

*Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet
Szolyvai Emlékparkbizottság*

**„Ezer fogoly küldi imáját az égbe...
Mi Atyánk, Úristen, segíts haza minket!...”**

**Internálás és genocídium a Kárpát-medence régióiban.
Internálás és deportálás, szovjetellenes személyek begyűjtése,
megtorlás Kárpátalján**

Nemzetközi emlékkonferencia
a GULÁG-GUPVI Emlékév alkalmából
a Szolyvai Emlékparkbizottság és a Kárpátaljai Művelődési
Intézet szervezésében (Beregszász, 2015. november 20.)

A konferencia anyagai

Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet – Intermix Kiadó

Kárpátaljai Magyar Könyvek
252.

Sorozatszerkesztő és kiadó: Dupka György

Készült a

támogatásával.

ÖSSZEÁLLÍTÓK: DUPKA GYÖRGY ÉS ZUBÁNICS LÁSZLÓ

© Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, 2016

© Szolyvai Emlékparkbizottság, 2016

© Intermix Kiadó, 2016

Minden jog fenntartva

A borítón:

M. Lovász Noémi festménye

Kiadja:

Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet – Intermix Kiadó

Szerkesztette: Szemere Judit

Korrektor: Kövy Márta

Műszaki szerkesztő: Dupka Zsolt

Készült:

SHARK Kft.

Ungvár, Vármegyeház tér 15/1.

ISBN 978-963-9814-83-7

ISSN 1022-0283

KÁRPÁTALJAI MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET
SZOLYVAI EMLÉKPARKBIZOTTSÁG

**„Ezer fogoly küldi imáját az égbe...
Mi Atyánk, Úristen,
segíts haza minket!...”**

**Internálás és genocídium a Kárpát-medence régióiban.
Internálás és deportálás, szovjetellenes személyek
begyűjtése, megtorlás Kárpátalján**

*Nemzetközi emlékkonferencia
a GULÁG-GUPVI Emlékév alkalmából
a Szolyvai Emlékparkbizottság és a Kárpátaljai Művelődési
Intézet szervezésében (Beregszász, 2015. november 20.)*

A konferencia anyagai

INTERMIX KIADÓ
Ungvár – Budapest
2016

TARTALOM

Előszó. Zubánics László, a KMMI elnöke	7
Tájékoztató a nemzetközi emlékkonferenciáról	9
Dr. Tóth Mihály, a Szolymai Emlékparkbizottság elnöke	13
Dr. Latorcai Csaba, a Miniszterelnökség kiemelt társadalmi ügyekért felelős helyettes államtitkárának megnyitó beszéde	15
Murádin János Kristóf PhD (Kolozsvár) Az erdélyi magyar és német civil lakosság „málenkij robot”-ra hurcolása 1944–1945-ben	19
Matkovits-Kretz Eleonóra (Pécs) Az internált magyarság és németiség emlékét megőrkítő rendezvények, programok a GULÁG-GUPVI Emlékév keretében (2015–2016)	43
Dupka György PhD (Ungvár) A Kárpátaljáról és a szomszédos megyékből internáltak, letartóztatottak, elítéltek, száműzöttek különböző útja a szovjetunióbeli GUPVI- és GULÁG-táborokig (1944–1955)	67
Vass Szabina (Nagyszőlős), az ELTE PhD-hallgatója „Málenkij robot”, avagy a szovjet rendteremtési modell megismertetése a kárpátaljai lakossággal	97

Marcsák Gergely (Kincseshomok), a Debreceni Egyetem PhD-hallgatója: A sztálini elhurcolások témája irodalmunkban	111
---	-----

Bimba Brigitta (Bátyú), az UNE magyar karának történelem szakos hallgatója Elhurcolások Bátyúban	117
---	-----

Mádi Bianka (Verbőc), az UNE magyar karának történelem szakos hallgatója Deportálás és internálás Verbőcön	127
---	-----

ELŐSZÓ

Az elmúlt két évtized során számos dokumentumkötet, visszaemlékezés, gyűjtemény látott napvilágot a „malenykij robot” témakörével kapcsolatban. Míg korábban a túlélők visszaemlékezései voltak túlsúlyban, addig az elmúlt esztendőben főleg tudományos feldolgozások jelennek meg, forrásanyagként merítve a korábban felgyűjtött anyagokból. Mára alig pár tucat túlélő él Kárpátalján, akik élőszóval is tanúságot tehetnek a sztálini táborok borzalmairól, s a tudományosság kivételével mintha az érdeklődés is megfogyatkozott volna irántuk.

Pedig a „malenykij robot” olyan történelmi esemény, amelynek ott a helye nem csupán a történelemkönyvekben, de az emberi szívekben is. A közelmúlt kutatásainak, publikációinak köszönhetően ma már elegendő információ áll rendelkezésünkre, hogy egy komplex, mindenre kiterjedő munkát tegyünk le az asztalra. A tudományos feldolgozások révén a „malenykij robot” kilépett Kárpátalja területéről, ma már pontos információkkal bírunk arról, hogy a 4. Ukrán Front Kelet-Szlovákia, Magyarország és Románia területén is hasonló forgatókönyvek alapján hajtotta végre a magyar és a német közösség elleni megtorló tevékenységét.

A Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet és a Szolyvai Emlékparkbizottság által a Szovjetunióba való elhurculások emlékéve alkalmából szervezett konferencia ismét lehetőséget biztosított az elmúlt esztendőben elkészült tudományos munkák bemutatására. A nagyobb térségekre kiterjedő kutatások mellett fontos szerepet kaptak a lokális feldolgozások is, amelyek egy-egy település XX. századi viszonyait vizsgálják.

Ugyancsak fontosnak tarjuk, hogy a Szolyvai Emlékparkbizottság végérvényesen elfoglalta helyét a nemzeti emlékhelyek sorában. A GULAG-GUPVI emlékév keretében jelentős felújítási munkálatokra került sor, illetve a közeljövőben új emléktáblák kerülnek felállításra az

időközben előkerült áldozatok neveivel. Bár a sztálini terror áldozatainak emlékét vértanúságuk helyszínén nem őrzi kegyelet, a tudományos feltáró munka, illetve újabb emlékjelek elhelyezése révén mi magunk is hozzá tudunk járulni ahhoz, hogy a nemzeti emlékezet ne halványuljon el. Ennek az emlékezetnek egy kis szelete a jelen konferenciakötet is.

Ezúton szeretnénk köszönetet mondani az előadóknak, illetve mindenkinek, aki szívén viseli a „malenykij robot” emlékének őrzését, továbbadását!

*Zubánics László,
a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet elnöke*

Beregszász, 2016. március 22.

TÁJÉKOZTATÓ A NEMZETKÖZI EMLÉKKONFERENCIÁRÓL

2015. november 20-án a beregszászi Európa–Magyar Házban ismét megrendezésre került a „málenkij robot”-tal kapcsolatos hagyományos nemzetközi emlékkonferencia, amelyet *A sztálinizmus Kárpát-medencei magyar és német áldozatai* címmel az idén a Szolyvai Emlékparkbizottság és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (KMMI) szervezésében a GULÁG-GUPVI Emlékvénnek szenteltek.

A tanácskozást és megemlékezést **Zubánics László**, a KMMI elnöke nyitotta meg, aki köszöntötte a 95 esztendő **id. Pocsai Vince** túlélőt. A mécsesgyújtást követően közös imát mondtak a mártírok lelki üdvéért **ifj. Pocsai Vince** (Beregszászvégardó), **Kiss László** (Budapest–Szemeretelep) református lelkészek és **Gulybán Tibor** (Felsőzsolca) görögkatolikus esperes-parókus.

A program következő részeként **Zubánics László** megnyitotta **M. Lovász Noémi** kolozsvári képzőművész „*Málenkij robot*” című kiállítását. A jelenlévő művésznő bemutatkozása után **Lőrincz P. Gabriella** egy lágerverset adott elő, **Marcsák Gergely** pedig saját megzenésítésében és gitárkíséretében egy lágerballadát énekelt el.

Az emlékműsor után *Internálás és genocídium a Kárpát-medence régióiban* címmel került sor a konferencia első részére (levezető elnök **dr. Dupka György**). **Dr. Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke a szervezőbizottság nevében köszöntötte az emlékkonferencia résztvevőit, majd beszámolt az elmúlt évben a Szolyvai Emlékparkban elvégzett felújítási munkálatokról. Hangsúlyozta: biztató hírek érkeznek Kijevből, mivel a Legfelsőbb Tanácsban ismét az illetékes parlamenti bizottság elé került a „málenkij robot” áldozatai rehabilitálásának az ügye.

Beszédében **dr. Latorcai Csaba**, a Miniszterelnökség kiemelt társadalmi ügyekért felelős helyettes államtitkára elmondta: történelmi tapasztal-

talat és számos kutatás igazolja, hogy az elszenvedett sérelmek megfelelő feldolgozásához egyéni és közösségi szinten egyaránt elengedhetetlenül szükséges a sérelmek kimondása, a fájdalom kifejezése, és csak ezt követheti a megbocsátás felajánlása. A megbocsátás azért is kivételes lehetőség, mert lélektani szempontból kioldja a sérelmet szenvedett személyt az áldozat pozíciójából. A politikus arra figyelmeztetett, hogy a GULÁG vagy a GUPVI éppen úgy a gonoszság szimbólumai, mint ahogy Auschwitz-Birkenau vagy Mauthausen megsemmisítő táborai.

Ezután **dr. Murádin János Kristóf**, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem egyetemi adjunktusa, kari kancellárja előadása következett (*Az erdélyi magyar és német civil lakosság „málenkij robot”-ra hurcolása a Szovjetunióba 1945-ben*), amelyből kiderült, hogy a romániai németek és részben a kolozsvári magyarok szovjet lágerekbe való elhurcolása ugyanolyan forгатatókönyv szerint zajlott, mint a kárpátaljai magyarok és németek internálása.

Matkovits-Kretz Eleonóra, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének elnöke, a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékére létrehozott emlékbizottság tagja *Az internált magyarság és németiség emlékét megőrkítő rendezvények, programok a GULÁG-GUPVI Emlékév keretében (2015–2016)* címmel tartott előadást. A pécsi Német Kör elnöke többek között rámutatott: még ma is kevesen tudják, hogy a szovjetek nem csupán munkaképes férfiakat, de fiatal nőket is kényszermunkára hurcoltak. Többek között az ő sorsuk jobb megismerésére, a sírok felkutatására szervez emlékutakat a volt Szovjetunió különböző vidékeire a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre. Matkovits-Kretz Eleonóra a jövő évi tervekről szólva elmondta, hogy a következő kutatócsoport a Kaukázusba látogat majd el.

A konferencia második, *Internálás és deportálás, szovjetellenes személyek begyűjtése, megtorlása Kárpátalján* című blokkjában (levezető elnök **Zubánics László** adjunktus, az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Karának dékánhelyettese) szintén több érdekfeszítő előadás hangzott el.

Dr. Dupka György, a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára *A Kárpátaljáról és a szomszédos megyékből internáltak, letartóztatottak, elítéltek, száműzöttek különböző útja a szovjetunióbeli GUPVI és GULÁG táborokig, 1944–1955* című előadásában arra emlékeztetett, hogy a ma-

gyar és német férfiak 1944 novemberében történt lágerbe zárása csupán a kezdet volt, mert ezt követte a szovjetellenes elemek elhurcolása, majd hamarosan a kárpátaljai németek kitelepítése.

Mihajlo Miszjuk, a Kárpátaljai Megyei Állami Levéltár igazgatója előadásában (*Az internálás, deportálás, koncepciós perek folyamata a levéltári anyagok alapján*) többek között arra hívta fel a figyelmet, hogy a megyei levéltárban még jelentős, fel nem tárt forrásanyag található a kényszermunkára való elhurcolással, a koncepciós perekkel és a kulák-üldözéssel kapcsolatban, amelyek feldolgozására nagy szeretettel várják a fiatal kutatók jelentkezését.

A nemzetközi emlékkonferencián négy fiatal kutató is bemutatkozott egy-egy korreferátummal. A hallgatóság az alábbi kutatók munkájával ismerkedhetett meg:

– **Vass Szabina (Nagyszőlős)**, az ELTE PhD-hallgatója (*Málenyikij robot, avagy a szovjet rendteremtési modell megismertetése a kárpátaljai lakossággal*);

– **Marczák Gergely (Kincseshomok)**, a Debreceni Egyetem PhD-hallgatója (*A sztálini elhurcolások témája irodalmunkban*);

– **Bimba Brigitta (Bátyú)**, az UNE magyar karának történelem szakos hallgatója (*Elhurcolások Bátýúban*);

– **Mádi Bianka (Verbőc)**, az UNE magyar karának történelem szakos hallgatója (*Deportálás és internálás Verbőcön*).

Végezetül sor került **Fehér Tibor** (Felsőzsolca) a „málenyikij robot”-tal kapcsolatos zárandokútról készült könyvének, illetve DVD-jének bemutatására. A konferencián Felsőzsolca, Verőce, Rakamaz, Mezőberény helytörténészei beszámoltak az ottani elhurcolásokról, kutatási eredményeikről.

Az állófogadást követően a megemlékezés a beregszászi emlékműnél folytatódott és koszorúzással fejeződött be.

Dr. Tóth Mihály,
a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke

TISZTELT HÖLGYEIM ÉS URAIM!

A jelenlévők számára közismert, hogy a Kárpátalja területét 1944 őszén elfoglaló szovjet hadigépezet becslések szerint több mint 40 ezer kárpátaljai magyart és németet hurcolt el, akik nagy része nem élte túl a deportálás és a lágerélet viszontagságait. És az is köztudomású, hogy az utóbbi évtizedek során környezetünkben végbement alapvető társadalmi és politikai változások ellenére a „málenkij robot” kérdése nem tekinthető rendezettnek, lezártnak, hiszen a régió lakossága ellen elkövetett eme bűncselekmény hivatalos elismerése az ukrán állam részéről a mai napig hiányzik. A Szolyvai Emlékparkbizottság létének és tevékenységének lényege – a történelmi megemlékezés, a kegyeleti kötelezettség mellett – az áldozatok anyagi és erkölcsi rehabilitációja kérdésének napirenden tartása, a tragikus eseménysorozat tényanyaga feltárásának elősegítése.

Emlékparkbizottságunk ez évben is tette a dolgát.

– A Bethlen Gábor Alap támogatásának és a látogatók adakozásának köszönhetően biztosította az Emlékpark állagának fenntartását, folyamatos látogathatóságát. Kisebb fejlesztéseket is sikerült eszközölni, így a park területén megépült egy járdaszakasz.

– Lehetőségeink szerint elősegítettük, hozzájárultunk a „málenkij robot” tematikájában folytatott kutatásokhoz, úgy itt Kárpátalján, Ukrajnában, mint szerte a Kárpát-medencében.

– Folytattuk politikai lobbizási tevékenységünket. Brenzovics László parlamenti képviselővel karöltve az év folyamán sikerült az ukrán törvényhozásban újranyújtatni a Gajdos István által az előző parlamenti ciklusban beterjesztett határozattervezetet, és ismételt megejtetni annak bizottsági jóváhagyását. Tehát ismét a kárpátaljai magyarok és

németek nemzetiségi alapon való meghurcoltatása hivatalos állami elismerésének küszöbén vagyunk. Az, hogy ezúttal meg fog-e történni, képviselőnkön és rajtunk is múlik.

Immár negyed évszázada annak, hogy több mint négy évtizedes kényszerű hallgatás után szabadon emlékezhetünk a Kárpátaljának nevezett területre szorult nemzetrészünk történetének legtragikusabb eseményére, a magyarság köztudatában „málenkij robot” néven élő tragédiákra. Ez idő alatt minden esztendőnek az Erzsébet-naphoz közeli november harmadik hétvégéjén e tragédiára való megemlékezés fokozatosan hagyománnyá nemesedett, és ma már a késő őszi névnapok mellett az itteni magyarság őszi – tél eleji folklórjának részévé vált.

Fokozatosan alakultak, alakulnak ki e hagyomány ápolásának rítusai, amelyek elemei a megemlékező istentiszteletek, településekként az emlékművek megkoszorúzása, a Szolyvai Emlékparkban tartott megemlékezésre való zarándoklat. És állíthatom, hogy a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége, a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet és a Szolyvai Emlékparkbizottság által immár sokadszor megrendezett beregszászi emlékkonferencia is része e hagyománynak. Szerintem nagyon fontos része. Hiszen ez az a fórum, ahol a témában illetékesek számot adhatnak a mögöttünk álló időszak eseményeiről, fejleményeiről, megoszthatják egymással és a széles közönséggel az elért eredményeket, eszmét cserélhetnek a megoldásra váró feladatokról.

E fórum ad lehetőséget a tudományos-kutatási eredmények fel-, illetve bemutatására, a kapcsolódó kiadványok, sajtó- és médiatermékek ismertetésére. Lehetőséget teremt a téma iránt érdeklődők személyes találkozájára, egymás megismerésére. És végeredményben minden egyes ilyen összejövetel közelebb visz bennünket az időben tőlünk folyamatosan távolodó tragikus események okainak és részleteinek feltárásához. Biztosan tudom, hogy mai rendezvényünk is ilyen lesz.

A konferenciának eredményes munkát, a résztvevőknek kellemes együttlétet, és mindnyájunknak kegyeletteljes megemlékezést kívánok.

dr. Latorczai Csaba,

a Miniszterelnökség kiemelt közkapcsolatokért felelős helyettes
államtitkára

TISZTELT KONFERENCIA! HÖLGYEIM ÉS URAIM!

Köszönöm a szervezőknek, a Szolyvai Emlékbizottságnak, a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségének, valamint a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézetnek a meghívást. Őszinte örömmel tölt el, és egyben Magyarország Kormányának gratulációját is tolmácsolom abból az alkalomból, hogy a néhány héttel ezelőtt lezajlott önkormányzati választásokon a magyar közösség életerejét bizonyító, kiváló választási eredményt sikerült elérniük. Köszönet a bátor helytállásért!

Tisztelt Konferencia!

A II. világháború hetven esztendővel ezelőtt ütött sebeitől emberek tízmilliói szenvednek a mai napig. Beszéljünk akár a német náci, akár a szovjet megszállás következményeiről. Ahogyan a náci koncentrációs táborok, úgy a GUPVI–GULÁG munkatáborok is milliók szenvedését és halálát okozták.

Magyarország kormánya is fontosnak tartja, hogy a XX. század világéégeinek és diktatúráinak áldozatai előtt egyformán lerójuk kegyeletünket. A lelkünkben is és úgy is, hogy örök mementóként szerte a Kárpát-medencében jelezzük: egyszer és mindenkorra nemet mondunk az elnyomó rendszerekre, hivatkozzanak azok bármilyen eszmére, ideológiára.

Történelmi tapasztalat és számos kutatás igazolja, hogy az elszenvedett sérelmek megfelelő feldolgozásához egyéni és közösségi szinten egyaránt elengedhetetlenül szükséges a sérelmek kimondása, a fájdalom kifejezésre juttatása és csak ezt követheti a megbocsájtás felajánlása. A

megbocsájtás azért is kivételes lehetőség, mert lélektani szempontból kioldja a sérelmet szenvedett személyt az áldozat pozíciójából. A korábbi áldozat már nem passzív elszenvedője a történeseknek, hanem ismét cselekvő személyiség, aki maga határozza meg saját sorsát és jövőjét.

A kormány az emlékezetpolitika eszközével jelentős mértékben hozzá tud járulni a magyar közösségek identitásának megerősítéséhez, egészséges önbecsülésének kimunkálásához, ezáltal lelki egészségének megőrzéséhez. Éppen ezért mindent meg kell tennünk egy olyan integrált nemzeti emlékezetkultúra kimunkálására, amely egyaránt törekszik a méltó megemlékezésre a XX. század minden ártatlan áldozata iránt (az I. és a II. világháború katonai és civil áldozatai; a trianoni trauma elszenvedői – elsősorban az anyaországtól elszakított, származásuk miatt sérelmeket szenvedett magyarok milliói; a náci és a kommunista diktatúrák áldozatai; az 1956-os forradalom és szabadságharc, valamint az azt követő megtorlások áldozatai; a XX. század folyamán kitelepítettek százazrei, de sorolhatnánk tovább).

Az igazságosság rendjének helyreállítását az szolgálja, ha hasonló gyakorisággal és hasonló mértékű gyásszal emlékezünk az erőszakos halált, kínzást, üldöztetést, kirekesztést és bármilyen egyéb sérelmet szenvedett ártatlan áldozatokra, valamint a velük szolidáris segítőkre és embermentőkre.

Éppen ezért szükséges, hogy az 1944–45-ben a szovjet csapatok által megszállt országokból és a történelmi Magyarországról elhurcolt mintegy 800 000 magyar állampolgárnak, akiket az NKVD szigorú felügyelete alatt a GULÁG és a GUPVI táboraiiba internáltak, legyen végre méltó és központi emlékműve a nemzet fővárosában, Budapesten, amely örök mementója egy letűnt kor sötét diktatúrája ártatlan áldozatainak.

Magyarország kormánya a 2015-ös évet a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévé nyilvánította. Ugyanakkor a kormány az elmúlt esztendőekben jelentős erőfeszítéseket tett a kommunizmus áldozatai életkörülményeinek javítása érdekében, többek között megtörtént a politikai rehabilitáció címén járó juttatások rendezése is.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A GULÁG- és GUPVI-táborokban elpusztított magyar honpolgárok száma a legminimálisabban számítva is 300 000 fő volt. Akkor még nem beszéltünk mindazokról a honfitársainkról, akik a táborokból – Sztálin 1953. március 5-i halála után – szabadultak, de hazájukba, otthonaikba visszatérve soha nem beszélhettek a megaláztatásokról, szenvedésekről,

és belső száműzésben, kirekesztve élték mindennapjaikat. Akiknek elvették a legszebb éveiket: az ifjúságukat.

A GULÁG vagy a GUPVI éppúgy a gonoszság szimbólumai, mint ahogy Auschwitz-Birkenau vagy Mauthausen megsemmisítő táborai. Két, párhuzamosan egymás mellett élő diktatúra szimbólumai. Nincs és nem is lehet közöttük különbség. Ezért értelmetlen matematikai műveletté degradálni, és az áldozatok számát napi politikai érdekek mentén értelmezni. A több-kevesebb szembeállítás a méltatlan az emlékezéshez és a mártírokhöz.

A GUPVI-lágerek lakóit tömegesen hurcolták el, lényegtelennek tartva személyes kilétüket, s szinte csak egy dolgot szem előtt tartva, hogy a tervezett létszám meglegyen, illetve az adott társadalmi csoportot úgymond izolálják, azaz lágerekbe zárják. A GULÁG-lágerek lakóit viszont egyenként, személyre szóló, többnyire koholt vádakra alapozott döntések alapján hurcolták el szigorú őrizet alatt a szovjetunióbeli büntetőlágerekbe.

A Magyarországot megszálló szovjet csapatok és a velük együtt érkező politikai komisszárok százával, ezrével küldtek már 1944–45 őszén-tavaszán is hamis vádak – többek között a szovjet büntető törvénykönyv 58. paragrafusa – alapján, ún. „megbízhatatlan elemként”, a szovjet vörös uralom ellenségeinek, hazaárulóknak kikiáltott fiatal gyerekeket, leányokat, de meglett családos férfiakat is „málenyikij robot”-ra, jóvátételi kényszermunkára az 1917-es bolsevik puccs után a Szovjetunióban gombamód szaporodó „Gulag-szigetvilág” börtöneibe, koncentrációs táboraiiba. Vagy egyszerűen ott helyben, ahol éppen letartóztatták a szerencsétleneket, ki is kivégezték őket.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Alekszandr Szolszenyicin így üzen az élet értelméről: „Ha akarjátok, itt helyben megmagyarázom, mi az élet lényege, mi az élet titka és értelme. Ne fussatok ábrándok után, ne törekedjetez címre, vagyonna! Évtizedek idegörlő munkája kell ezek eléréséhez, s egyetlen éjszaka elrabolhatja tőletek. Őrizzétek meg fölényes egykedvűségeketek az élettel szemben, ne rettegjetez a bajoktól s ne sóvárogjatez a boldogság után, hisz úgysis mindegy: a keserűség nem tart örökké, s ami édes, az sem fenékig az. Örüljetez, ha nem fáztok, s ha éh és szomj nem gyötör benneteket! Ha nincs megroppanva a gerincetek, ha lábatok járni, kezetez fogni, szemetez látni, fületez hallani képes, van-e még, akire irigykednetek kellene? Dörzsöljétez meg a szemetez, mossátok tisztára szíveteket, s becsüljétez, nagyon becsüljétez meg azokat, akik szeretnek benneteket, akik jó szív-

vel vannak irántatok. Ne bántsátok, ne szidalmazzatok őket, ne váljatok el tőlük haragban, mert nem tudjátok, nem az lesz-e utolsó cselekedetek letartóztatástok előtt, s úgy is maradtok meg az ő emlékezetükben.”

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Kárpátalja kivételes hősokeket adott a magyarságnak az elmúlt 100 évben. Fontos, hogy megtanítsuk a hősokeket, a hitvallók neveit, és elmeséljük történetüket gyermekeinknek és unokáinknak. Hiszen Zimányi József és Horkay Barna református lelkészek bátorsága ma is példát adhat számunkra. Ugyanis ők voltak azok, akik levelet írtak a XX. század egyik legrettegettebb, vérontó zsarnokának, Sztálinnak, és figyelmeztették rá, hogy Isten előtt felelnie kell majd tetteiért. 7–7 év kényszerszolgálatára ítélték őket. Horkay Barna letartóztatása után 5 hónappal úgy értesült harmadik gyermeke születéséről, hogy felesége a fiúcska nevét írta egy neki küldött csomagra feladóként.

Emlékezzünk Gulácsy Lajos és társai szenvedéseire, akiket marhavagonokban hurcoltak a lágerekbe, ahol a kényszerszolgálat mellett éheztek a rabokat. Volt, hogy a vagon fémből készült részein lecsapódó pára cseppjeivel tudták csak enyhíteni szomjúságukat útban a birodalom közép-ázsiai lágerei felé.

Örökre vessük szívünkbe nevüket Romzsa Tódor görögkatolikus püspök nevével együtt, akit rémregénybe illő módon, háromszoros mérénylettel gyilkolt meg a szovjet titkosszolgálat. 1947. október 27-én katonai teherautóval hajtottak bele lovaskocsijába, majd vasrudakkal verték félholtra őt és paptársait a milicisták. A számtalan zúzódást és kétszeres állkapocstörést szenvedett püspök életét november 1-jén mérgeinjekcióval oltotta ki az NKVD ügynöke a munkácsi kórházban.

Ahogy Olofson Placid bencés atya a túlélés négy lágerszabályában megfogalmazta: viselték a szenvedést, keresték az élet apró örömeit, emberibb maradtak öreiknél, és kapaszkodtak egymásba, hitükbe és a Teremtőbe. Halálukban is az életet, az élőket szolgálták. Emlékezzünk az értünk is vállalt szenvedésükre, önfeláldozásukra, és tisztelettel meghajtjuk fejedet előttük. Elsősorban nekik köszönhetjük, hogy ma egy igazságosabb, szabadabb világban élhetünk.

Magyarország kormánya, és mi mindnyájan, akik az ő kései utódaiknak tartjuk magunkat, ezt az örökséget kívánjuk megőrizni és az emlékezetpolitikai eszközeivel átadni az utánunk jövőknek. Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

Murádin János Kristóf PhD

(Kolozsvár, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem egyetemi adjunktusa, kari kancellárja)

AZ ERDÉLYI MAGYAR ÉS NÉMET CIVIL LAKOSSÁG „MÁLENYKIJ ROBOT”-RA HURCOLÁSA 1944–1945-BEN

A magyarság legújabb kori történetében a második világháború pusztításai okozták a legnagyobb szenvedéseket. Bármelyik régióról is legyen szó, a magyar közösségeket mindenütt a Kárpát-medencében súlyos veszteségek érték a második nagy világégés utolsó két esztendejében. Az 1944–1945-ös frontátvonulás nagyszámú áldozatot követelt nemcsak a trianoni Magyarország területén vagy Kárpátalján, de a Felvidéken, a Délvidéken és Erdélyben is. Ekkor történt meg első ízben, hogy a katonaként elesett, megsebesült, eltűnt vagy hadifogságba került fiatal magyar férfiak mellett a polgári lakosság köréből is aránytalanul nagymértékben követelt véráldozatot a háború.

A magyarok mellett elsősorban a német nemzetiségűeket érte a legtöbb veszteség. A frontátvonulást és az azt közvetlenül követő időszakot atrocitások, gyilkosságok, erőszak, rablások és fosztogatások jellemezték mindenütt a Kárpát-medencében. A „felszabadítás” jelszavával érkező szovjet hadseregek a birtokukba került területek teljhatalmú uraiként rendelkezhetek a polgári lakosság sorsáról. Az 1944. augusztus 23-án a Szövetségesek oldalára áttálló románokkal ellentétben, a továbbra is ellenségnek tekintett magyarok és németek az orosz bosszú célpontjaivá váltak Erdélyben. Sok esetben rajtuk torolták meg a „fasiszta hordák” korábbi szovjetunióbeli kegyetlenkedéseit.

A leggyakrabban használt módszer a tömeges foglyul ejtés és elhurcolás volt, ezt az akkori Magyarország minden területén egyaránt alkalmazták. A trianoni Magyarország területe és a pár évvel korábban visszacsatolt térségek között e tekintetben csak annyi volt a különbség, hogy az utóbbiak esetében nemcsak az elhurcolások bevett szovjet gyakorlatáról volt szó, hanem egyben etnikai tisztogatásról is, hiszen a vegyes lakosságú régiókban az ukrán, ruszin, román, szlovák, szerb és más nemzetiségű népcsoportok az esetek többségében hathatós támogatást nyújtottak a szovjeteknek a foglyul ejtések kivitelezésében. Ezáltal látták elérhetőnek az illető területek magyaroktól s egyben a német közösségektől való „megtisztítását”. Érzékletes képet nyújt erről Ion Bozdog Maros megyei prefektus 1944. szeptember 28-án elhangzott nyilatkozata, amely, mondhatni, valóságos genocídiumot követelt: *„Hajthatatlan vagyok, mint az öreg Cato, és nem szűnök meg ismételni: teljes és azonnali leszámolás a magyarokkal! Most vagy soha! A magyarok által bemocskolt erdélyi földön mától fogva csak egyetlen nemzetnek van létjogosultsága: a románnak. Ne legyen nyugta a román szívnek, és a román férfi karja ne engedje el a fegyvert mindaddig, amíg Erdélyt meg nem tisztítottuk ettől a nemzettől”*.¹

Az Észak-Erdély mielőbbi visszafoglalására és annektálására törekedő román politikai vezetés és hadsereg nagyarányú propagandát folytatott annak érdekében, hogy az ekkor még Magyarországhoz tartozó régióban minden eszközzel elősegítse a lakosság etnikai arányának megváltoztatását, a román nemzetiségűek többségbe kerülését. Ezáltal gondolta elősegíthetőnek a későbbi békerendezés Románia számára kedvező döntését Erdély hovatartozását illetően. Sorozatosak voltak a magyarok elleni román feljelentések a szovjet katonai parancsnokságoknál; a „magyar fasisztákról” Bukarestben listákat állítottak össze, majd juttattak el a Vörös Hadsereg helyi vezetőihez², nagymértékben hozzájárulva ahhoz, hogy végül Erdélyben is a Kárpátalján alkalmazott tömeges elhurcolásokra kerüljön sor. A bűnbaknak nyilvánított ún. „Horthy-fasiszta” magyar és „náci” német polgári lakosság kellett, hogy vezekeljen a háború által addig okozott minden szenvedésért.

¹ Idézi Ercsey Gyula: *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon*, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 2006, 39. o.

² A románok által összeállított névlisták létezéséről Nagy Károly, az író Nagy István fia állítólag személyesen a kolozsvári szovjet parancsnokságon dolgozó egyik elhárító tiszttól, Borisz Polevoj írótól értesült 1969 októberében, moszkvai látogatásakor. Lásd erről bővebben: Nagy Károly: *Tanúság*, Szabadság, 2014. október 10., XXVI. évf., 234. sz., 3. o.

A magyar és német civilek nagyarányú foglyul ejtésének előzményei 1943-ig nyúltak vissza, amikor Moszkvában a kollektív bűnösség vádja a németek mellett a magyarokkal szemben is megfogalmazódott. Sztálin Nagy-Britannia kormányához 1943. június 7-én írt levelében így nyilatkozott: „*A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott [...], a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak, de kisebb-nagyobb mértékben a magyar népnek is viselnie kell.*”³.

A bűnös népként elkönyvelt magyar és német lakosság elhurcolására Erdélyben három hullámban került sor. Először 1944 szeptemberében-októberében, a frontátvonulást közvetlenül követően, magyarokat és német katonáknak vélt, németes kinézetű vagy német nevű fiúkat és férfiakat hurcoltak el. A szovjetek célja ezzel elsősorban a hadifoglyok számának kiegészítése volt. Majd ezután 1944 novemberétől mintegy három-négy hónapon keresztül az oroszok névreszólóan, kötelező jelentkezések formájában vittek el magyar embereket. A helyi hatósági hivatalokba behívott fiatal magyar fiúkat, mint „fasiszta partizángyanús elemeket” rögtönítélő katonai bíróságokkal ítéltették el a GULÁG-on letöltendő többéves rabságra. Ekkor már a háború utáni szovjetunióbeli újjáépítéshez szükséges ingyen munkaerő minél nagyobb számú biztosítása volt az elsőrendű szempont.

Nem telt el sok idő, és 1945 januárjában már a német nemzetiségű erdélyi polgári lakosságra is sor került. A bánági, partiumi és belső-erdélyi szász és sváb közösségeket, mondhatni, megtizedelték, sok esetben egész családokat hurcoltak el a szovjet táborvilágba. A minden német emberben „fasisztát” látó szovjet katonai vezetés nem válogatott: nőket és férfiakat egyaránt fogságba vetettek. Sztálin az igazságérzet egy cinikus, bizarr módján, a kollektíven csak „hitleristáknak” tekintett német származású polgárokkal akarta a Szovjetunió nyugati területein átvonuló Wehrmacht által okozott károkat helyreállíttatni.

Az első hullámban, 1944 szeptemberében-októberében Észak-Erdélyben kb. 20 000 magyar polgári lakos esett szovjet fogságba, akiknek igen nagy része, mintegy 25%-a, a tordai csata megvívása után immár harc nélkül birtokba vett Kolozsváron.

Mint már korábban szó volt róla, a szokatlanul nagyméretű elhurcolások végrehajtásában a szovjetek fő motivációja a hadifogoly-létszám-

³ Idézi Gosztonyi Péter: *Vihar Kelet-Európa felett*, Budapest, 1990, 152-153. o.

kiegészítés volt. Rogyion Jakovlevics Malinovszkij marsall, a 2. Ukrán Front parancsnoka Sztálin előtt nagyszámú „hadifogollyal” akarta igazolni azt, hogy csapatai előrenyomulásának Erdélyben való lelassulását a nagy erőket felvonultató ellenállás okozta. A Generalisszimusz ugyanis november 7-ére, a szovjet forradalom 27. évfordulójára már Budapestet szeretne volna bevenni. Ezt a tervet hiúsította meg a német–magyar csapatok három héten át tartó heves ellenállása Tordánál, majd az alföldi páncélos csata. A kisszámú foglyul ejtett honvéd viszont nem indokolhatta a 2. Ukrán Front erőfölényben levő, gépesített egységeinek majdnem egy hónapos feltartóztatását, ezért kellett a hiányzó hadifogoly-létszámot magyar katonákként feltüntetett civilekkel pótolni.

Az elhurcolásokhoz nagymértékben hozzájárult számos román politikus szovjet hadvezetésnek adott azon tanácsa is, hogy a magyarság tömeges deportálásával „tisztítsák meg” a „fasisztáktól” a front mögöttes területeit. Azt ajánlották, hogy fogassák el a 15 és 55 év közötti férfiakat, mert azok „fasiszta” német és magyar katonák, akik a front átvonulása után visszahúzódtak az erdélyi magyarlakta településekre, köztük elsősorban Kolozsvárra, és civil ruhába öltözve szabotázsakciókra készülnek⁴. A bevonuló Vörös Hadsereg parancsnoka, az ukrán területeken már korábban tapasztalt intenzív háborús partizántevékenységtől tartva, többek között így akarta elejét venni egy, a frontvonal mögött kialakuló kaotikus helyzetnek.

A Szovjetunió újjáépítésének igénye ugyancsak fokozta a tömeges deportálást⁵. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az elfogottak közül néhány öreg, munkaképtelen embert elengedtek⁶.

A foglyul ejtés alól – amint arról már a bevezetőben szó volt – az immár szövetségesnek tekintett román nemzetiségű civilek mentesültek. Több román lakos például Kolozsváron házának kapujára elővigyázatosságból, kék zsírkrétával fel is írta, hogy: „*Casă românească*” (Román ház)⁷. Másutt ugyanilyen feliratú táblát szegeztek ki⁸. Ez megkönnyítette az oroszok dolgát, és így nagyon kevés román került fogságba. Őket az

⁴ Szabó György: *Kolozsvári deportáltak az Uralban*, Komp-press, Korunk Baráti Társaság kiadása, Kolozsvár, 1994, 25. o.

⁵ Lásd erről: Murádin János Kristóf: *Elhallgatott múlt. Kolozsvári civilek a GULAG-on*, in: RODOSZ Konferenciakötet 2009, Romániai Magyar Doktorandusok és Fiaatl Kutatók Szövetsége (RODOSZ)–Clear Vision Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009, 304. o.

⁶ *Idem*: *Kolozsváriak keresztútja az Urálban 1944-ben*, in: *Rubicon* (Budapest), 2005 február–március, XV. évf., 2-3. (152-153.) sz., 119. o.

⁷ Nagy Károly: *Felszabadulás!? Szabadság*, 2002. május 8, XIV. évf., 101. sz., 3. o.

⁸ Balogh Edgár: *Hatalomváltás Kolozsvárt 1944-ben*, in: *Korunk*, 1992. október, III. folyam, III. évf., 10. sz., 113. o.

első rövid kihallgatás után el is engedték. Nem úgy azokat, akik megkérdezésükkor magyarnak vallották magukat.

A foglyul ejtett magyarokat előbb a Brassó melletti – még a német hadsereg által épített – nagy fogolytáborba⁹, majd onnan a hírhedt focsani-i gyűjtőtáborba szállították¹⁰. A marhavagonokban sokszor étlen-szomjan megtett út sokakat közülük nagyon megviselt. Mindez azonban csak egy kis ízelítő volt ahhoz képest, ami ezután következett! Focsani-nál ugyanis a szállítmányokat áttették a széles vágányú orosz vasúti pályára, és a nagyobb szovjet marhavagonokba már egyenként 80 embert zsúfoltak be. Így kellett a foglyoknak megtenniük a hetekig, olykor egy hónapig tartó utat a kijelölt szovjetunióbeli munkatáborig.

A marhavagonokban uralkodó rettenetes körülményeket sokan nem bírták. Útközben sorra haltak meg az emberek. *„Október 28-án indulva egy kerek hónapon át utaztunk Cseljabinszkon keresztül az urali Magnytogorszkba”* – idézte fel hat évtizeddel később az eseményeket Csetri Elek történész, egyetemi tanár, akit még elsőéves történelemhallgatóként hurcoltak el Kolozsvárról. *„A vagonban az égvilágon semmi sem volt. Egy idő után beállt az orosz tél. Egyesek megpróbáltak a falakból levágott szálkákkal tüzet csinálni. Ha egy szenesvagon mellett mentünk el, onnan szemet szereztek. Náluk lévő eszközökből kis edényeket is készítettek. Mint a heringek, fekiüdtek az emberek a vonatban, nappal álltak, éjjel fekiüdtek. Egy alkalommal száraz sós heringet kaptunk, de nem adtak vizet utána. Rettenetes volt. A vasrészekre ráfagyott víz lekapartuk, és kínunkban azt ittuk.*

Az ehetetlen koszt és a tetvek mindnyájunkat kikészítettek. Elkezdtek az emberek hullani. Mire megérkeztünk, a vérhas és a tetvek révén terjesztett tifusz miatt vagonunkban nyolcan haltak meg.

Végül kiszállítottak minket Cseljabinszkban és egy vagongyárba teleltek. Onnan vittek egyeseket Ukrajnába, másokat a Kaukázusba. Itt egy napot töltöttünk, majd az én csoportomat bevagonírozták és megállítás nélkül Magnytogorszkba vitték.”¹¹

Focsani-ból Iași felé haladva a szerelvények a Pruton át jutottak orosz földre, majd különböző szovjet fogoly- és munkatáborok felé vették az

⁹ A szerző által készített interjú Mile József (sz. 1923. augusztus 27.) egykori kolozsvári elhurcolttal, Kolozsvár, 2004. március 25. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Mile.)

¹⁰ A szerző által készített interjú Varga Márton (1926–2005) egykori kolozsvári elhurcolttal, Kolozsvár, 2004. április 16. A szerző tulajdonában.

¹¹ A szerző által készített interjú Csetri Elek (1924–2010) kolozsvári történésszel, egyetemi tanárral, egykori fogollyal, Kolozsvár, 2004. április 22. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Csetri.)

irányt¹². Az elhurcolt erdélyi magyarok zömét Csernovicon, Kijeven, Moszkván, Kujbiseven és Cseljabinszkon át az Urál-hegység déli lábainál elterülő erdei munkatáborokba vitték. Ezek a lágerek – orosz mértékkel nézve – általában egymáshoz viszonylag közel estek, körülvéve az alábbi nagyobb városokat és ipari központokat: Magnyitogorszk, Cseljabinszk, Asa és Ufa. Ezek mellett működtek a központi lágerek, amelyeket a közeli kisebb települések körzetében létesített ún. altáborok öveztek. Ilyenek voltak: Salasova, Beloreck, Karpacsova, Minjar, Kistim, Karabas, Nyizsnyij Tagil, Ufalej, Kopejszk, Tvarájá Platyina és más helységek lágerei.

Kivételesen néhány foglyot az Azovi-tenger melletti Taganrogba irányítottak¹³. Másokat ukrainai munkatáborokba, elsősorban Nyikolajevbe¹⁴ vagy a Donyec-medence szénbányáiba szállítottak.

A szovjet elhurcolások következő hulláma Erdélyben – mint már a bevezetőben szó volt róla – a német polgári lakosságot érintette. A szovjet Állami Honvédelmi Bizottság 1944. december 16-án kiadott 7161. sz. határozata elrendelte a németek deportálásának megkezdését¹⁵. Ezt pár nappal később kiegészítette a 2. és 3. Ukrán Front Katonai Tanácsának 1944. december 22-i keltezéssel megjelent hírhedt 0060. számú, szigorúan titkos végrehajtási parancsa, amely a Vörös Hadsereg speciális egységeinek a német származású munkaképes lakosság elhurcolására adott utasítást a Kárpát-medence teljes területéről¹⁶.

Ezekre a szovjet direktívákra épített a Szövetséges Katonai Ellenőrző Bizottságnak a Román Minisztertanácshoz címzett, 1945. január 6-i keltezésű 031. számú rendelete, amely állampolgárságától függetlenül a Romániában élő összes német nemzetiségű ember munkára való kötelező mozgósítását írta elő¹⁷. Vinogradov tábornok, a SZEB helyettesének 1945. február 19-i, A/192. sz. parancsa értelmében minden megyében

¹² Vincze Sándor: *Pokoljárás*, Szabadság, 1991. január 23, III. évf., 14. sz., 3. o.

¹³ Interjú Schweier Ágnessel, az elhurcolt Schweier Nándor leányával, Kolozsvár, 2004. március 23. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Schweier.)

¹⁴ Interjú Dózsa Sándorral (1930–2012), az egykori elhurcolt Dózsa János öccsével, Kolozsvár, 2003. február 6. A szerző tulajdonában.

¹⁵ Pavel Polian: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR* [Akaratuk ellenére: A Szovjetunióban lezajlott kényszermigrációk története és földrajza]. CEU Press, Budapest–New York, 2004, 250–252. o.

¹⁶ Bognár Zsolt: *Hadifogolytáborok és (hadifogoly)sors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1945*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2012, 85–86. o.

¹⁷ Dr. Mircea Rusnac: *Deportarea germanilor în Uniunea Sovietică (1945). Cu referire specială la Banat* [A németek deportálása a Szovjetunióba (1945). Különös tekintettel a Bánságra], AGERO Stuttgart-Deutsch-Rumänischer Verein e.V. Stuttgart, 3. o.

http://www.banaterra.eu/romana/files/rusnac_mircea_deportarea_germanilor.pdf (Letöltés dátuma: 2014. október 11.)

vegyes bizottságok alakultak a német nemzetiségűek összeírására. Ezekben a bizottságokban a szovjet tisztek mellett román katonák, csendőrök és rendőrök is részt vettek¹⁸.

Az előírás szerint 1945. január 10–20. között a munkaképes németeknek kötelező módon jelentkezniük kellett a lakóhelyük szerinti város- vagy községházán. A parancs értelmében e tíznapos időintervallum alatt minden munkaképes 17 és 45 év közötti német nemzetiségű férfit és 18 és 30 év közötti német nemzetiségű nőt mozgósítani kellett¹⁹. Elvileg kivételt képeztek volna a szoptató kismamák 1 éves kor alatti gyermekkel²⁰. Ezt azonban nem tartották be.

A túlkapások hírére és az általános félelem és bizonytalanság miatt az önkéntes jelentkezés helyett többen inkább elrejtőztek otthon vagy rokoniaknál. Emiatt elégtelen volt a létszám, és ez újabb túlkapásokhoz vezetett. A szovjetek hamarosan már a 16–17 éves fiúkat és lányokat is elvitték, válogatás nélkül, sőt az eredetileg megszabott korhatáron felül, 40 éves nőket és 50 éves férfiakat is fogságba vetettek²¹. A jelentkezést elmulasztókat pedig személyre szólóan, listák alapján otthonukba vagy munkahelyükre mentek el, és onnan szedték össze őket a román csendőrség alakulatai. Ez – a feltűnés elkerülése végett – főleg éjszakánként történt.

Az elhurcolásakor 29 éves Filpes Iuliusné Zengea Klotildot közhalmi otthonából vitték el. Elhurcoltatására évtizedekkel később így emlékezett: „*Amikor elvittek, az édesanyámmal laktam, hajadon voltam. Azelőtt hat évig Piatra Neamţban voltam gyermekgondozó. Onnét jöttem szabadságra haza, és nem tudtam többet visszamenni, mert nem engedtek. Már elvitték volt a népeket, de engemet nem, mert nem voltam a listán. [...] Egy este [...] jöttek tíz órakor utánam. [...] Elvittek a Kellner-házba, voltak ott oroszok és mindenfélék. Románok is voltak. És mondták, hogy elvisznek engemet. [...] Aztán haza kellett jönni, összezsomagolni,*

¹⁸ Constantin Aioanei–Cristian Troncotă: *Minoritatea germană din România, o privire istorică* [A romániai német kisebbség, egy történeti áttekintés]. In: *Magazin Istoric* (Bukarest), 1995, 1. sz., 56. o.

¹⁹ Lásd erről a szovjet Állami Honvédelmi Bizottság 1944. december 16-án kiadott, a németek deportálásának megkezdését elrendelő 7161. sz. határozatának szövegét, in: P. Polian: *i. m.*, 250. o.

²⁰ *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică, 1945* [A romániai német nemzetiségűek deportálása a Szovjetunióba, 1945], levéltári dokumentumgyűjtemény, összeállította: Hannelore Baier, Forumul Democrat al Germanilor din România [a Romániai Németek Demokrata Fóruma], 1994, 40. o.

²¹ Egyebek mellett lásd erről: Karl Bereznyak resicai lakos visszaemlékezését in: *„Ich weiß, daß du mein Vater bist, aber ich kenne dich nicht”. Erzählungen von Rußlanddeportierten*, Kultur und Erwachsenenbildungsverein „Deutsche Vortragsreihe Reschitza”, Reşiţa, 1995, 39. o. és a Benkő Levente által készített interjút Kadácsi Árpádné Brandstetter Helene (sz. 1913) egykori német elhurcolttal, Kóhalom, 2001 február. (A továbbiakban: Brandstetter.)

és mindjárt elvittek az iskolába. Ott akkor már sokan voltak! Nagyon sokan! Az egész szászok. [...] A fiatalság mind! Na, és aztán onnét elvittek az állomásra, és betettek egy marhavagonba. Elvittek januárban, és február 2-án odaérkeztünk Petrovkába.”²²

Az erdélyi németek deportálása gyors ütemben, alig egy hét alatt, 1945. január 10-e és 16-a között zajlott le²³. E rövid, alig pár napig tartó, jól szervezett akció keretében a romániai némettség munkaképes részét gyakorlatilag szinte maradéktalanul összegyűjtötték és a Szovjetunióba hurcolták. Arra a kérdésre, hogy pontosan hány német civilt deportáltak kényszermunkára a Szovjetunióba, mindmáig nincs biztos válasz. Erre csak különböző becslések vannak, amelyek 70 000, 75 000, 81 000²⁴ vagy éppen 97 762 főben²⁵ állapítják meg a foglyul ejtettek összesített számát. Ebből mintegy 35–50 ezer fő a bánsági svábok közül, 26–27 ezer ember az erdélyi szászok közül és végül kb. 5–15 ezer fogoly a jó részt elmagyarosodott szatmári svábok közül került ki²⁶.

Köztudott, hogy egyes román politikusok nyíltan támogatták a németek elvitelét, míg mások, mint például Iuliu Maniu, a Román Nemzeti Parasztpárt vezére, hallgatólagosan elfogadták a németek nagyarányú deportálását, vagy legalábbis nem tiltakoztak ellene²⁷. Látványos volt a román kommunisták agitációja a németek elhurcolása mellett. A kommunisták a német polgári lakosságot egyszerűen kollektíve „hitleristának” tartották, és mint a front háta mögötti veszélyforrást, e népcsoport teljes eltüntetését szorgalmazták²⁸.

Az összegyűjtött német nemzetiségű civilek csoportjait zárt szovjet teherautókon a legközelebbi vasútállomásra vitték²⁹, majd 30–50 fős csoportokban marhavagonba tuszkolva útnak indították³⁰. Többségüket Bákóban tették át a széles nyomtávú szovjet vasútra, ahol már 80 fő került egy-

²² Interjú Filpes Iuliusné Zengea Klotild (sz. 1916), egykori német elhurcolttal, Kőhalom, 2001. február. Benkő Levente tulajdonában. (A továbbiakban: Filpes.)

²³ *Deportarea etnicilor germani... i. m.*, 69-70. o.

²⁴ Dr. M. Rusnac: *i. m.*, 7. o.

²⁵ *Die Presse*, Bécs, 1954. augusztus 28.

²⁶ *„Ich weiß, daß du mein Vater bist, aber ich kenne dich nicht”... i. m.*, 9-10. o.

²⁷ Dr. M. Rusnac: *i. m.*, 5-6. o.

²⁸ *Deportarea etnicilor germani... i. m.*, 7-8. o.

²⁹ Egyebek mellett lásd erről bővebben Karl Bereznayk resicai lakos visszaemlékezését in: *„Ich weiß, daß du mein Vater bist, aber ich kenne dich nicht”... i. m.*, 13. o.

³⁰ Lásd erről: *Deportarea etnicilor germani... i. m.*, 70. o.; Interjú Bonțoiné Brenner Agneth Teresia (sz. 1920), egykori német elhurcolttal, Kőhalom, 2001. február. Benkő Levente tulajdonában. (A továbbiakban: Brenner.)

egy nagyobb méretű orosz marhavagonba³¹. Ezt követően pedig Iasi-on keresztül voltaképpen ugyanazon az útvonalon lépték át a szovjet határt, mint az 1944 őszén fogságba ejtett erdélyi magyarok.

A legtöbb németet azonban nem az Urál vidékére, hanem a nagy háborús károkat szenvedett, viszonylag közeli Ukrajnába vitték, Dnyeprodzserszinszk, Dnyepropetrovszk, Odessza, Nyikolajev, Volodarka, Zaporozsje, Irmino és Vorosilovgrád (ma: Luhanszk) lágeraibe³². Ugyanakkor igen sokan kerültek a Donbász hírhedt szénbányáiba: Dokucsajevszk, Jenakijevó, Jelenovka, Gorlovka, Petrovka, Krasznoarmejszk vagy Makejevka táboraiiba³³.

Elmondható, hogy az elhurcolt erdélyi német polgári lakosokat voltaképpen szétszórták a teljes Szovjetunió területén az olyan táborokba, ahol még munkelőre volt szükség. Így az Urál-hegység nagyobb foglyotáboraiiba: Cseljabinszkba, Ufalejba, Kopejszkba, Berezovszkba³⁴ stb. is éppúgy küldtek közülük, mint a Krím-félszigeti Leninóba vagy a sztálingrádi körzetbe (Petrov Val), de voltak, akik a rosztovi körzetbe (Rosztov, Belaja Kalitva) vagy a nyizsnij novgorodi körzetbe (Dzserszinszk) kerültek, sőt egyeseket a Kaukázusba szállítottak (Krasznodar) vagy a távoli ázsiai lágerekbe vittek (Frunze – ma Biskek: Kirgizisztán)³⁵.

Az elhurcolt sok ezer erdélyi magyar és német ember sorsáról az otthonmaradt hozzátartozók hosszú időn át semmit sem tudhattak. Csak majd a tábori posta 1946 elejétől kezdődő működése³⁶ útján érkeztek meg az első hírek a foglyul ejtettekről. A tábori levelezőlapokat a cenzúra moszkvai központjában ellenőrizték, s onnan küldték tovább a címzettekhez. Ugyanígy a foglyoknak szóló leveleket is a kézbesítés előtt Moszkvában átvizsgálták. Ezért a foglyoknak nagyon vigyázniuk kellett arra, hogy miket írnak leveleikben. Működött tehát az öncenzúra, és a legtöbb esetben a fogoly csak a legfontosabb információkat írta le egy-egy tábori levelezőlapra. Közölte, hogy egészséges, jól van, várja, hogy hazaengedjék, vagy hogy az örök ígérete szerint nemsokára hazatérhet. Ugyanakkor mindig érdeklődött az otthonmaradt családtagok felől és kérte, hogy írjanak gyakrabban levelet.

³¹ Brandstetter.

³² Dr. M. Rusnac: *i. m.*, 13. o.

³³ Lásd erről Filpes és Brenner.

³⁴ Dr. M. Rusnac: *i. m.*, 13. o.

³⁵ *Ibidem*, 13. o.

³⁶ Zsigmond József: *Apám nyomán Szibériában*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002, 89-90. o.

Emiatt a foglyok által hazaküldött tábori levelezőlapok sematikusnak tűnhetnek, olykor mégis sikerült belecsempészniük egy-egy olyan adatot vagy érdekes gondolatot, ami valahogy elkerülte a különben igencsak éles szemű cenzorok figyelmét, és így a levél hazakerülésével a reális lágerbeli életviszonyokról tájékoztathattak. Egyik ilyen különleges postai küldemény az akkor 21 éves kolozsvári elhurcolt, Kelemen István 1948. december 14-i keltezésű, a magnytogorszki 1079-es lágerből hazaküldött tábori levelezőlapja, amely egyedi karácsonyi hangulatú díszítése mellett több olyan információt is tartalmaz, amely szinte csodával határos módon mehetett keresztül a cenzúra rostáján: a levélíró közli, hogy abban az évben már biztosan nem engedik haza, hogy számukra havonta csak egy lap írását engedélyezik, hogy immár két éve bányában dolgoztatják és hogy még saját ellátásáról (ruházkodás, élelem) is magának kell gondoskodnia, mert ugyan kapnak bizonyos mennyiségű fizetést a munkájukért, az azonban nagyon kevés, mondhatni jelképes. Természetesen mindezt csak figyelmesen, a sorok között olvasva, megfelelő ráérzéssel lehet kivenni a jól megszerkesztett szövegből³⁷.

Bármely szovjetunióbeli fogolytáborról legyen is szó, a levélváltás rendszertelen és gyakran igencsak késedelmes volt. Megtörtént, hogy otthonról csak 1948 januárjában érkezett az első levél a fogolyhoz. Erdemes erről a Donbászban raboskodó német származású Kadácsi Árpádné Brandstetter Helene visszaemlékezését idézni, aki otthon maradt családjától az első pár soros levelet csak három év fogság után vehette kézbe: *„Pontosan január 26-án, amikor kitelt a három év, akkor kaptam az első levelet. Azt is gondolták, hogy megbolondultam... Mert éppen előleget kaptunk, és a tolmács hozta ki a postát, és kérdi: Ugye, Göldner néni, maga még nem kapott levelet? S mondom: nem. S ahogy veszi, hát megismertem édesapámnak az írását. S mondom: jaj, ez az enyém! S azt mondja: legyen csak nyugodtan, Göldner néni, mert minden jól van. Igen, de hát én elkaptam a levelet, magamhoz szorítottam, és amíg a barakkba érkeztem egyet ordítottam... Úgy mondták nekem, [hogy] akkor a barakkban az ágy mellett összeestem... Felhívták az orvost, s azt mondta, csak tegyenek le az ágyba, és... egy barátnőm olvassa el nekem azt a levelet. Aztán olvasta, olvasta, míg aztán helyrejöttem. Aztán*

³⁷ Lásd az e tanulmány mellékleteként közölt, Kelemen István (1926–2011) egykori fogoly által hazaküldött tábori levelezőlapot. Az eredeti Kelemen István leánya, Kelemen Éva tulajdonában, Kolozsvár.

elolvastam, és édesapám mindent megírt: a gyermekek ott vannak nála, amióta elmentem, és jól vannak, és hogy Hansit megkeresztelték...”³⁸.

Volt olyan eset, hogy mire a levél vagy tábori levelezőlap hazaérkezett, a fogoly időközben már meghalt. A szovjet táborvilágban uralkodó rossz munkakörülmények és az ingyenes munkaerőnek tekintett foglyok túlzott fizikai megterhelése miatt az elhurcoltak közül nagyon sokan elpusztultak. A sokszor szélsőségesen zord időjárás, a rettenetesen hideg orosz telek szó szerint megtizedelték a foglyok sorait. Jelentősen hozzájárult még ehhez a megfelelő orvosi ellátás hiánya is³⁹. Ugyanakkor a rendszertelen és mindig elégtelen táplálkozás a foglyok mindegyikénél a szervezet legyengüléséhez, majd ennek következtében a járványos betegségek megjelenéséhez vezetett. A halálos, gyakran megállíthatatlan járványok olykor a táborok szinte összes lakóját elpusztították. A leggyakoribb betegségek között említhető a gyomorsikulás, a fertőző hasmenés, a vérhas krónikus gyomorhuruttal, a flekktífusz, a malária, a szívbillentyű-gyulladás, az agy- és mellhártyagyulladás, valamint a disztrófia vagy végelgyengülés⁴⁰. Ezenkívül a foglyok télen-nyáron szenvedtek a tetvektől és a poloskáktól, s gyakran meg is rühösödtek⁴¹. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között, főleg a németek közül többen öngyilkosok lettek⁴².

A fogolyéletet állandóan kísérő halált igen érzékletesen írja le visszaemlékezésében Ercsey Gyula, amikor a hírhedt salasovai 6. sz. erdei láger OK-s barakkját⁴³ idézi fel:

„Az alsó priccs sötét deszkája az öreg Vincit húzza a halálba.

A vén hóstátihoz⁴⁴ a fia jött el a deszkavágók szünetében látogatóba. Kedvében jár, mahorkát szór az öreg tenyerébe, egy része a földre pereg, fogytán az apa ereje. [...] Egy nap aztán csak feküdt a priccsen, és már nem emlékezett semmire, mert az emlékezés nem volt már benne.

³⁸ Brandstetter.

³⁹ Kurt Rieder: *A koncentrációs táborok története*, Vagabund Kiadó, [Budapest], 2001, 60. o.

⁴⁰ A különböző tábori betegségekről többek között lásd: Papp Annamária: *Szögesdrót*, Háromszék Lap- és Könyvkiadó vállalat, Sepsiszentgyörgy, 2001, 41. o.; Zsigmond J.: *i. m.*, 47-48, 56, 72, 81. o.; Szabó Gy.: *i. m.*, 68, 73. o.

⁴¹ Lásd erről: Csetri.

⁴² Brenner.

⁴³ A végelgyengülésben szenvedő foglyok felépülésére hivatott, de a legtöbb esetben csak haláluk színhelyévé váló barakk.

⁴⁴ Hóstát: Kolozsvárt évszázadokon át dél-kelet, kelet és észak-kelet felől övező szuburbánus régió, alapvetően falusias jelleggel, túlnyomórészt református vallású, magyar, földműveléssel (főképp zöldségtermesztéssel) foglalkozó lakossággal. Napjainkban helyén zömmel tömbháznegyedek épültek.

A fázás, az éhezés és minden elment valahová végleg, amikor az ujjai begörbültek, és eleresztette az életet.

*A priccsen akkor azt beszélték, hogy az ujjak halnak meg utoljára.*⁷⁴⁵
Majd így folytatta:

„Naponta haltak meg az emberek a gyomorsavhiány okozta hasmenés következtében. Az állati – állandó – éhezéstől a mirigyek elsorvadtak, és leállt a szervezet savtermelése. [...]”

Az állandó éhezéstől szervezetünk felélte zsírtartalékát, az izmok elsorvadtak, már csak bőr fedte a csontokat, és csak lötyögött rajtunk.

A test lepusztulása aztán lelki összeomlással járt, amit erkölcsi összeomlás követett. Az ilyen csak imbolyogva járt a zónába, mint a dervisek, amiért muzulmánoknak nevezték őket.

*A muzulmán állapot csak a temetőben ért véget.*⁷⁴⁶

Számításaim szerint, összességében az 1944 őszén elhurcolt erdélyi magyarok majdnem egyharmada, mintegy 5000–6500 fő, s ezen belül 1600–1800 Kolozsvárról elhurcolt pusztulhatott el a többéves fogságban. Az 1945 januárjában fogságba vetett romániai németek közül az áldozatok száma már sokkal bizonytalanabb. Erre vonatkozóan csak becslések vannak, amelyek szerint a kényszermunkára vitt német nemzetiségű civilek mintegy 15–20%-a,⁴⁷ legkevesebb 10 000, legtöbb 20 000 fő eshetett áldozatul a lágerbeli körülményeknek.

A túlélők számára a várva várt szabadulás pillanata más-más időpontban érkezett el. A szabadon engedés dinamikáját a szovjet gazdaság igényeihez igazították. Amíg a foglyomunkára nagy mennyiségben szükség volt, addig nem lehetett szó szabadulásról. Ezt bizonyítja a hazatérés évenkénti bontása is, amely nagy eltéréseket mutat. Legkorábban azon kevesek jöhettek haza, akik sikeresen megszöktek még a kiszállítás idején, 1944–1945-ben⁴⁸, illetve azok a foglyok, akiket koruk vagy egészségi állapotuk miatt munkaképteleneknek nyilvánítva, maguk az orosz örök engedtek haza még Brassó vagy Focşani gyűjtőlágereből⁴⁹. Ez azonban csak a hazatérők alig 5– %-át tette ki.

Ezt követte azon foglyok hazaengedése, akik valahogy túléltek ugyan a legborzasztóbb első telet a Szovjetunióban, de 1945 nyarára

⁴⁵ Ercsey Gy.: *i. m.*, 75. o.

⁴⁶ *Ibidem*, 80–81. o.

⁴⁷ *Deportarea etnicilor germani...*, *i. m.*, 13. o.

⁴⁸ Szabó Gy.: *i. m.*, 27. o.

⁴⁹ Mile.

fizikailag és szellemileg annyira legyengültek, hogy munkavégzés tekintetében a szovjetek számára hasznavehetetlennek minősültek⁵⁰. Az összes hazatérő mintegy 20%-a így érkezett haza 1945 késő nyarán–kora őszen.

A foglyok túlnyomó többsége azonban már csak a békeszerződés aláírása és a kommunista hatalom itthoni berendezkedése után, 1947 végén vagy 1948 nyári, őszi hónapjaiban⁵¹ térhetett vissza. Az életben maradt erdélyi magyarok nagy részével együtt az 1916 előtt született németek is ekkor térhettek haza⁵². Összesen a túlélők kb. 60%-a jöhetett vissza ebben az időszakban.

Az utolsó nagy fogolytranszport 1949 októberében érkezett Erdélybe⁵³, a hazatérők mintegy 7%-át hozva vissza. A még ezután is kint maradók azonban már csak szórványosan érkeztek vissza 1950 és 1953 között. Többen csak Sztálin 1953. március 5-én bekövetkezett halála után. Ők együtt is a túlélők alig 6%-át tették ki.

A hazatérőket az időközben Romániához visszacsatolt Erdélyben egy egészen új világ fogadta. A Romániában berendezkedett kommunista hatalom számára veszélyes, de legalábbis megbízhatatlan elemeknek számítottak. Hiszen, ha annak idején foglyul ejtették őket, akkor bizonyára valami bűnt követhettek el... Ráadásul, mivel többségük – leszámítva a Bánságból és Nagyszeben, illetve Brassó környékéről elhurcolt németeket – foglyul ejtésükkor magyar állampolgárok voltak, az új hatalom számára „idegennek” számítottak. Szabadulni akartak tőlük, ezért eleve adva volt számukra a lehetőség az optálásra, hogy Magyarországon vagy Erdélyben kívánnak-e maradni⁵⁴. Többségük viszont ragaszkodott otthonához, családjához, baráti köréhez, ezért Erdélyt, vagyis Romániát választotta. Őket a román titkosszolgálat, a Securitate kihallgatta, megfenyegette. Megtiltották, hogy fogságukról bárkinek valaha is beszéljenek. Ha ezt a parancsot megszegték volna, a büntetés egész családjukkal együtt a szovjet táborokba való visszahurcolást helyezte kilátásba⁵⁵.

⁵⁰ A szerző által készített interjú Bitay László (sz. 1928. április 17.) nyugalmazott egyetemi tanárral, egykori elhurcolttal, Kolozsvár, 2006. január 13. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Bitay.)

⁵¹ Szabó Gy.: *i. m.*, 125–127. o.

⁵² Filpes.

⁵³ Papp A.: *i. m.*, 148, 156, 161. o.

⁵⁴ Többek között lásd erről: Szabó Zsigmond: *Hol vagy iskolám?* In: *Remény füzetek*, az Apáczai Baráti Társaság kiadása, Kolozsvár, 1998, 32. o. és Csetri.

⁵⁵ Lásd erről a szerző által készített interjút Török Imre (sz. 1928. február 22.) egykori kolozsvári elhurcolttal, Kolozsvár, 2006. december 6. A szerző tulajdonában.

Nem csoda, hogy túlnyomó többségük évtizedekig nem beszélt a vele történeteikről, és titkait magával vitte a sírba.

A rendszer szűrőjén való áteresztés mellett a hazatéréshez még egy akadályon át kellett jutni. A Szovjetunióból hazatérő foglyok többsége nagyon legyengülve, rossz fizikai állapotban érkezett Erdélybe, a legtöbben betegségektől szenvedve. Ezért a foglyokat a máramarosszigeti, focșani-i, buzăui vagy râmnicu sărat-i elosztólágerekben, egészségügyi ellenőrzés után, két csoportra osztották: az egészségesebbnek tűnőket pár nap után hazaengedték, a betegeket viszont többhetes karanténba zárták, ahol a helyi Vöröskereszttől kaptak ellátást. Viszonylagos felgyógyulásuk után Nagykárolyban igazolást kaptak, és szabadon engedték őket⁵⁶. Az emberek legalább valamilyen szintű feltáplálása máskülönben a rendszernek is érdeke volt, hiszen ha a végsőig legyengült foglyok eredeti, szabadulási állapotukban érkeznek haza, az az otthoniakban a Szovjetunióról és közvetett módon magáról az otthoni kommunista rendszerről is negatív benyomást kelthetett volna... Természetesen a hatalom e kísérlete csak részben lehetett sikeres, hiszen a foglyok szerettei úgylis sejtették, hogy az elhurcoltak nagyon nehéz körülmények között élhettek a fogság éveit alatt.

A túlélők lelkében és emlékezetében örökre nyomot hagytak a szenvedések. Sokan közülük fizikailag annyira legyengültek, hogy hazatérésük után rövidesen meghaltak⁵⁷. Mások, akiknek a testi-lelki gyötrelmekből sikerült úgy-ahogy felépülniük, már egy teljesen megváltozott világot találtak maguk körül. Nehezen illeszkedtek be a békés, civil életbe. A háború utáni nehéz gazdasági helyzetben és a fogoly múlt miatti előítéletekkel terhelt politikai légkörben az értelmiségiek közül néhányan csak úgy tudták fenntartani magukat, hogy a lágerben kényszerűen elsajátított orosz nyelvet tanították⁵⁸.

Kálváriájuk sokáig tabutéma volt. A kommunizmus négy évtizede alatt szovjet munkatáborok, deportáltak egyszerűen nem léteztek. A politikai vezetés a hazatérőkről sem vett tudomást. A jogtalan elhurcolásról, az átélt szenvedésekről nyilvánosan szólni, azokra emlékezni

⁵⁶ Többek között lásd erről a szerző által készített interjút Kelemen István (1926–2011) egykori kolozsvári elhurcolttal, Kolozsvár, 2008. január 17. A szerző tulajdonában; Bitay.

⁵⁷ Köztük 49 évesen Schweier Nándor kolozsvári kereskedő is, aki 1958. október 8-án hunyt el. Lásd erről: Schweier.

⁵⁸ Többek között oroszot tanított Kiss Jenő költő és Bakó Mihály volt elhurcolt is. Lásd erről Bakó Mihály leányával, Fodor Eszterrel a szerző által készített interjút, Kolozsvár, 2004. március 23. A szerző tulajdonában.

vagy azokról írni nem lehetett. Sőt még csak említeni sem volt szabad. A túlélők közötti kapcsolat mégis megmaradt, és a közösen átélt fogoly-évek emléke tovább élt. Az egykori elhurcoltak számontartották és ma is számontartják egymást.

Visszaemlékezéseket csak 1989 után írhattak. A legutóbbi két évtizedben egyre több alkotás született. Az egyik legszebb, irodalmi szintű feldolgozás Kiss Jenő költő emlékirata, amely *Ithaka messze van. Vallomás helyett krónika* címmel jelent meg az Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában Kolozsváron, 1992-ben. De hasonlóan értékes alkotás Szabó György dokumentumértékű visszaemlékezése, amelyet *Kolozsvári deportáltak az Uralban* címmel adott ki a Komp-press, Korunk Baráti Társaság ugyancsak Kolozsváron, 1994-ben. Igazi klasszika-filológiai műveltséget árul el Ercsey Gyula nagyenyedi tanár memoárja, amely már csak a szerző halála után láthatott napvilágot *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon* cím alatt, Murádin János Kristóf sajtó alá rendezésével és az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában Kolozsváron, 2006-ban. A kötet nagy sikerét mutatja, hogy 2012-ben Ausztriában német nyelven is kiadták Peter Gschwendtner fordításában, *Im Schatten der Wölfe. Klausenburger im Gulag* címmel.

A magyarok fogságához hasonlóan az 1989-es forradalom után a romániai németység elhurcoltatásának is megjelentek az írott emlékei. Az első tudományos feldolgozásra 1995-ig kellett várni, amikor Georg Weber tollából napvilágot látott a *Die Deportation von Siebenbürger Sachsen in die Sowjetunion 1945-1949* című kötet, a Böhlau Kiadó jóvoltából, Bécsben. Hamarosan elérkezett az ideje annak is, hogy a számban vészesen megfogyatkozott romániai németséggel történeteket, hét évtized távlatából, interjúkötet formájában román történészcsoporthoz dolgozza fel. Ennek lett igen szép eredménye a Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai és Ilarion Țiu társszerzőségében Târgovișteben 2012-ben kiadott *Lungul drum spre nicăieri. Germanii din România deportați în URSS* (Hosszú út a semmibe. A Szovjetunióba deportált romániai németek) című, nagyívű alkotás.

A szovjet elhurcolások ügye azonban mindmáig nem épült be az erdélyi magyar és román, de kijelenthető, hogy az egyetemes magyar és román társadalom köztudatába sem. Most, hogy lassan az utolsó túlélők is távoznak közülünk, ez egyike a legsürgősebb feladatoknak. Hiszen csak így nyújtható legalább valamilyen elvi szintű kárpótlás az

egykori elhurcoltaknak, akiket, mondhatni, felejtésre ítelt a történelem. Ezt szolgálják a Magyarországon, Erdélyben, Kárpátalján és szerte a Kárpát-medencében tartott tudományos konferenciák, emléktábla- és emlékműállítások, a felemelő közös megemlékezések. Múltunk felidézése, az apáinkkal, nagyapáinkkal történt szörnyűségek emlékének ébren tartása határok által szétszabdalt magyar közösségeinket is közelebb hozhatja egymáshoz, és egyike lehet a nemzeti egység összekötő szálainak. Úgy legyen!

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Dokumentumgyűjtemények

Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică, 1945 (A romániai német nemzetiségűek deportálása a Szovjetunióba, 1945), levéltári dokumentumgyűjtemény, összeállította: Hannelore Baier, Forumul Democrat al Germanilor din România (a Romániai Németek Demokrata Fóruma), 1994.

Szakkönyvek

Betea, Lavinia–Cristina Diac–Florin-Răzvan Mihai–Ilarion Țiu: *Lungul drum spre nicăieri. Germanii din România deportați în URSS* (Hosszú út a semmibe. A Szovjetunióba deportált romániai németek), Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012.

Bognár Zalán: *Hadifogolytáborok és (hadifogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1945*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.

Gosztonyi Péter: *Vihar Kelet-Európa felett*, Budapest, 1990.

Papp Annamária: *Szőgesdrót*, Háromszék Lap- és Könyvkiadó vállalat, Sepsiszentgyörgy, 2001.

Polian, Pavel: *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR*. CEU Press, Budapest–New York, 2004.

Rieder, Kurt: *A koncentrációs táborok története*, Vagabund Kiadó, [Budapest], 2001.

Weber, Georg: *Die Deportation von Siebenbürger Sachsen in die Sowjetunion 1945–1949*, Böhlau, Wien, 1995.

Tanulmányok

Aioanei, Constantin–Cristian Troncotă: *Minoritatea germană din România, o privire istorică* (A romániai német kisebbség, egy történeti áttekintés), in: *Magazin Istoric* (Bukarest), 1995, 1. sz., 56–60. o.

Murádin János Kristóf: *Elhallgatott múlt. Kolozsvári civilek a GULAG-on*, in: RODOSZ Konferenciakötet, 2009, Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatalkutatók Szövetsége (RODOSZ)–Clear Vision Könyvkiadó, Kolozsvár, 2009, 303–315. o.

Murádin János Kristóf: *Kolozsváriak keresztútja az Urálban 1944-ben*, in: *Rubicon* (Budapest), 2005. február–március, XV. évf., 2-3. (152-153.) sz., 118–120. o.

Rusnac, Mircea dr.: *Deportarea germanilor în Uniunea Sovietică (1945). Cu referire specială la Banat [A németek deportálása a Szovjetunióba (1945). Különös tekintettel a Bánságra]*, AGERO Stuttgart-Deutsch-Rumänischer Verein e.V. Stuttgart.
http://www.banaterterra.eu/romana/files/rusnac_mircea_deportarea_germanilor.pdf
(Letöltés dátuma: 2014. október 11.)

Cikkek

Nagy Károly: *Felszabadulás!? Szabadság*, 2002. május 8., XIV. évf., 101. sz., 3. o.

Nagy Károly: *Tanúság*, Szabadság, 2014. október 10., XXVI. évf., 234. sz., 3. o.

Vincze Sándor: *Pokoljárás*, Szabadság, 1991. január 23., III. évf., 14. sz., 3. o.

Memoáirodalom

Balogh Edgár: *Hatalomváltás Kolozsvárt 1944-ben*, in: *Korunk* (Kolozsvár), 1992. október, III. folyam, III. évf., 10. sz., 108–116. o.

Ercsey Gyula: *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon*, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 2006.

Ercsey Gyula: *Im Schatten der Wölfe. Klausenburger im Gulag*, Novum Pro Publishing GmbH, Neckenmarkt, Österreich, 2012.

„*Ich weiß, daß du mein Vater bist, aber ich kenne dich nicht*”. *Erzählungen von Rußlanddeportierten*, Kultur und Erwachsenenbildungsverein „Deutsche Vortragsreihe Reschitza”, Reşiţa, 1995.

Kiss Jenő: *Ithaka messze van. Vallomás helyett krónika*, az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadása, Kolozsvár, 1992.

Szabó György: *Kolozsvári deportáltak az Uralban*, Komp-press, Korunk Baráti Társaság kiadása, Kolozsvár, 1994.

Szabó Zsigmond: *Hol vagy iskolám?* In: *Reményfüzetek*, az Apáczai Baráti Társaság kiadása, Kolozsvár, 1998, 15-40. o.

Zsigmond József: *Apám nyomán Szibériában*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002.

Interjúk

Interjú Bitay László (sz. 1928. április 17.) nyugalmazott egyetemi tanárral, egykori elhurcolttal, Kolozsvár, 2006. január 13. A szerző tulajdonában.

Interjú Bonțoiné Brenner Agneth Teresia (sz. 1920), egykori német elhurcolttal, Kőhalom, 2001. február. Benkő Levente tulajdonában.

Interjú Csetri Elek (1924–2010) kolozsvári egyetemi tanárral, egykori elhurcolttal, Kolozsvár, 2004. április 22. A szerző tulajdonában.

Interjú Dózsa Sándorral (1930–2012), az egykori elhurcolt Dózsa János öccsével, Kolozsvár, 2003. február 6. A szerző tulajdonában.

Interjú Filpes Iuliusné Zengea Klotild (sz. 1916), egykori német elhurcolttal, Kőhalom, 2001. február. Benkő Levente tulajdonában.

Interjú Fodor Eszterrel, az elhurcolt Bakó Mihály leányával, Kolozsvár, 2004. március 23. A szerző tulajdonában.

Interjú Kadácsi Árpádné Brandstetter Helene (sz. 1913) egykori német elhurcolttal, Kőhalom, 2001. február. Benkő Levente tulajdonában.

Interjú Kelemen István (1926–2011) egykori kolozsvári elhurcolttal, Kolozsvár, 2008. január 17. A szerző tulajdonában.

Interjú Mile József (sz. 1923. augusztus 27.) felsőzsuki postamesterrel, egykori elhurcolttal, Kolozsvár, 2004. március 25. A szerző tulajdonában.

Interjú Schweier Ágnessel, az elhurcolt Schweier Nándor leányával, Kolozsvár, 2004. március 23. A szerző tulajdonában.

Interjú Török Imre (sz. 1928. február 22.) egykori kolozsvári elhurcolttal, Kolozsvár, 2006. december 6. A szerző tulajdonában.

Interjú Varga Márton (1926–2005) egykori kolozsvári elhurcolttal, Kolozsvár, 2004. április 16. A szerző tulajdonában.

KÉPALÁÍRÁSOK

01. A szovjet táborvilágot ábrázoló térkép, benne körrel jelölve az erdélyi magyarok fogságának helyszínei. Készítette: Murádin János Kristóf.

02. *A magnytitogorszki 257. sz. fogolytábor alaprajza. Kelemen István egykori fogoly munkája (Kelemen Éva, az egykori fogoly, Kelemen István leányának tulajdonában, Kolozsvár, Románia).*

7.

Союз Обществ Красного Креста и Красного Полумесяца
СССР

Почтовая карточка военнопленного
Carte postale du prisonnier de guerre

Кому (Destinataire) Kelemen Erene

Куда (Adresse) Cluj Str. Pacii No.8
(Город, город, улица, № дома, квартиры, № дома, квартиры)
România

Отправитель (Expéditeur) Келемен Иштван
Фамилия и имя военнопленного
Nom du prisonnier de guerre

Почтовый адрес военнопленного
Adresse du prisonnier de guerre G.L.E.R.
Lorep 1079.

1948. dec. 14.

Édes jó Szüleim!

Az október 12-én volt kapot
meg kapta. Tudom nagyon
várunk hazát és sajnos az ide-
még mindegy nem engednek hazát
Érték házi munkát kellene az ide-
gomb szagot sokat tudnék ismétel-
ni csak minden hónapban egy lapot lehet
írni. Tudom, hogy egyéniség és jól vágok. A gondjaimat
nem rejtik el, tudom magamnak felelősen mindent. Tudom
élték és békében dolgozom 2 éve. Szabadon éltem minden
születésemnek nem voltam fogva és a jövőre is jó lesz
megérkező. Később is kellene házi munkát és jó lesz
pikett. Talán jövőre is is otthon lesz. Nagyon jó a hely
hogy nem lehetek már és is otthon. Kérem, ha van
Köszönöm és békével mindenképpen fogok írni.

03–04. Kelemen István egykori fogoly hazaküldött levele az orosz fogságból.
1948. december 14. (Kelemen Éva, az egykori fogoly, Kelemen István leányának
tulajdonában, Kolozsvár, Románia).

05. Gschwendtner Géza és Magyarosi Jenő foglyok lágerfényképe – propagandafotó, belorecki 7777. sz. láger, 1947 (Gschwendtner Péter, az egykori fogoly Gschwendtner Géza fiának tulajdonában, Garbsen, Németország).

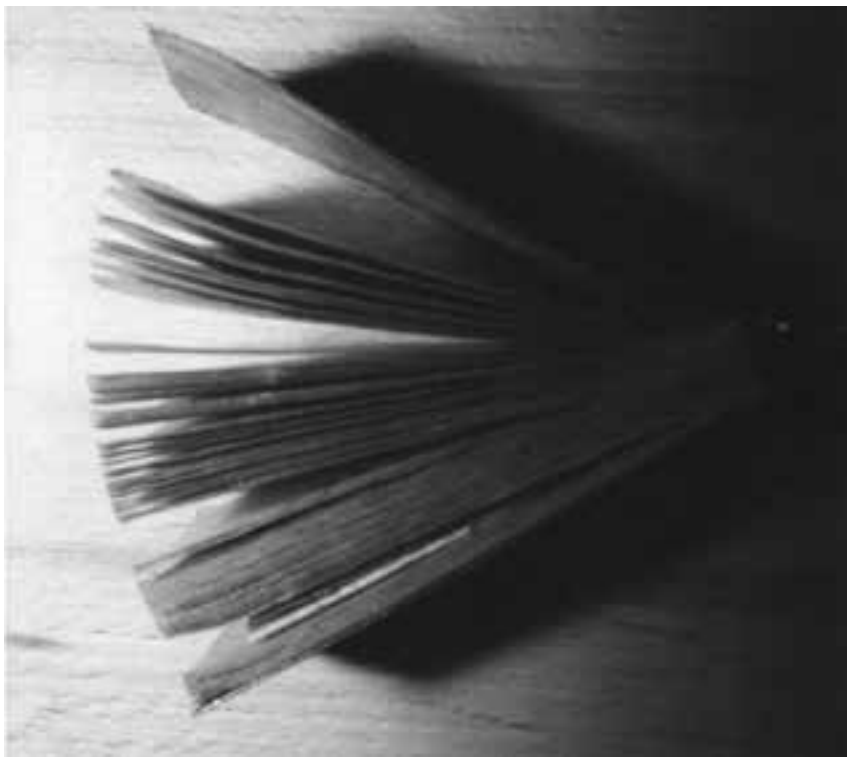
06. Monogrammos dohányszelencék az uráli légerekből – fogolymunka 1945–1946-ból (Benkő Levente és Fodor Eszter tulajdonában, Magyarvista, Kolozsvár, Románia).
Fotó: dr. Lupescu Radu

07. Mile József kolozsvári elhurcolt szovjet fogságban használt, vésett címeres és feliratos levesestálja – magnitogorszki láger, 1945 (Mile József egykori fogoly tulajdonában, Kolozsvár, Románia). Fotó: M. Lovász Noémi

08. Szovjet fogságban használt csajka vésett felirattal és fogoly által készített kanál – odesszai hadifogolytábor, 1945–1946 (Benkő Levente tulajdonában, Magyarvista, Románia). Fotó: dr. Lupescu Radu

*09. Forrai János honvéd hadifogoly naplója – csenci 48. sz. fogolytábor, 1946-1947
(Forrai János egykori fogoly tulajdonában, Kolozsvár, Románia). Fotó: M. Lovász
Noémi*

Matkovits-Kretz Eleonóra

(Pécs, a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Német Köre elnöke)

AZ INTERNÁLT MAGYARSÁG ÉS NÉMETSÉG EMLÉKÉT MEGŐRÖKÍTŐ RENDEZVÉNYEK, PROGRAMOK A GULÁG-GUPVI EMLÉKÉV KERETÉBEN (2015–2016)

AZ EMLÉKÉV ELŐZMÉNYEI, EGYESÜLETÜNK, A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK PÉCS-BARANYAI NEMZETISÉGI KÖRE SZEMSZÖGÉBŐL

A Szovjetunióba történő elhurcolás majd’ 60 évig tabutéma volt. Egyesületünk is csak a magyarországi rendszerváltás után kezdett el foglalkozni a „málenkij robot” témájával. Eleinte csak magyarországi partnereink voltak. Később Bognár Zalán történész és a beregszászi Kovács Elemér és Kovácsné Marton Erzsébet segítségével megismerkedtem Dupka Györggyel, aki régóta kutatja a civilek szovjetunióbeli kényszermunkájának történetét. Még később további együttműködő partnereket találtunk Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban, Szlovéniában. Közös munkánk eredményeként kiadványok, DVD-k születtek és közös rendezvényeket tartottunk Magyarországon és a partnerszervezeteknél.

2012-ben a Magyar Országgyűlés Menczer Erzsébet képviselő asszony javaslatára november 25-ét a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapjává nyilvánította (1. melléklet).

2013-ban a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságával közös megbeszélés alapján döntöttünk úgy, hogy létrehozuk a Málenkij Robot

Emlékbizottságot, és kezdeményezzük a magyar kormánynál, hogy 2014–2015 a Szovjetunióba elhurcoltak emlékéve legyen. A kezdeményezést felkarolta Latorczai Csaba helyettes államtitkár. Levelet írtunk az országgyűlési képviselőknek, több miniszternek, hogy – amennyiben az Országgyűlés elé kerül – támogassák az előterjesztést. Tájékoztatottuk a kezdeményezésről Áder János köztársasági elnök urat is.

KORMÁNYHATÁROZAT: 2015. JANUÁR 20.

2015. január 20-án született meg a kormányhatozat, amely értelmében 2015–2016 „A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve” lesz, ennek hatálya kiterjed a Kárpát-medencében élők-re, így Kárpátaljára is. (2. melléklet). Kezdeményezésünkől számítva több mint egy év telt el a Kormányhatározat megszületéséig. A késői döntés miatt viszont az Emlékévet 2017. február 25-ig meghosszabbították.

Az Emlékbizottság tagjai a minisztériumok, intézmények és civil szervezetek lettek, közöttük a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, a Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, a SZÓRAKÉSZ és egy egyházi jellegű alapítvány Szegedről (lásd a 2. mellékletet.)

Az Emlékbizottság szakértőjévé Dupka Györgyöt, Bocskor Andrea EP-képviselőt, Bognár Zalán történészt, Müller Judit múzeumigazgatót, Havasi János médiaszakembert választották, azaz olyan személyiségeket, akik régóta foglalkoznak a „málenkij robot” történetével.

A július 30-i találkozón döntés született a megpályázható kategóriákról és azok támogatási összegéről. A kiemelt és a megpályázható programok összesen 4 milliárd Ft támogatást kapnak.

Az Emlékév kiemelt programjainak köre:

- kiállítások, konferenciák;
- emléktáblák, emlékművek, emlékutak;
- központi adatbázis, dokumentációs központ létrehozása, kiadványok, oktatási anyag készítése

Pályázható programok (kb. 1,4 milliárd Ft keretösszeggel) a következő kategóriák alapján:

„A”: „Elhallgatott történelem”: rendezvények, emlékutak, oktatás, projektek, kutatások;

„B”: KOR-dokumentumok: kiállítások, tanulmánykötetek, kutatások publikálása;

„C”: „A mi történetünk”: filmek (rövid és dokumentum), próza, vers, dráma, regény, oktatási anyagok. Személyes történetek a rádióban 365 napon át;

„D”: Emléktáblák kihelyezésének támogatása: emléktábla+rendezvény, környezet, tér kialakítás, javítás.

Kik pályázhatnak? Az „A” és „B” programra többek között önkormányzatok, gazdasági társaságok, nonprofit szervezetek, intézmények, egyházak, magyarországi és határon túli civil szervezetek, vagyis szinte mindenki. A „C”-re magánszemélyek, országhatártól függetlenül, korhatárbeli korlátozás nélkül. A „D”-re helyi önkormányzatok, nemzeti-ségi önkormányzatok, magyarországi és határon túli civil szervezetek.

A tervezet szerint az első beadási határidő 2015. szeptember 15. lett volna, de a pályázati kiírás a mai napig nem történt meg, mert a Gazdasági Minisztériumban elakadt a pénz utalása az EMMI (Emberi Erőforrások Minisztériuma) felé, amely így nem tudta továbbítani az EMET-nek (Emberi Erőforrás Támogatáskezelő), amely a pályázatot kiírja és kezeli. Nemcsak a pályázható pénzek, hanem a kiemelt programok támogatási összege is megrekedt.

Minden nap reméltük, hogy a pénz megérkezik az EMET-hez, egyesületünk a lehetőségekről tájékoztatta a magyarországi német önkormányzatokat, a határon túli partnerszervezeteinket, a külföldi kulturális intézeteket, amelyekkel kapcsolatban állunk. Felvettük a kapcsolatot a Külügyminisztérium államtitkárával, hogy közös rendezvények lehetőségéről egyeztessünk. A Külügyminisztérium a konzulátusok, követségek javaslatait összegyűjtve készítette el az Emlékévkben megvalósítandó projektek terveit. Ebbe bekerültek a Dupka György által javasolt programok is.

A KÜLÜGYMINISZTERIUM ÁLTAL TERVEZETT KIEMELT PROGRAMOK UKRAJNÁBAN

- Beregszászon képzőművészeti pályázat, pályaművek készítése, vándorkiállítás;
- Lembergben tudományos konferencia;
- Sztarij Szamborban, az egykori gyűjtő- és elosztótábor temetőjében, az elhurcoltak tömegsírjánál a többször megrongált kereszt kiváltása kő vagy beton emlékművel. Dupka György elküldött nekünk egy szobortervet, amely egy angyalt ábrázol. Szerinte az angyal szimbóluma

elfogadottabb lenne az ukránok körében, és talán kevésbé lenne kitéve rongálásnak (3. melléklet);

– a Szolvyvai Emlékparkban további emléktáblák elhelyezése, s nagyszabású megemlékezés dr. Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes védnökségével;

– további tervként: emlékműfelújítások a magyarlakta településeken, kiállítás, könyv- és filmbemutatók a nagykövetségen, valamint kötetek kiadása több nyelven.

AZ EMLÉKÉV LOGÓJA

Problémát érzekeltünk a GULÁG-GUPVI értelmezésében a logó készítése során. Az Emlékév a Kormányhatározat szerint: „A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve”, amelybe beletartoznak a GULÁG-ra hurcolt politikai foglyok és a GUPVI-lágerekbe került internáltak is. A logótervezetben és hovatovább a szóhasználatban is csak a GULÁG szó szerepelt. Emiatt többen szólunk. Az értelmezés pontosítása érdekében Dupka György minden emlékbizottsági tagnak és a hivatalnak egy külön táblázatot is küldött. Eszerint a GUPVI lágereiben – ahová tömegesen hurcoltak civileket (nőket és férfiakat) etnikai alapon – a hadifoglyokkal együtt kb. 800 000–1 000 000 fő volt, akik közül csak minden harmadik tért haza. A GULÁG-ra elhurcoltak létszáma 25 000–100 000 fő közé tehető, közülük odahalt 8000–33 000 fő (4. melléklet). Ha a logóban csak a GULÁG szó szerepel – azzal az indokkal, hogy ez a közismert kifejezés –, az kizárja a GUPVI-lágerekbe hurcolt tömegeket. Véleményünk szerint a 70. évforduló célja az is kell hogy legyen, hogy a GUPVI kifejezést széles körben megismerjék. Az újabb logótervben szerencsére már szerepel a GUPVI elnevezés is.

Volt még egy kérésünk, hogy a logó csillagjának képe női arcot is ábrázoljon. Ehhez küldtünk fotókat is, a „málenkij robot”-os pufajkába öltözött asszonyokról, de ezt már nem módosították (az érvényben lévő logót lásd 5. mellékletben).

A NÉMET KÖR ÁLTAL SZERVEZETT PROGRAMOK AZ EMLÉKÉVBEN:

– **Lágerjárat – vagonkiállítás** egyéves programként, amelynek állomásai Magyarországon a 0060. sz. parancs végrehajtása érdekében létrehozott gyűjtőlágerek (6. melléklet).

– **Történelmi zarándokutak** vonattal az átrakó vasútállomásokra, ahol a keskeny nyomtávú sínekről a széles vágányúra rakták át a foglyokat szállító vonatokat, és ekkor vált nyilvánvalóvá az elhurcoltak számára, hogy a Szovjetunióba viszik őket. Célállomások: Lengyelország (Szanok), Ukrajna (Sztarij Szambor), Románia (Jászvásár, Foksány).

A zarándokutakat és programokat össze kell hangolni az emlékmű-avatásokkal Sztarij Szamborban és a lengyelországi szanoki út során a Szepsi mellett. Ebben szükséges az együttműködés a kárpátaljai és felvidéki civil partnereinkkel.

Lehetőségünk lesz **könyvek fordíttatására, új könyv kiadására** (borítóját lásd a 7. mellékletben) és **új könyv megírására is**, amely a 0060-as parancs alapján történő elhurcolásról szól.

2017 februárjában Pécsen **záróhangverseny** megszervezése a Kodály Központban.

A GULAG-GUPVI EMLÉKÉV KERETÉBEN SZERVEZETT EGYÉB PROGRAMOK

Novemberben két szervezettől kaptunk olyan információt, hogy országos hatókörű rendezvényt szerveznek, mindkettőt Budapesten. 2015. november 21-én a Menczer Erzsébet által vezetett SZÓRAKÉSZ Egyesület Emléksétát szervez a Terror Házáig, amelyen felszólal Orbán Viktor miniszterelnök (meghívó a 8. mellékletben)

2015. november 25-én a NEB (Nemzeti Emlékezet Bizottsága) a Magyar Tudományos Akadémián nemzetközi konferenciát tart, amelyen Észtországból, Lengyelországból, Oroszországból, Németországból is lesznek előadók. Előadóként meghívást kapott a rendezvényre dr. Dupka György, a Magyar Értelmisségek Kárpátaljai Közösségének elnöke (meghívó a 9. mellékletben).

Ezt megelőzően a NEB 2015. szeptember 24-én emléktáblát avatott Budapesten, a XI. kerületben *A SZOVJET KÉNYSZERMUNKÁRA ELHURCOLT MAGYAR NŐK EMLÉKÉRE* (meghívó a 10. mellékletben).

A XX. Század Intézet, a Terror Háza Múzeum előtt szabadtéri kiállítást avatott, amely több hónapon keresztül látható. A magyarországi nemzetiségi önkormányzatok folyamatosan – ahogyan pénzügyi kereteik engedik – tartják a helyi megemlékezéseket, táblaavatásokat.

2016. február 25–26-án Budapesten a VERITAS Intézet a Kárpát-medencei történeésekről konferenciát szervez.

AZ EMLÉKBIZOTTSÁG EMLÉKMŰTERVE A SZABADSÁG TÉREN, BUDAPESTEN

Az Emlékbizottság civil oldala kezdeményezte, hogy Budapesten, a Szabadság téren emlékművet állítsanak a Szovjetunióba elhurcoltak emlékére. Többen jelezték, hogy ezzel kapcsolatban komoly viták és ellenállások is lesznek. Az Emlékbizottság civil oldala vállalta, hogy kiáll a központi emlékmű terve mellett.

Javaslatként felmerült, hogy az emlékmű egy hatalmas fekete obeliszk legyen, amelynek négy oldala feltüntetné a négy áldozati csoportot (11. melléklet): a GULÁG-ra hurcolt politikailag elítélteket és a GUPVLágerekbe kerülteket: az etnikai tisztogatások áldozatait (ők főleg a határon túli magyarok voltak), a németként jóvátételi közmunkára, valamint hadifogoly-létszám kiegészítésre hurcolt ártatlan civileket (sajtóanyagok a 12. mellékletben).

ZÁRÓ GONDOLATOK

A kormány 1340/2015. (V. 27.) határozatával már döntött a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve keretében megvalósuló programokról és azok megvalósításához szükséges források biztosításáról, határozatban felhívta a nemzetgazdasági minisztert, hogy az emberi erőforrások miniszterével együttműködve gondoskadjon a programok megvalósításához szükséges összegről: a központi költségvetésből 2015-ben 3 milliárd Ft, 2016-ban 1milliárd Ft biztosításáról (13. melléklet).

Ezen határozatban bízva reméljük, hogy a folyósítás a kiemelt projektekre még ebben az évben elkezdődik, és a civil szervezetek részére a pályázatokat kiírják.

A 70. évforduló egyik legfőbb célja, hogy a nemzeti emlékezet részévé váljon az ártatlan civilek szovjet lágerekbe történt elhurcolása. A következő öt évben pedig azért kell dolgoznunk, hogy a média és a magyar EP-képviselők segítségével a „málenkij robot”-ra hurcolás ténye a nemzetközi emlékezet részévé váljon, és bekerüljön országaink tankönyveibe és az Európa Történelme kötetbe.

MELLÉKLETEK

1.

41/2012. (V. 25.) OGY határozat a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapijáról¹

1. A Magyar Országgyűlés november 25-ét a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások emléknapijává nyilvánítja.

2. A Magyar Országgyűlés

– méltóképpen kíván megemlékezni arról a mintegy 800 ezer magyar honfitársunkról, akiket 1944 őszétől kezdve hadifogolyként vagy internáltként a Szovjetunióba hurcoltak több éves kényszermunkára, vagy a II. világháborút követően a folyamatosan kiépülő kommunista diktatúrában a magyar hatóságok hathatós közreműködésével koholt vádak alapján 5–25 évre száműzték a Gulág rabtelepeire;

– tisztelettel adózik mindazok előtt, akik életüket adták a hazáért, magyarságukért, származásuk miatt, politikai, vallási meggyőződésükért, illetve akik emberi és polgári jogaiktól megfosztva idegen földön, hazájuktól több ezer kilométerre, embertelen, megalázó körülmények között fogságot szenvedve végeztek kényszermunkát;

– támogatja és szorgalmazza olyan emlékművek állítását, megemlékezések szervezését, oktatási anyagok és tudományos feldolgozások készítését, amelyek a kommunista diktatúra idején a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabokra és kényszermunkásokra emlékeznek;

– felkéri a központi államigazgatási szerveket, az oktatási intézményeket, az egyházakat és a civil szervezeteket, a közszolgálati médiuumokat, valamint az önkormányzatokat, hogy gondoskodjanak a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabokról és kényszermunkásokról való méltó megemlékezésről.

3. Ez a határozat a közzétételét követő napon lép hatályba.

2.

A Kormány 1009/2015. (I. 20.) Korm. határozata a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve meghirdetéséről

Magyar Közlöny, 2015. január 20., kedd

1. A Kormány – a Kárpát-medencében élők 1944–45-ben kezdődő, a Szovjetunióba kényszermunkára történő internálásának 70. évfordulójáról történő méltó megemlékezés céljából – a 2015. évet a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékévévé (a továbbiakban: Emlékév) nyilvánítja.

2. A Kormány az 1. pont szerinti cél megvalósítására a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2010. évi XLIII. törvény 30. § (1) bekezdése alapján – javaslattevő, véleményező és tanácsadói tevékenységet végző szervként – 2016. február 25. napjáig működő Emlékbizottságot (a továbbiakban: Bizottság) hoz létre.

3. A Bizottság feladatkörében

a) javaslatot tesz a Szovjetunióba kényszermunkára hurcoltak internálásának és Magyarország szovjet megszállásának 70. évfordulójával kapcsolatos megemlékezések, rendezvények, ismeretterjesztő programok szervezése, emléktáblák és emlékhelyek létrehozása, emlékművek állítása, dokumentum-, ismeretterjesztő és játékfilm készítése, könyvkiadás, tudományos feldolgozások, kutatások, oktatási anyagok kiadása, emléktúrák szervezése (a továbbiakban együtt: Programok) tekintetében a Kormány részére,

b) a Kormány Programokra vonatkozó döntésének megfelelően kapcsolatot tart az érintett szervezetekkel a Programok megvalósításával kapcsolatban,

c) részt vesz a Programok megvalósításához szükséges feladatok végrehajtása összehangolásában,

d) javaslatot tesz – a Kormány Programokra vonatkozó döntésének megfelelően – a Programokra megállapított költségvetési források felhasználására.

4. A Bizottság elnöke az emberi erőforrások minisztere.

5. A Bizottság állandó tagja

a) az emberi erőforrások minisztere,

- b) a belügyminiszter,
- c) az igazságügyi miniszter,
- d) a külgazdasági és külügyminiszter és
- e) a honvédelmi miniszteráltal delegált egy-egy személy, valamint
- f) a Miniszterelnökség nemzetpolitikáért felelős államtitkára és
- g) a Miniszterelnökség kiemelt társadalmi ügyekért felelős helyettes államtitkára.

6. A Kormány

- a) felkéri
 - aa) a Magyar Tudományos Akadémiát,
 - ab) a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságát,
 - ac) a Lénárd Ödön Közhasznú Alapítványt,
 - ad) a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körét, valamint
 - ae) a Szovjetunióban volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezetét,
- hogy egy-egy állandó tagot delegáljon a Bizottságba,
- b) felkéri
 - ba) a XX. Század Intézet főigazgatóját,
 - bb) a VERITAS Történetkutató Intézet főigazgatóját, valamint
 - bc) a Nemzeti Emlékezet Bizottsága elnökét
- a Bizottság állandó tagjának.

7. A Bizottság állandó tagját eseti jelleggel a delegáló által kijelölt másik személy helyettesítheti.

8. A Bizottság ülésének állandó meghívottja a Németországi Szövetségi Köztársaság magyarországi nagykövete.

9. A Bizottság dönthet további tagok, szakértők meghívásáról. Szükség esetén a Bizottság elnöke eseti jelleggel a Bizottság üléseire további személyek meghívásáról gondoskodhat.

10. A Bizottság elnöke, állandó és eseti tagjai a megbízatásukat díjazás nélkül látják el.

11. A Bizottság feladataival és működésével kapcsolatos szervezési és adminisztratív teendőket, ennek keretében a Bizottság titkársági feladatait az Emberi Erőforrások Minisztériuma látja el.

12. A Bizottság a szervezetével és működésével kapcsolatos további szabályokat ügyrendjében maga állapítja meg.

13. A Kormány felhívja a VERITAS Történetkutató Intézetet a Kárpát-medencéből a GUPVI- és GULÁG-lágerekbe hurcolt magyar ál-

lampolgárok, internáltak, hadifoglyok és politikai rabok történetének feldolgozásával és annak eredményeinek különböző formákban – így különösen évkönyvek, folyóiratok, konferenciák, kiállítások, megemlékezések formájában – történő közzétételével kapcsolatos feladatok ellátására.

Felelős: Miniszterelnökséget vezető miniszter

Határidő: folyamatos

14. A Kormány felhívja az emberi erőforrások miniszterét, hogy a Bizottság állandó tagjainak és meghívottjainak felkéréséről, illetve meghívásáról gondoskodjon.

Felelős: emberi erőforrások minisztere

Határidő: azonnal

15. A Kormány felhívja a honvédelmi minisztert, hogy a Szovjetunió területére elhurcolt és ott meghalt katonák adatbázisának összeállításáról és annak az interneten, valamint könyv formájában történő közzétételéről intézkedjen. Felelős: honvédelmi miniszter

Határidő: 2016. december 31.

A Kormány 1572/2015. (IX. 4.) Korm. határozata Magyar Közlöny, 2015. szeptember 4., péntek, 123.szám

a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszerszolgák emlékére meghirdetéséről szóló 1009/2015. (I. 20.) Korm. határozat módosításáról

1. A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszerszolgák emlékére meghirdetéséről szóló 1009/2015. (I. 20.) Korm. határozat 2. pontja helyébe a következő rendelkezés lép:

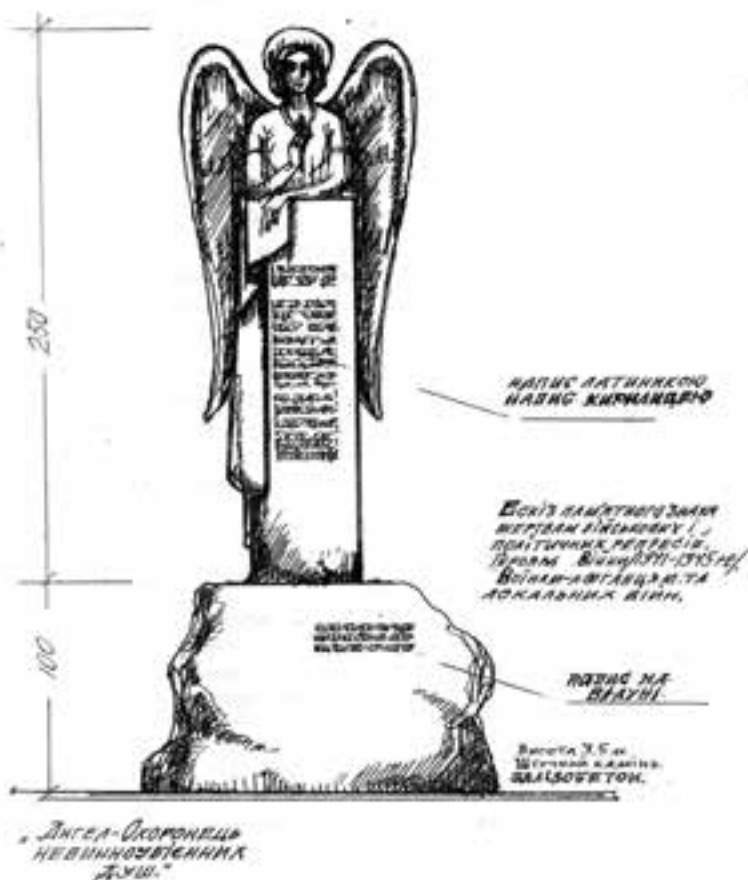
„2. A Kormány az 1. pont szerinti cél megvalósítására a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2010. évi XLIII. törvény 30. § (1) bekezdése alapján – javaslattevő, véleményező és tanácsadói tevékenységet végző szervként – 2017. február 25. napjáig működő Emlékbizottságot (a továbbiakban: Bizottság) hoz létre.”

2. Ez a határozat a közzétételét követő napon lép hatályba.

Orbán Viktor s. k.,
miniszterelnök

3.

Beleny Mihajlo (Ungvár) szobrász szoborterve a mártír magyar képviselőknak

Автор проф. М. Бжелянь.
Загреб, 2015.

4.

Kimutatás a Szovjetunió GUPVI- és GULÁG-táboraiba elhurcoltakról

№	Az elhurcolásokat, internálásokat stb. elrendelő intézkedések megnevezése	GUPVI Hadifoglyok (katonák, civilek), internáltak (tömegesen elhurcolt civilek/nők, férfiak) Motiváció: bírói ítélet nélküli etnikai tisztogítás, a magyarok és németek kollektív büntetése	GULÁG Személyenkénti elhurcolás bírósági eljárás és ítélet alapján (a politikai elítéltek együtt raboskodtak a köztörvényesekkel)
1.	Fogolyszedő akciók a civilek körében 1944. november 2. és 1945 májusa között: Nyíregyháza és térségében (2000), Budapest és térségében (100 000) és más térségben	Kb. 100 000–110 000 fő	0
2.	A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának 0036-os sz. rendelete NKVD-végrehajtása Kárpátalján (részben Máramaros, Szatmár, Csonka-Bereg, a felvidéki Ung-Latorca-Kassa térségében), az internáltak becsült száma	Kb. 40 000 fő	0
3.	Az 1944. december 16-án az ÁVB 7161. sz. határozat szerint német férfiak és nők jóvátételi munkára történő internálása a történelmi Magyarország területéről	Kb. 200 000 fő	0
4.	Az NKVD 1945. január 11-ei 0016. sz. rendelete szerint letartóztatott szovjetellenes elemek (állami, párt-, önkormányzati, civil szervezeti stb. vezetők, aktivisták) elhurcolása a történelmi Magyarország, továbbá Románia, Csehszlovákia, Lengyelország meghatározott térségeiből	Kb 250 000 fő	0
5	Tömeges elhurcolás Erdélyben (kb. 100 000 fő), Délvidéken (50 000), Felvidéken (10 000) stb.	Kb. 160 000 fő	0
6.	Az NKVD és a SZMERS nyomozati anyagai alapján bírósági eljárással elítélt és a GULÁG-on raboskodott magyar állampolgárok becsült száma	0	Kb 25 000–100 000 fő /ebből odahalt: 8000–33 000 fő
	ÖSSZESEN: magyarok szovjet hadifogságban, becsült számok	Kb.600 000–700 000 (ebből visszatért 330 000–380 000, elhunytak száma 270 000–370 000. 200 000 fő)	
	Összesen a történelmi Magyarország területéről civilként elhurcoltak, internáltak becsült száma.	Kb. 200 000–300 000. Ebből odahalt 66 000–100 000 fő	

GU LÁG
PVI

GULÁG EMLÉKBIZOTTSÁG

GULÁG
EMLEKBIZOTTSÁG

A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok
és kényszermunkások emlékére

PROGRAM

8.00-8.55 REGISZTRÁCIÓ

9.00 KÖSZÖNTŐ

Fodor Péter (Hagyomány, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyarországi és
Erdélyi Magyar Kisebbségi Intézet)
Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Magyarországi

MEGNYITÓ

Balog Zoltán (Miniszter, Emberi Erőforrások
Minisztériuma, Magyarországi)

9.30-10.50 E.

Székelykörték: Rátka Áron
Szelestelesteleste, Nemzeti Emlékezet Bizottsága,
Magyarországi

Hart László (Erdélyi Magyarok, történelmi, Emlékezet Bizottsága)
Jón Róbert (Erdélyi, Emlékezet és Emlékezet Bizottsága)
Művelődési és Közművelődési Bizottság, Lengyelországi

András Kóler (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Marek Wanders (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Erdélyi, Emlékezet Bizottsága, Lengyelországi

10.50-11.20 KÁVÉSZÜNET

11.20-12.40 E.

Székelykörték: Rátka Áron
(a Nemzeti Emlékezet Bizottságának tagja, Magyarországi)

Róbert Kóler (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Marek Wanders (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Magyar Tudománykutató, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága

Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Olga Vlagyimirna Lavrenko (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Magyar Tudománykutató, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága

12.40-14.10 KÉRD

14.10-15.50 E.

Székelykörték: Rátka Áron
(a Nemzeti Emlékezet Bizottságának tagja, Magyarországi)

Ute Kóler (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Marek Wanders (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)

15.50-16.20 KÁVÉSZÜNET

16.20-17.40 E.

Székelykörték: Rátka Áron
(a Nemzeti Emlékezet Bizottságának tagja, Magyarországi)

Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)
Székelykörték: Rátka Áron (Magyarországi, Erdélyi, Emlékezet Bizottsága)

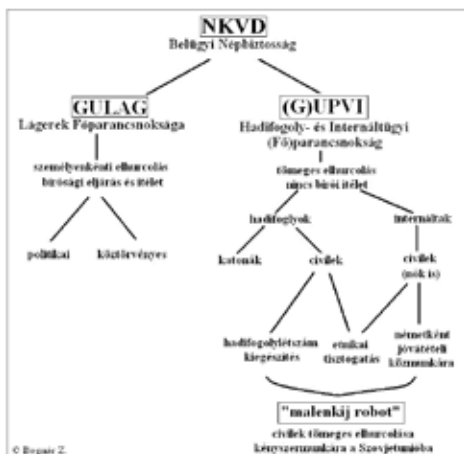
ZÁRÓ GONDOLATOK

10.

Emléktáblát avat a NEB a szovjet kényszers munkára elhurcolt magyar nők emlékére

11.

GULÁG-emlékmű épülhet a Szabadság téren

MTI. 2015.07.06. Emlékművet állítana a szovjet megszállás áldozatainak emlékére Budapesten, a Szabadság téren a Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezete.

Menczer Erzsébet, a szervezet elnöke a Napi Gazdaságnak elmondta, a szoborral az ország fejet hajtana a sok százezer áldozat előtt. Az emlékmű ötletét a Magyarországi Németek Pécs-Baranya Megyei Nemzetiségi Köre és a Politikai Elítéltek Közössége is támogatja.

A GULÁG-emlékév kapcsán létrejött emlékbizottság tagjaként kezdeményezte a szervezet az emlékmű felállítását a több mint 800 ezer áldozat előtti tisztelgés jegyében. A bizottság elnöke Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere, de képviselteti magát a Miniszterelnökség, a Külgazdasági és Külügyminisztérium, a Terror Háza Múzeum és a Veritas Történetkutató Intézet is.

Menczer Erzsébet szerint az elképzelést támogatta a bizottság, amelynek július 14-én lesz a következő ülése, ezen eldőlhet, hogy mire mennyi pénz jut. Az elnök elmondta, hogy a munkába bevonták a korszakot kutató történészeket is, például M. Kiss Sándort, Szita Szabolcsot és Stark Tamást.

Az emlékbizottságnak a szervezet elkészített egy programtervezetet arról, mit szeretne megvalósítani az emlékévben – tette hozzá az elnök, aki kiemelte, hogy szeretnék bevonni a közszolgálati médiát is a történetek bemutatásába, mivel több generáció is felnőtt már, amelynek fogalma sincs arról, mi történt 1944 és 1989 között.

Az elnök szerint szükség van kormányzati támogatásra is, mert a szervezet erre önerőből nem képes.

Nemzeti Emlékezet Bizottsága:

Beszélni kellene egy emlékmű felállításáról

Az idei a Szovjetunióba hurcoltak emlékére

Nagyon helyénvaló és támogatandó felvetés egy magyarországi emlékmű felállítása a Szovjetunióba hurcolt több százezer magyar áldozat emlékére – mondta a Nemzeti Emlékezet Bizottságának elnöke az M1 aktuális csatorna hétfői műsorában.

Földvárné Kiss Réka a Szovjetunióban Volt Magyar Politikai Rabok és Kényszermunkások Szervezetének felvetésével kapcsolatban azt is hangsúlyozta: fontos, hogy párbeszéd induljon arról, hol és milyen formában lehetne a legméltóbb módon felállítani egy ilyen emlékművet.

Úgy folytatta: a magyar történész társadalom mostanra már sokkal közelebb van a konszenzushoz azzal kapcsolatban, hogy a 20. században két totális diktatúra sújtotta az országot; 1945-ben „megszállásból megszállásba léptünk”. Fontos tudatosítani, hogy nem 1948 volt a fordulat éve, hanem 1945, hiszen abban az évben már tudatos, előre eltervezett megtorlás érte a magyar társadalom egészét. Három-öt-százezer embert vittek a Gulágra, vallási és politikai meggyőződéstől függetlenül, és közülük sokan sosem tértek vissza – mondta a bizottság elnöke.

Kifejtette, oktatói tapasztalata is az, hogy minél több olyan generáció nő fel, amelyeknek már nincs személyes tapasztalata az előző rendszerről, annál nagyobb feladat hárul a szakemberekre, hogy érthetően, korszerűen, lényegre törően elmondják a történeteket. A társadalom számára nem eléggé ismert, hogy itt emberekről, családokról, generációkról volt szó, és ha sikerül tudatosítani, milyen sokakat érintett a gulág, akkor az emlékévről már elérte a célját – mondta. A gulág emlékbizottságnak és a kormánynak is nagy szerepe van abban, hogy ezt kiállításokkal, konferenciákkal és szimbolikus gesztusokkal segítse – fogalmazott Földvárné Kiss Réka.

A Gulágkutató szerint a Szabadság térre kerülhetne a szovjet megszállás áldozatainak emlékműve

A legméltóbb hely a budapesti Szabadság tér lenne – mondta Bognár Zsolt, a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának alelnöke az M1-en. Szerinte időszerű volna az ország 47 településén egykor működő 56 szovjet tábor emlékhellyé nyilvánítása is.

A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékére alkalmából szükséges volna felállítani a szovjet megszállás áldozatainak központi emlékművét – mondta a Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának alelnöke az M1 aktuális csatorna műsorában.

MTI Fotó: Reprodukció

Az emlékmű legméltóbb helye a budapesti Szabadság tér, hiszen ott már áll a német megszállás áldozatainak emlékműve – közölte Bognár Zalán. A megvalósítás annál is inkább szükséges, mert a szovjet megszállás nyomán az ország akkori területéről mintegy 900 ezer embert hurcoltak a Szovjetunióba politikai fogolyként, hadifogolyként és malenkij robotra – tette hozzá.

Bognár Zalán úgy vélekedett: időszerű volna az ország 47 településén egykor működő 56 szovjet tábor emlékhellyé nyilvánítása is. Hozzátette, hogy csak négynek jelöli helyét emléktábla, és csupán egy helyen áll emlékmű. A téma kutatása azért is időszerű, mert egyre kevesebben vannak azok a túlélők, akik be tudnak számolni a 70 évvel ezelőtti történetekről. Ez azért is fontos, mert a korabeli dokumentáció döntő része megsemmisült – mondta Bognár Zalán.

13.

**A Kormány 1340/2015. (V. 27.) Korm. határozata
a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások
emlékéve keretében megvalósuló
programokról és az annak megvalósításához szükséges források
biztosításáról**

A Kormány

1. egyetért a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkások emlékéve keretében tervezett programok megvalósításával;

2. felhívja a nemzetgazdasági minisztert, hogy az emberi erőforrások miniszterével együttműködve gondoskodjon az 1. pont szerinti programok megvalósításához

a) a Magyarország 2015. évi központi költségvetéséről szóló 2014. évi C. törvény XX. Emberi Erőforrások Minisztériuma fejezetben 3000 millió forint, és

b) a Magyarország 2016. évi központi költségvetéséről szóló törvény XX. Emberi Erőforrások Minisztériuma fejezetben 1000 millió forint biztosításáról.

Felelős: nemzetgazdasági miniszter emberi erőforrások minisztere

Határidő: az a) alpont tekintetében 2015. július 31.,

a b) alpont tekintetében a 2016. évi központi költségvetés végrehajtása során.

*Orbán Viktor s. k.,
miniszterelnök*

Dupka György PhD
(Ungvár)

A KÁRPÁTALJÁRÓL ÉS A SZOMSZÉDOS MEGYÉKBŐL INTERNÁLTAK, LETARTÓZTATOTTAK, ELÍTÉLTEK, SZÁMÚZÓTTAK KÜLÖNBÖZŐ ÚTJA A SZOVJETUNIÓBELI GUPVI- ÉS GULÁG-TÁBOROKIG (1944–1955)

KÁRPÁTALJA SZOVJETEK ÁLTALI ELFOGLALÁSÁNAK KATONAPOLITIKAI ELŐKÉSZÍTÉSE, VÉGREHAJTÁSA, RÖPLAP-AKCIÓK, KOMMANDATÚRÁK FELÁLLÍTÁSA

Terjedelmi korlátok miatt a keleti hadszíntéren zajló háború részletes eseménytörténetével nem foglalkozom, azonban fontosnak tartom megemlíteni, hogy J. V. Sztálin vezetése alatt K. J. Vorosilov marsall, az Állami Védelmi Bizottság⁵⁹ (ÁVB) elnökhelyettese, L. P. Berija, az SZSZKSZ belügyi népbiztosa szervezésével 1944. július 30-án az ÁVB úgy döntött, Kárpátalja elfoglalása és megszállása érdekében az 1. és 2. Ukrán Front érintkezési pontján létrehozza a 4. Ukrán Frontot. Döntésük meghozatalánál számoltak Kárpátalja megszállásának katonai-politikai fontosságával és a hegyvidéki hadműveletek sajátosságaival⁶⁰.

⁵⁹ A második világháború alatt ez a bizottság gyakorolta a Népbiztosok Tanácsa helyett a legfőbb hatalmat. Elnöke Sztálin volt.

⁶⁰ DOVHANICS, O. D.: *A Vörös hadsereg csatái Kárpátalja felszabadításáért*. In: KERECSENYIN, V. M., GVARGYIONOV, B. O. (szerk.): *Ukrajna Emlékkönyve. Kárpátontúli terület 1*. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1997, 69. p.

A főhadiszállás augusztus 5-én I. J. Petrov vezérezredest nevezte ki a front parancsnokává, F. K. Korzsenyevics altábornagyot pedig a törzskar főnökévé. A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának tagja lett a kegyetlenségéről hírhedt L. Z. Mehlisz vezérezredes, a SZMERS és az NKVD egyik felettese is, aki hozzálátott a *kárpáti támadó hadművelet* gondos előkészítéséhez, végrehajtásához.

A hadművelet egyetlen katonapolitikai teljesítménynek, illetve eseménynek – Románia háborúból való kiugrásának⁶¹, mások szerint átállásának – köszönhetette sikerét, a csatlakozás következményeként ugyanis Kárpátalja a szovjet hadsereg „ölébe hullott”. Az 1. magyar hadsereg hiába szilárdította meg arcvonalát az Északkeleti-Kárpátokban, négy hét múltán a szovjetek váratlan nyomása, beözönlése alatt széthullott, 1944. október 27-én a szovjet haderő Ungvárt is elfoglalta. Ezen a napon Sztálin aláírásával ünnepi parancsot hoztak nyilvánosságra, amely többek között a „hadi szempontból fontos hídfőállás”⁶² elfoglalását említi. Ebből az alkalomból ugyanazon a napon, este 21 órakor Moszkvában 224 ágyúból leadott 20 díszsortőzzel üdvözölték a 4. Ukrán Front „dicső csapatait”⁶³. Az október 29-én elfoglalt Csapot azonban nem sikerült megtartani, a város többször cserélt gazdát, a magyar és német csapatok csak november 26-án vonultak vissza, mivel a teljes bekerítés fenyegette őket. Ungvár elfoglalásánál 2500 magyar és német katonát ejtettek foglyul. Kárpátalja elfoglalása 3147 szovjet katona életébe került⁶⁴, ebből 2730 fő név szerint ismert, 417 fő neve ismeretlen⁶⁵. Kárpátalján a legvéresebb katonai csatározások Csaphoz fűződnek, többszöri bombázása és a hadműveletek alatt 86 polgára, illetve lakosa vesztette életét⁶⁶.

⁶¹ 1944. augusztus 23-án I. Mihály király letartóztatta Antonescu conducator, fővezért, többek között bejelentette a román hadsereg csatlakozását a szovjet hadsereghez a náci Németország elleni küzdelemben.

⁶² Лásд: Шляхом Жовтня. Визволення Радянською Армією Закарпатської України і возз’єднання її з Радянською Україною. Збірник документів. Т.6. (VIII. 1944.– I. 1946. pp.) Ужгород, 1965. 4. p. Ebből a gyűjteményből tudjuk meg, hogy az ungvári városi hatóság Szova Péter polgármester kezdeményezésére 1944. november 5-én kiadott határozata értelmében Kárpátalján a közép-európai helyett bevezetik a moszkvai időszámítást.

⁶³ КУЦЕНКО, К. О. (1970): *Визволення Карпатська України Радянською Армією* (вересень-жовтень 1944. p.) In: *Український історичний журнал*, № 6., 16. p.

⁶⁴ V. M. Kerecsanyin felmérése szerint az elesett szovjet katonák földi maradványai Kárpátalján 42 katonai temetőben (közös sírban, különálló temetkezési helyen) nyugszanak. Tiszteletükre a háború óta 270 emlékművet és emléktáblát avattak fel.

⁶⁵ KERECSEANYIN, V. M.: *Utószó*. In: KERECSEANYIN, V. M., GVARGYIONOV B. O. (szerk.): *Ukrajna Emlékkönyve. Kárpátontúli terület I*. Ungvár, Kárpáti Kiadó, 1997, 641. p.

⁶⁶ Лásд a közreadott veszteséglistát: *Книга скорботи України. Закарпатська область*. Том 2. Голова редколегії: ГЕРАСИМОВ, І. О. Ужгород, 2004. 674-679. p.

A 4. Ukrán Front katonai adminisztrációja az elfoglalt városokban, nagyobb településeken 1944. október 28-tól a katonai közigazgatás helyi megszilárdítása érdekében városparancsnokságokat állított fel. A kinevezett tiszteket Korzszenyevics altábornagy és törzsparancsnok írásos instrukcióval látta el arra vonatkozólag, hogyan szervezzék meg tevékenységüket és kapcsolatukat a lakossággal, az ellenséges elemek felkutatását, valamint együttműködésüket a csehszlovák katonai adminisztrációval⁶⁷.

RENDELET A KOLLEKTÍV BÜNTETÉS ELVÉNEK ALKALMAZÁSÁRÓL

Az eddig felkutatott levéltári anyagok ismerete egyértelművé teszi, hogy a Vörös Hadsereg által elfoglalt Kárpátalja szovjetizálásának, a magyarok és németek elhurcolásának projektje moszkvai, Sztálin által jóváhagyott forgatókönyv szerint az NKVD főrendezésében és a 4. Ukrán Front cselekvő oltalma alatt valósult meg. Fény derült arra is, kinek milyen szereposztás jutott.

A civil kulcsszereplők között találjuk a kárpátaljai illetőségű Ivan Turjanica kommunista vezért, akinek azt a feladatot szánta Berija, hogy a Csehszlovákia részeként jegyzett Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolásának programját pártvonalon, bolsevik statiszták bevonásával vezényelje le, abból kiindulva, hogy Beneš csehszlovák elnök Kárpátalját Sztálinnak ígérte. A moszkvai levéltári dokumentumok alapján Zseliczky Béla történész derítette ki, hogy Turjanica „... 1944 őszén a csehszlovák hadsereg politikai biztosaként és a František Nemec vezette csehszlovák kormánydelegáció tagjaként érkezett meg Kárpátaljára Moszkvából. A csehszlovák delegációnak, melynek kötelékébe tartozott, nyilván nem volt tudomása Turjanica megbízásáról, küldetéséről. Mindazt, ami később Kárpátalján végbement, a Nemec-féle delegációnak végül is úgy kellett elfogadnia, mint spontán népi-nemzeti mozgalmat. Megerősíti azt a korábbi feltevésemet, hogy táskájában volt a szovjet hatalom megszervezésének kész forgatókönyve.”⁶⁸. Ehhez az állításához azt a megjegyzést fűzi Zseliczky: „A moszkvai levéltári dokumentumok ismeretében ezt a találó megfogalmazást teljesen helytállónak kell tekinteni.”⁶⁹.

⁶⁷ 238. sz. ügyirat (TSU/421-422.), eredeti forráshelye: Центральный Архив Министерства Обороны Русской Федерации. ЦАМО РФ, Ф. 244. Оп. 2980. Д. 156. Л., стр. 207-208.

⁶⁸ BOTLIK JÓZSEF-DUPKA GYÖRGY: *Ez hát a hon...*, i.m. 58.p.

⁶⁹ ZSELICZKY BÉLA: i.m. 97. p. Lásd még: Turjanica speciális megbízatását igazoló moszkvai levéltári dokumentum forráshelye: RCHIDNI f. 17. op.128. jed. hr. 764. 190. l.

A „beneši ígéret” realizálása érdekében egy sor politikai színjátékot kellett lebonyolítani: a kárpátaljai kommunista párt vezető szerepének megszilárdítását, a Kárpátalja elcsatolását elősegítő népbizottságok létrehozását, az etnikai tisztogatások elősegítését, a népbizottságok első kongresszusának megszervezését (helyszíne Munkács, 1944. november 26.), Kárpátontúli Ukrajna kikiáltását, a Néptanács megválasztását, az Ukrajnával történő egyesülés hitelességét igazolni kívánó Manifesztum elfogadását, aláírási kampányok szervezését, a nép és a Szovjetunió „ellességeivel” való leszámolást, a csehszlovák kormány megbízotti hivatal kárpátaljai tevékenységének akadályozását, kizorítását, a Kárpátalja sorsáról folyó szovjet–csehszlovák tárgyalások elősegítését, a szovjetizálás programjának megvalósítását stb. Az operatív tennivalók beindítása érdekében Ivan Turjanica, a Moszkvához hű kárpátaljai kommunisták vezére az I. Csehszlovák Hadtest politikai tisztjeként és a szovjet titkosszolgálat kiképzett ügynökeként 1944. október 28-án találkozott Petrov hadseregtábornokkal, a 4. Ukrán Front parancsnokával, Hruscsov⁷⁰ ukrainai pártvezérrel, Mehliusz vezérezredessel, a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának tagjával. Az utóbbi két kulcsszerepet játszó személy kíséretében még aznap Munkácsra érkezett, hogy Kárpátalja sorsáról döntsenek⁷¹.

A pártaktíva itt lezajlott ülésén az elvárásoknak megfelelően különböző döntéseket hoztak, többek között indítványozták a „hadtápterületnek számító Kárpátalja teljes megtisztítását”. Ezt a dokumentumot, amelyben „a kárpátaljai nép bizalmát nem élvező személyek ideiglenes izolálásáról”⁷² volt szó, Turjanica 1944. november 11-én írta alá. Az általa jegyzett rendelet javaslatai alapján Fagyeyev vezérőrnagy, a 4. Ukrán Front hátszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnoka és Levitin ezredes, a törzsparancsnok helyettese elkészítették a végrehajtás koncepcióját, majd katonai forgatókönyvét. A továbbiakban Berija és Sztálin tudtával kulcsszerepet játszottak a polgári lakosság internálásának előkészítésében és lebonyolításában.

Fagyeyev személyesen terjesztette a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa elé azt a felvetését⁷³, hogy a magyar- és németlakta települések férfi-

⁷⁰ 413. sz. (TSU/ 695-698.) ügyirat, eredeti forráshelye: *Из мемуаров НИКИТЫ СЕРГЕЕВИЧА ХРУЩОВА*. In: *Вопросы истории*. Москва, 1991, № 7-8., стр. 75, 88-89.

⁷¹ 364. sz. ügyirat (TSU/593. 599.) *Munkács népbizottsága elnökének beszámolója*. Eredeti forráshelye: Державний Архів Закарпатської Облaсті, ДАЗО, -Ф. Р. 14., Оп. 1. од. зб. 343. арк., 29-37. p.

⁷² Dupka György – Korszun Olekszij (1997): i.m.. 11. p.

⁷³ ДОВГАНІЧ, О.Д., КОРСУН, О. М. (szerk. és összeállít.) (2009). *Карпатська Україна: Документи і матеріали*, том І. Ужгород: ВАТ, Видавництво Закарпаття, 353-355. p.

lakosságát, mint az ellenség képviselőit, internálni kell, mert megakadályozhatják a szovjet rendszer bevezetését Kárpátalján. Fagyeev és Levitin elképzelése az volt, hogy 1944. november 14-től 17-ig végrehajtják a 15–50 év közötti magyar és német férfiak katonai regisztrációját. (*Nem tévedés, kezdetben ugyanis az 1927–1929-es születésű, leventekorú fiatalokat is nyilvántartásba vették* – D. Gy.) A második hivatalos regisztrációt 1944. november 18-ra tervezték, ekkor már a 18–50 év közötti magyar és német katonák, tisztek, közhivatalnokok, csendőrök, rendőrök és katonaköteles korú férfiak letartóztatásával és katonai őrizet alatt a legközelebbi hadifogoly-gyűjtőhelyre kísérésével.

A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. november 12-i ülésén operatív végrehajtásra jóváhagyták a 0036. sz., szigorúan titkos rendeletet, amelynek aláírója Petrov hadseregtábornok volt, valamint a front katonai tanácsának tagjai: Mehliusz vezérezredes, Novikov vezérőrnagy és Kariofilli tüzérségi altábornagy. A kilenc pontból álló dokumentum a legfelső katonai hadvezetés által jóváhagyott „kollektív bűnösség és büntetés elvének” kárpátaljai alkalmazását írta elő: „*Számtalan településen katonaköteles magyar és német nemzetiségű személyek élnek, akiket csakúgy, mint az ellenség katonáit is, le kell tartóztatni és fogolytáborba küldeni!*”⁷⁴.

A rendelet pontosította a végrehajtás időpontjait és a behívandók korhatárát, felhívta a katonai akció vezetőinek figyelmét: 1944. november 14-től november 16-ig a városok és nagyobb települések katonai parancsnokai nemzetiségüktől függetlenül vegyék nyilvántartásba azokat a katonákat és tiszteket is, akik a német és a magyar hadseregben szolgáltak, és ami a legfontosabb, vegyék nyilvántartásba mindazon 18–50 év közötti német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket (azaz polgári személyeket, akik semmilyen hadseregben nem szolgáltak), akik a felszabadított Kárpát-Ukrajna területén élnek, továbbá a magyar rendőrség és csendőrség valamennyi tisztviselőjét és alkalmazottját. A katonai parancsnokoknak javasolták, hogy a nyilvántartásba vétel so-

⁷⁴ A 0036. sz. rendelet teljes szövegét lásd a mellékletben. Egyik részlete először az *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946)* című kötetben 1993-ban jelent meg, a 7. oldalon. A rendelet 1-5. pontjának magyar fordítását lásd: *A „malenykij robot” dokumentumokban* (1997) 72. old. Teljes szövegét lásd: „*Отthon a könny is édes*” 1944–1955. kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében... (2009), 14–16. p., Továbbá lásd: 219. sz. (KU/353-355.) és a 245. sz. ügyiratot (TSU/427-429.), eredeti forráshelyek: ПГБА, -Ф. 32885. -Оп. 1. -Д. 243. -Л. 35-37., Lásd még: A 10. sz. ügyirat (ЗУН/38-39.), ЦГАСА -Ф. 32885. -Оп. 1. -Д. 243. -Л. 55-56., Копія. Машинопис. A továbbiakban: ЦГАСА.

rán mindenkit tájékoztassanak, november 18-án kötelesek másodszor is jelentkezni, hogy ezt követően az egész kontingenst, köztük a hadköteleseket menetoszlopokban a hadifoglyok számára létesített gyűjtőlágerekbe kísérik.

A rendelet külön kitért a magyar csendőrség és rendőrség tisztviselőire és alkalmazottaira, akiket a nyilvántartásba vétel után november 18–19. között át kell adni a „SZMERS egységeinek és a hadtápterületet fedező határőr alakulatok felderítő szerveinek”. Itt megjegyzendő: a túlélőktől tudjuk, hogy a rögtönítélő hadbíróság a letartóztatottak nagy részét halálra ítélte és kivégeztette.

A rendelet 4. pontja előírta, hogy a letartóztatottak részére 1944. november 17-ig hadifogoly-átvevőhelyeket kell létrehozni Perecsenyben és Huszt környékén. Az 5. pont felszólította Fagyeyev vezérőrnagyot, hogy az általa felügyelt NKVD-csapatok erőteljesebb munkát fejtsenek ki a fentebb felsorolt személyek felkutatása és letartóztatása céljából. A 6. pont felszólította Kacnelson vezérőrnagy hadtápfőnököt, hogy az akciót regionálisan irányító katonai kommandánsoknak engedélyezze a front toborzóhelyein parkoló Willis gépkocsik használatát. A 7. pont engedélyezte a települési kommandánsok helyőrségeinek felhasználását a letartóztatottak védőkíséretének megerősítésére. A 8. pont utasította a hadtápfőnököt, hogy 1944. november 18-tól szervezzen elegendő számú étkeztető-állomást az Ungvár–Szambor és Szolyva–Szambor menetvonalon. A 9. pont újra Fagyeyev vezérőrnagyot szólította fel, hogy a rendelet végrehajtása céljából 1944. november 12-én 15.00 órára hívja össze értekezletre a katonai kommandánsokat és helyetteseiket.

Ezen az értekezleten Fagyeyev ismertette a katonai parancsnokokkal és helyetteseikkel a küszöbön álló akció lényegét és a katonai parancsnoknak a front katonai tanácsával egyeztetett parancsát, amit 1944. november 13-án kellett kihirdetni Kárpátalja valamennyi városában és községében. A kiadott 0036. sz. rendelethez mellékeltek a *városparancsnokság 2. számú parancsát*, szintén 1944. november 13-i keltezéssel.

Mint láthatjuk, az akciót gyorsan, körültekintően készítették elő. A parancsot magyar nyelvre is lefordították, és az ungvári Miravcsik-féle nyomdában több száz példányban kinyomtatták. A magyar nyelvű plakát szövege így hangzott:

1. Folyó évi november 14-től három napon belül jelentkezni kötelesek a legközelebbi városparancsnokságon mindazok a katonák és tisztek, akik magyar és német hadsereg kötelékébe tartoztak és a felszabadított Kárpátalja területén maradtak.

Jelentkezni tartoznak a német és magyar nemzetiségű hadköteles⁷⁵ egyének is 18 évtől 50 éves⁷⁶ korig.

2. Ezen határidőn belül kötelesek ugyancsak jelentkezni mindazok, akik a magyar megszállás alatt Kárpátalján a rendőrség vagy csendőrség szolgálatában álltak.

3. Jelentkezni csak a városparancsnokságon lehet naponként reggel 9-től este 7-ig. A jelentkezés utolsó napja 1944. évi november hó 16-ika.

4. Mindazok, akik a jelentkezésnek nem tesznek eleget, le lesznek tartóztatva és a haditörvényszék elé kerülnek. Városparancsnok⁷⁷.

1944. november 13-át követően a városparancsnokság 2. számú parancsát a magyar- és németlakta településeken is kifüggesztették. A helyhatósági vezetők a városparancsnokokkal közreműködve agyalták ki a „háromnapos munkára” (a magyar nyelvterületen „málenkij robot” néven vált ismertté, a szláv történetírás „internálás”, „deportálás” megnevezést használja), illetve hidak, utak javítására mozgósító mesét, amit kidoboltattak a kisbírókkal is, azzal a kiegészítéssel, hogy az érintettek „három napra elegendő élelmet vigyenek magukkal”.

Ilyen rövid idő – gyakorlatilag egy nap – alatt nehéz volt mindezt megvalósítani. Az akció tervét valószínűleg már előre pontosan kidolgozták. Később kiderült, az akció szervezését kapkodás, túlméretezettség, csalások, valamint a rossz élelmezés következményei jellemezték, amelyek már az első napokban sok kárpátaljai számára végzetesnek bizonyultak. A „letartóztatandó” személyek túlnyomó többsége – akik már november 16-án benyújtották igazoló okmányaikat – november 18-án csak azért ment el ismét a jelentkezési helyre, hogy visszavegye azokat. Arra már nem volt lehetőségük, hogy hazamenjenek személyes holmijaikért, élelemért, s hogy elbúcsúzzanak hozzátartozóiktól. Miu-

⁷⁵ Civil személyek.

⁷⁶ Túlélők közlése szerint valójában 16–60 éves civileket is elhurcoltak a szolymai gyűjtőtáborba.

⁷⁷ Teljes szövegét lásd a mellékletben. Forrás: Dupka György személyes archívuma. Plakát. Másolat. A városparancsnokság 2. számú parancsát először 1989. november 18-i beregszászi emlékkonferencián ismertették a túlélők. Megjelent: *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól(1944-1946)* (1993) című már idézett könyvben, 8. p. Lásd még: A 11. sz. ügyirat (3YH/57-58.).

tán ellenőrizték adataikat, már csak konvoj kísérettel vonulhattak ki az udvarra vagy az utcára – lényegében lágerviszonyokba csöppentek. A körülzárt udvaron és az utcán tovább folytatódott a begyűjtöttek megtevesztése: a katonai hatóságok emberei ugyanis azzal hitegették őket, hogy „ideiglenes, háromnapos munkáról” van szó, élelmezésüket útközben fogják megszervezni. Néhány tekintélyt élvező magyar agitátor, köztük Uszta Gyula partizánvezér és a 4. Ukrán Front őrnagya, Illés Béla író biztatta az embereket. Egyes településeken ünnepélyes külsőségek között, dobszóval, papok és hatósági személyek áldásával búcsúztatták a „háromnapos munkára” indulókat. Valóban nehezen volt elképzelhető, hogy az egész csak káprázatos színjáték, amely a statiszták többsége számára a halálba vezető utat jelenti.

NKVD-MŰVELETI FELADATOK, JELENTÉSEK AZ INTERNÁLÁS VÉGREHAJTÁSÁRÓL

A magyarok és németek begyűjtésére vonatkozó részletes utasításoknak szintén a nyomára bukkantunk. Portnyagin őrnagy, a 4. Ukrán Fronthoz tartozó NKVD-csapatok egyik osztályának vezetője „szigorúan titkosított” parancsot⁷⁸ (0047. sz., 1944. XI. 15.) fogalmazott meg a 0036. sz. rendelet végrehajtását végző NKVD-alakulatoknak, amelyben megparancsolta, hogy az akcióban közreműködő egységeket alaposan fel kell készíteni, záros határidőn belül szervezzék meg a kijelölt települések térségében a gyűjtőtáborok létrehozását.

Ezzel a paranccsal indult be az NKVD és a SZMERS gyilkos, népirító gépezete: a lakosság megszürését, izolálását, a begyűjtést, letartóztatást, internálást, elhurcolást szigorúan hajtották végre.

A Kárpátok térségében felállított gyűjtő- és elosztó táborokból (Sanok, Lengyelország), Iasi-Foksany (Románia) és Sztarij Szabor (Ukrajna) a hadifoglyokat és internáltakat vasúti szerelvényeken a szovjetunióbeli GUPVI-táborokba szállították.

Az NKVD-parancsnokság felügyelete alá tartozó kárpátaljai, kelet-szlovákiai és Lemberg megyei hadifogoly-táborok a 4. Ukrán Front NKVD parancsnokságának felügyelete alá tartoztak.

⁷⁸ A Portnyagin őrnagy által jegyzett parancsot lásd: 250. sz. ügyirat (TSU/433-435.), eredeti forráshelye: Центр хранения историко-документальных коллекций ЦХИДК. -Ф. 425 п. -Оп. 1. -ед. хр. 3. -Л. 80. a továbbiakban: ЦХИДК.

Kimutatás a 0036. sz. rendelet végrehajtása során létrehozott hadifogoly-átvevőhelyekről

№	A láger megnevezése	Elhelyezése	Befogadóképessége
1.	№22. FPPL/ΦΠΠΠΠ	Szamor**	4000
2.	№1. SZPV/CIIB	Novoszselica*	1500
3.	№2. SZPV/CIIB	Szolyva	8000
4.	№3. SZPV/CIIB	Snina *	2000
5.	PPV/ΠΠΠB (státuszon kívüli, ideiglenes)	Perecseny	4000
6.	№48. PPV/ΠΠΠB (átköltözés alatt)	—	—
7.	№90. PPV/ΠΠΠB	Humenné*	600
8.	№66. PPV/ΠΠΠB	Čerhov *	700
Összesen:			20 800

*Kelet-Szlovákia területén lévő települések;

** Lemberg megyében lévő települések (Sztarij Szamor, Novij Szamor.)

Az Oroszországi Állami Hadtörténeti Levéltárból (Moszkva) a közelmúltban több titkosított, a 0036. sz. rendelet végrehajtásával kapcsolatos NKVD-jelentés került elő. A műveleti feladatokat személyesen L. Mehlsiz vezérezredes irányította, aki naprakész beszámoló jelentéseket kapott Fagyejev vezérőrnagytól, a végrehajtást koordináló, a hadtápterületeket fedező NKVD-csapatok parancsnokától.

Az első, birtokunkban lévő jelentést (a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa által 1944. november 13-án elfogadott 0036. sz. rendelet végrehajtásáról) Fagyejev vezérőrnagy 1944. november 21-én készítette el Mehlsiz vezérezredes részére négy gépelt oldalon, szigorúan titkos jelzéssel, egy példányban (iktatószáma: 10/00525, 21. 11. 44.). Ebben az 1944. november 18–20. közötti időszak történéseiről és a kialakult helyzetről informálja felettesét. Részletezett számadatokkal igazolja a rendelet szerint beütemezett regisztrálás eredményét, a célszemélyek letartóztatását, katonai rang és nemzetiség szerinti csoportosítását. Ebben az akcióban 16 általa felügyelt városparancsnokság vett részt: Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyberég, Huszt, Tiszaújlak, Nagyszőlős, Bányú, Drahovo, Perecseny, Poroskovo, Poljana, Szolyva, Szerednye, Nagyberezna, Kisberezna. Kimutatást készített az elkülönített szlávokról (ukrán, ruszin, szlovák, cseh), összesítő adatokat közölt a letartóztatottakról, akiket fegyveres kísérettel hadifogoly-átvevőhelyekre irányítottak. Ugyancsak kimutatást

készített azokról a személyekről, akik a kitűzött időpontban (november 18-án) nem jelentek meg a második regisztráción. Végül beszámolt arról, hány bujkáló személyt sikerült elfogni és lágerbe kísérni. A jelentésben olvasható táblázatok számadatai megdöbbentő bizonyítékként igazolják, mennyire körültekintően szervezték meg az etnikai tisztogatást a magyar- és németlakta településeken. A további jelentések szintén az NKVD felgyorsuló gyilkos gépezetének a magyarokra és németekre/svábokra mért csapásait szemléltetik.

A jelentéshez fűzött megjegyzéseiben Fagyejev vezérőrnagy jelezte, hogy a magyar és német nemzetiségűek közül az első regisztráció után sokan nem jelentek meg a városparancsnokság által kijelölt toborzóhelyeken, így őket nem sikerült hadifogoly-átvevőhelyekre irányítani. Példaként Nagyszőlőst említette, ahol 1239 főnek kellett volna megjelenni, de csupán 133 fő jelentkezett, akiket hadifogoly-átvevőhelyekre irányítottak. Nagyberegen a regisztrált 543 helyett 308, Munkácson 1858 helyett 660 fő jelent meg.

Nemzetiség szerinti kimutatás az első regisztrálásról (1944. november 14–16.)

Nº	Nemzetiség	Tiszt	Katona	Katona- köteles	Rendőr, csendő	Összesen
1.	Magyar	215	5 801	4 820	203	11 039
2.	Cseh	5	43	-	2	50
3.	Ruszin	9	1 692	-	60	1761
4.	Orosz	55	1 397	-	1	1453
5.	Szlovák	12	361	-	22	395
6.	Ukrán	8	413	-	13	434
7.	Román	4	4	-	-	8
8.	Német	-	50	63	2	115
9.	Zsidó	-	35	-	-	35
10.	Lengyel	-	2	-	-	2
11.	Olasz	-	1	-	-	1
12.	Cigány	-	21	-	-	21
13.	Ismeretlen nemzetiségű	-	-	10	-	10
Összesen:		308	9 820	4 893	303	15 324

A meg nem jelent célszemélyek letartóztatása érdekében Fagyejev vezérezredes parancsára átfésülték a családi házakat, a mezőket, völgyeket, erdőket, az elhagyott gazdasági épületeket és minden olyan helyet, ahol el tudtak rejtőzni a „bűnös egyének”, akiknek egyetlen „bűnük” a származásuk volt. A november 18-i éjszakától 19-e hajnaláig tartó hajtóvadászatban közreműködött a 92. határőrezred és a 112-es különleges osztag.

Jelentését Fagyejev azzal zárta, hogy a második regisztrációra nem jelentkezett magyar és német nemzetiségű személyek felkutatása és letartóztatása folyamatban van.

A következő dokumentum elemzése folytán az akció kiteljesedéséről kapunk képet. Tíz nappal az NKVD Fagyejev vezérőrnagy és Levitin ezredes által irányított bevetése után Mehli sz vezérezredes részére újabb összefoglaló jelentés⁷⁹ készült, ugyancsak négy gépelt oldalon, szigorúan titkos jelzéssel, két példányban; a dokumentum elküldésének dátuma: 1944. december 2. Aláírói: Fagyejev vezérőrnagy és Levitin ezredes. A dokumentumhoz kimutatás-táblázatot csatoltak. Ez a jelentés már az 1944. november 14–30. közötti időszakban végrehajtott hadműveletekről tájékoztat.

December 6-án Petrov hadseregtábornok és Fagyejev vezérőrnagy rövidített változatban, kimutatás-táblázat nélkül hasonló tartalmú jelentést⁸⁰ küldött L. P. Berijának, amelyben kimondottan a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa által hozott és életbe léptetett 0036. sz. rendelet végrehajtásáról számoltak be. Az összesítő hadijelentésben kihangsúlyozták, hogy a magyar és német katonaköteles férfiakra vonatkozó begyűjtési akció nem érintette a cseh és ruszin/ukrán nemzetiségűeket. Jelentették továbbá, hogy az NKVD-csapatok november 18-án kezdtek hozzá a hadtápterületet megtisztító akció végrehajtásához, amely folytatódik. Letartóztattak és lágerbe kísérték 7729 katonát, 154 tisztet, 7201 fő 18–50 év közötti katonakötelest, 176 csendőrt. A december 4-i állapot szerint összesen 15 260 embert tartottak fogva, közülük 137 német, a többi magyar nemzetiségű volt. Arra is kitértek, hogy a nyilvántartás idején elkülönítettek 362 szlovákot, 2243 ruszint, 1201 ukránt, 43 zsidót, 100 szerbet, 156 csehet és 10 más nemzetiségű katonát, összesen 4280 főt, akiket kiszabadítottak a lágerekből és visszaküldtek a lakóhelyükre. A regisztráltak száma 20 240 fő volt, ebből letartóztattak és lágerbe zártak 16 260 főt, kiszabadítottak 4280 szláv nemzetiségű főt. A 15 260 fő gyűjtőlá-

⁷⁹ Mehli sz, L. P. vezérezredesnek 1944. december 2-ai keltezésű Fagyejev-Levitin jelentés eredeti forráshelye: ПГБА, -Ф. 32885. -Он. 1. -Д. 243. -Л. 35-37.

⁸⁰ 228. sz. (КУ./ 373-374.) és a 294. sz. (TSU./ 492-493.) ügyirat, eredeti forráshelye: ПГБА, -Ф. 32885. -Он. 1. -Д. 243. -Л. 146-147.

gerekben volt elhelyezve, ahonnan hamarosan a hátszági légerekbe irányították őket. Ezenkívül 5000 fő a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa engedélye értelmében a vasúti hálózat helyreállításán dolgozott. Az indoklás szerint a hadifoglyokat elegendő vasúti vagon hiányában nem szállították tovább.

Az 1944. december 17-én kelt hadijelentés⁸¹ szintén meglepően érdekes adatokat tartalmazott. Az eddig ismertetett dokumentumokhoz képest még teljesebb adatokat közölt a Kárpátalján garázdálkodó NKVD tisztogatási akciójáról. Ezt a jelentést Fagyejev vezérőrnagy és Boszijezerdes, törzssparancsnok küldte Petrov hadseregtábornoknak. A háromoldalas gépelt dokumentum iktatószáma: 5032P.

Tudósításában Fagyejev vezérőrnagy többek között ezt írta: „*A front katonai tanácsa 1944. november 13-i 0036. sz. határozatát végrehajtva, a hadtápterületet fedező NKVD-csapatok Kárpát-Ukrajna területén elkülönítették az ellenség ott megtelepedett tisztjeit és sorkatonáit, a német és magyar hadköteles személyeket, a magyar csendőrség csendőreit, a rendőrség tisztviselőit, és hadifogoly-gyűjtőhelyekre irányították őket.*”

Kimutatás az arcvonal mögötti területen letartóztatottakról (1944. november 18. – december 16.)

№	Nemzetiség	Tiszt és katona	Katonaköteles	Rendőrség, csendőrség	Összesen
1.	Magyar és német	6 319	1 179	9	7507

Az adatokhoz fűzött megjegyzés szerint a letartóztatottaktól elkoztak 5 géppuskát, 76 puskát, 5 pisztolyt, 2 távcsövet.

Összesítő kimutatás a hadifogoly-átvevőhelyekre irányítottakról (1944. november 18. – december 16.)

№	Nemzetiség	Tiszt és katona	Katonaköteles	Rendőrség, csendőrség	Összesen:
1.	Magyar és német	14 202	8 564	185	22 951

⁸¹ 311. sz. (TSU./ 520-521.) ügyirat, eredeti forráshelye: ПГБА, -Ф. 32885. -Оп. 1. -Д. 243. -Л. 146-147. A jelentést magyar fordításban először közreadta: DUPKA GYÖRGY – KORSZUN, OLEKSZIJ: *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Budapest, Intermix Kiadó, 1997, 73-75. p. Teljesebb formában jelent meg: BAKURA SÁNDOR – DUPKA GYÖRGY – KOVÁCS ELEMÉR – KOVÁCS ERZSÉBET – MOLNÁR D. ERZSÉBET – TÓTH ZSUZSANNA (2009): „*Отthon a könny is édes*”, 16-17. p

Ez a hadijelentés azzal zárult, hogy Kárpát-Ukrajna területén „*folyó év november 18-tól december 16-ig az NKVD-osztagok összesen 22 951 főt tartóztattak le és irányítottak hadifogoly-gyűjtőhelyekre*”. Jelezték azt is, hogy „*a hadtápterület megtisztítására indított akció folytatódik*”. Ez a perdöntő dokumentum rávilágít arra, hogy a jóhiszemű magyar és német férfilakosságot álnok módon kiagyalt, „*háromnapos munkára*” mozgósító mesével szakították el a családjuktól.

Az idézett NKVD-jelentések elhallgatják az útközben elhunytak számát, a túlélőktől azonban tudjuk, hogy a Szolyvára, Szamborba kísért menetszlopokból végkimerüléstől lemaradt, ájultan összeesett foglyokat az őrkíséret helyben kivégezte. A létszámhiányt ruszin/ukrán és más nemzetiségű személyekkel pótolták az útba eső településeken. Gyakran a bámészkodókat rángatták be a sorokba. Ilyen kegyetlen eljárás következtében kerültek a transzportokba és gyűjtőtáborokba szlovákok, románok, lengyelek, ruszinok, ukránok, zsidók és más nemzetiségűek, valamint papok és kommunisták⁸². Az erőszakos elhurcolás, az embertelen bánásmód ezrek életét oltotta ki. Szintén a túlélők naplóiból, visszaemlékezéseiből, lejegyzett emlékfoslányaiból tudjuk, hogy a deportálás, internálás szervezőinek és végrehajtóinak szadizmusa olykor a fasisztakén is túltett⁸³.

A teljes jelentést elemezve szembeötlő, hogy a fogságba vetett rendőrök és csendőrök (akikről oly nyomatékosan szólt a határozat) száma mindössze 185 fő volt, löflegevert pedig alig 100 darabot sikerült elkobozniuk. A katonák és tisztek nagy száma némi magyarázatot igényel. A levéltári okmányokból ugyanis kiderült, hogy a letartóztatott személyeknél sok esetben azt az általuk megnevezett katonai rangot vették figyelembe, amit a csehszlovák hadseregben kaptak. Ezek a katonák és tisztek nem bujkáltak. Családtagjaik körében élve abban bíztak, hogy katonai szolgálatuknak egyszer s mindenkorra vége, ezért jelentkeztek önként.

⁸² ДУПКО, ЮРІЙ – КОРСУН ОЛЕКСІЙ (1991): Закарпатський острів архіпелагу ГУЛАГ або молитва складена за дротом. In: Новини Закарпаття, 3. серпня 1991. р.

⁸³ BADZEY IMRE (szerk és összeállt.): *A haláltáborból. Badzey Pál szolvai lágernaplója*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1996., Lásd még BAGU BALÁZS: *Életutak. Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2004; NAGY JENŐ: *Megaláztatásban. A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1992., DUPKA GYÖRGY (szerk. és összeállt.): *Élő történelem. A sztálini haláltáborok túlélőinek vallomásai 1944–1957*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993; HORVÁTH LÁSZLÓ: *Élet a halál árnyékában – HORVÁTH SIMON: Sötét ég alatt*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 2004; NAGY ANDRÁS: „...Dobszóra elsöpört a fűvös zivatar” a sztálini munkatáborokba. *Emlékfoszlányok*. KMMI-füzetek, Beregszász, 2010; KURMAI-RÁTI SZILVIA: *A „malenykij robot” a túlélők visszaemlékezéseinek tükrében*. Mélyinterjúk id. Pocsai Vince és Nagy András túlélőkkel. KMMI-füzetek, Beregszász, 2011.

A német és magyar nemzetiségű hadkötelesek mindegyike kimondottan civil volt, azaz semmi közülük nem volt a hadsereghez, a rendőrséghez és a csendőrséghez. Levéltári dokumentumokból és az akkori események részvevőinek elbeszéléseiből tudható, hogy a későbbiek során rajtuk kívül olyan személyeket is légerekbe küldtek, akiket sem a háborús időkben, sem a háborút követő időkben nem lehetett bűnvádilag felelősségre vonni, ám az állambiztonság őreinek mégis gyanúsak voltak. Az NKVD szervei gyakran még a légerekben is szigorú megfigyelés alatt tartották őket.

Még inkább megdöbbenő, hogy a „háromnapos munka” hamis ürügyén mennyire magabiztosan és *nyíltan* bonyolították le az akciót. Abban az időben Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának vezetősége a vidék igen fontos politikai eseményére készült, és a kialakult helyzet nem volt közömbös Ivan Turjanica, a területi pártszervezet vezetője, a későbbiekben Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának titkára számára. 1944. november 19-én – az „izolálásra kijelölt tömeg” jelentős részének letartóztatása másnapján – nyílt meg Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának első konferenciája, amelyen a vidék pártszervezete tevékenységének távlati kérdéseit és Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával történő újraegyesülését vitatták meg. Egy héttel később, november 26-án pedig megtartották Kárpátontúli Ukrajna népbizottságainak első kongresszusát, amelynek el kellett fogadnia a Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával való újraegyesüléséről szóló kiáltványt (manifesztumot). A letartóztatási akció valószínűleg az adott körülmények közt szükségesnek tartott, az állambiztonság szavatolását, a közrend fenntartását célzó intézkedési terv része volt. Ezzel kapcsolatban figyelmet érdemel a KGB megyei főosztálya egyik volt munkatársának bevallása, aki azt állította a témát kutató Olekszij Korszun ezredesnek, hogy annak idején lehetősége volt megismerni egy 1944. november 11-i, Ivan Turjanica által aláírt dokumentummal, amelyben a kárpátaljai nép bizalmát nem élvező személyek ideiglenes izolálásáról volt szó.

A magyar lakossághoz való hozzáállással kapcsolatban érdemes idézni a 4. Ukrán Front politikai csoportfőnöke, Pronyin altábornagy voltaképpen kényszerű beismerését: „*A politikai helyzet ebben az időben (a Kárpátalja Ukrajnával való újraegyesítéséről szóló kiáltvány aláírása után) jelentősen súlyosbodott. A kongresszusig még a magyarok is, ha nem is örömmel, de mindenesetre nem ellenségesen fogadták a Vörös Hadsereg Kárpát-Ukrajnába való bevonulását. Most pedig, miután az állambiztonsági szervek elkülönítettek közel 30 ezer magyar katonaköteles személyt, a magyar la-*

kosság nagyobb része és a magyarbarát ukránok egy része is így vagy úgy elégedetlenségének adott hangot, és negatívan kezdett viszonyulni az oroszokhoz. Ez elsősorban a Kiáltvány elleni agitációban jutott kifejezésre.”⁸⁴ Mint ismeretes, mindez jóval Kárpátalja szovjet területté válása előtt történt.

Sándor László emlékiratában így emlékszik – szemtanúként – ezekre a napokra: „... a kongresszus után a következő jelszó tűnt fel orosz és ukrán nyelven a napilapok oldalain és a különböző transzparenseken: *Éljen Kárpát-Ukrajna újraegyesülése Szovjet-Ukrajnával! A helyi ruszin és magyar lakosság csodálkozva olvasta a jelszót, mert nem volt tudomása arról, hogy Kárpátalja valamikor is Ukrajna része lett volna. Még a kiművelt értelmiségiek sem tudtak róla, hogy ez a terület valamikor is Ukrajnához tartozott volna. Bizonyos szovjet történészek tollából azonban hanmarosan cikkek jelentek meg, amelyek kimutatták Kárpátalja egykori, Ukrajnához való tartozását, de ezek az újságcikkek sem tudták elosztatni a helyi lakosság kételyeit*”⁸⁵.

KÁRPÁTALJÁRÓL SZERVEZETT MAGYARORSZÁGI, KELET-SZLOVÁKIAI, MÁRAMAROSI ELHURCOLÁSOK, TERÜLETFOGLALÓ AKCIÓK

A magyarországi Beregben történt elhurcolásokkal kapcsolatos probléma első kutatói dr. Kun József, a hadtörténeti levéltár egykori vezetője és Filep János, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei pártarchívum egykori vezetője voltak (mindketten lónyai illetőségűek, az elhurcolások túlélői, így személyes tapasztalataik vannak az ottani eseményekről). Publikációikból tudjuk, hogy a 4. Ukrán Front által elrendelt tisztogatási akció Csonka-Beregben is nagyon gyorsan zajlott le. Ott 1944. november 20-án dobolták ki a kisbírók, hogy a katonaköteles férfiaknak háromnapos munkára kell jelentkezniük. Gyarmathy Zsigmond nyíregyházi levéltáros felmérése szerint a beregi községekben elhurcolt emberek száma megközelítőleg 1200 főre tehető, „*néhány szatmári községből (Tiszabecs, Uszka, Liget, Kispalád, Botpalád stb.) 8–14 ember esett áldozatul ennek az eseménynek*”. Az elhurcolást kiterjesztették Nyíregyházára, sőt a Dunántúlra is. Dr. Fazekas Árpád könyv alakban⁸⁶ is megjelent felmérése szerint 1944. október

⁸⁴ 390. sz. ügyirat (TSU./ 619-665.), eredeti forráshelye: ЦАМО РФ, -Ф. 244. -Он. 2980. Д. 97. Л. 291-363.

⁸⁵ SÁNDOR LÁSZLÓ: Három ország polgára voltam. i. m. 87. p.

⁸⁶ Dr. FAZEKAS ÁRPÁD: *Elhurcoltak. Nyíregyháza, 1944–1948*. Nyíregyháza, Határ-szél Kft, 1989. (A gyűjtemény anyagát a Határ-szél című lap először sorozatban közölte.)

21. után Nyíregyházáról kétezernél több férfit, polgári személyt hurcoltak el a szovjet katonák jóvátételi munkára. Azóta a túlélők vallomásait sorra megjelentették, dokumentumfilmen is feldolgozták⁸⁷.

Az internálásokat követően Csonka-Bereget is Kárpát-Ukrajnához akarták csatolni. 1945. augusztus 16-án az ukrán katonai egységek – Ivan Turjanica pártvezér és bábállamfő parancsára – behatoltak Csonka-Bereg területére, elfoglalták Vásárosnaményt, Tiszaszalkát, Lónyát és más településeket. A települések lakosainak jogait a „kifelé bárki, befelé senki” elv alapján korlátozták. Ennek az állapotnak kormány szintű intézkedések vetettek véget⁸⁸.

A kelet-szlovákiai térségben, különösen a Bodroghözben és az Ungvidéken élő magyar lakosságot a csehszlovák hatóságok – mint „háborús bűnösöket” – szintén jogfosztással sújtották. A 4. Ukrán Front NKVD-osztagai itt is „háromnapos munkára” mozgósították a magyar és német nemzetiségű férfiakat. Géczi Lajos túlélő emlékiratában⁸⁹ többek között azt olvashatjuk, hogy a három napból évek lettek, férfiak ezreit hurcolták el a Szovjetunióba; sokan örökre ottmaradtak, idegen földben nyugszanak.

A „háromnapos munka” témakörét a kelet-szlovákiai Bodroghözben és Ungvidéken Dobos Ferenc⁹⁰ dolgozta fel. Az általa közölt adatok alapján állítottuk össze az alábbi táblázatot, amely szemléletesen igazolja, hogy az ottani 51 magyar lakta településen is előre megtervezett politikai döntés eredményeként hajtották végre a kollektív megtorlást.

A bodroghőzi és Ungvidéki telepölések összesített adatai az 1944-es internálásraól

Nő	Kőzigazgatási egység	Telepölések száma	18-60 éves korú férfiak az elhurcolás időpontjában	Az elhurcoltak száma	Az áldozatok száma	Hazatérttek száma	Eltűntek száma
1.	Bodroghőz	36	8815	1790	685	1092	13
2.	Ungvidék	15	2909	654	191	451	12
Összesen:		51	11 724	2494	876	1593	25

⁸⁷ Lásd: SÁRA SÁNDOR: *Csonka-Bereg*. Dokumentumfilm (1988).

⁸⁸ Dr. GYARMATHY ZSIGMOND előadása. In: *Egyetlen bűnik magyarságuk volt...*, i. m. 211. p.

⁸⁹ GÉCZI LAJOS: *Civilek hadifogságban*. Pozsony/Bratislava, Madách, 1992. 240. p.

⁹⁰ DOBOS FERENC: *Magyarok a senkiföldjén*. „Malenykij robot” a kelet-szlovákiai Bodroghőzben és Ungvidéken. In: *Regio – Kisebbségi Szemle*, 1992, 3. évf. 4. sz., 110-130. p.

A Bodroghözben és az Ung-vidéken 1944. december 1–23. között bonyolították le a megtorló akciót. A bujkáló magyar férfiak utáni hajtóvadászat 1945 februárjáig folyt. A bodroghöziek erőltetett menetének útvonala: Ungvár–Perecseny–Szolyva–Vereckei-szoros–Turka–Szambor.

Az Ung-vidéki férfiakat Nagykaposon, Királyhelmeceken, Kisbárin, Deregyőn, Vajányban és Pálócon gyűjtötték össze, ahonnan fegyveres kísérettel hajtották őket a garanyi- és szinnai (Snina) gyűjtőtáborba, majd az Uzsocki-hágón át Turkára és Szamborba.

Abaúj, Torna, Borsod és Gömör megyékből az internáltakat Bartók Csaba⁹¹ kutató szerint a Kassa–Eperjes vonalon a Duklai-hágón át a lengyelországi Sanokban (Kárpátaljai vajdaság) és az ukrainai Szamborban létesített elosztótáborokba kísérték. Ezekből az elosztótáborokból marhavagonokba zsúfolva tovább vitték őket a Donyec-medencébe, ahonnan a túlélők utolsó csoportjai 1948 december végén tértek haza.

Említésre méltó az „Eperjesi Ukrajnával” kapcsolatos esemény. 1944 őszén az eperjesi oroszok/ruszinok és ukránok ideiglenes népbizottságot hoztak létre, és egyik ülésükön kinyilvánították Kelet-Szlovákiából való kiválásukat. November 29-én felhívást⁹² intéztek Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsához, miszerint a Vörös Hadsereg által felszabadított „Eperjesi Ukrajnát” a galíciai lemkók lakta területtel együtt csatolják Kárpátontúli Ukrajnához. Kérésüket többek között azzal indokolták, hogy az 1918-ban ígért autonómiát a szlovákoktól nem kapták meg, azóta tervszerű elszlovákosítás folyik a ruszin falvakban is. A kárpátaljai ukrán kommunisták kezdetben támogatták az eperjesiek törekvését, a szovjet katonai adminisztráció azonban Moszkva utasítására ezt a kérdést törölte a napirendről.

A Romániához tartozó Máramaroszigeten és a térségéhez tartozó településeken a Felső-Tisza-vidéki ruszin/ukrán kommunisták szintén népbizottságokat hoztak létre azzal a céllal, hogy ezt a területet *Máramarosi Ukrajna* néven Kárpátontúli Ukrajnával, illetve Szovjet-Ukrajnával egyesítsék. A máramaroszigeti népgyűlés 1945. január 19-i kezdetű, Ivan Odovicsuk elnök által aláírt, Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságához küldött jegyzőkönyvében⁹³ a máramaroszigeti kör-

⁹¹ BARTÓK CSABA előadása a 2010. november 18-i beregszászi emlékkonferencián. In: *Trianoni Szemle*, 3. évf., 2011. január-március, 33. p.

⁹² 279. sz. ügyirat (TSU./ 471-473), eredeti forráshelye: Державний Архів Закарпатської Облaсти, ДАЗО, -Ф. 4. -Оп. 1. спр. 11. арк. 1-3. A továbbiakban: ДАЗО.

⁹³ 340. sz. ügyirat (TSU./ 553-554.), eredeti forráshelye: A Máramarosi Népbizottság jegyzőkönyve.

zet Kárpátaljához történő csatolását sürgették. A katonaköteles magyar, német férfiakat és nőket ebből a térségből is a szolyvai gyűjtőtáborba hurcolták, összesen több mint 2000 főt; akadtak köztük román nemzetiségűek is. A magyar hadifoglyok nagy részét a foksányi gyűjtő- és elosztólágerbe vitték. A máramarosi körzet Zakarpatszka Ukrajnával és Szovjet-Ukrajnával történő újraegyesítése érdekében a 4. Ukrán Front katonai adminisztrációja és Ivan Turjanica, a Néptanács elnöke támogatásával egyre erőteljesebb propaganda- és szovjet ügynöki mozgalom bontakozott ki. A megyében és Máramarosszigeten kialakult, feszült politikai helyzetről 1945. április 16-án Bogdenko ellentengernagy és Dangulov politikai főtanácsadó nagy frekvenciájú kapcsolati vonalon telefontáviratban⁹⁴ (Titkos ügyszer, Uzsgorod–Moszkva) tájékoztatta a Kreml vezetőit. A Hruscsov-memoárban⁹⁵ részletes ismertetést olvashatunk arról a nemzetközivé dagadt konfliktusról, amelyet Ivan Turjanica területszerző politikája okozott. Hruscsov itt úgy jellemzi támogatottját, Turjanicát, mint aki az „évés közben jön meg az étvágy” elv alapján, a Kreml vezetőinek tudta és beleegyezése nélkül foglalta el az általa szervezett népi milíciával, munkásörökkel a Román Királyság egyes járásait, a Magyarországhoz tartozó Csonka-Bereget. Sztálin személyesen hívta fel telefonon Hruscsovot, és utasította: bírja rá Turjanicát, hogy katonáit rendelve vissza az 1938 előtti határvonal mögé. Ezt a kérést Turjanica csak nagy rábeszélés árán hajtotta végre. Hruscsov a csehszlovák–szovjet konfliktus elkerülése végett nem támogatta „Eperjesi Ukrajna” Kárpátaljához csatolását sem, amely mögött szintén Turjanica területbővítő ambíciói álltak.

A KÁRPÁTALJAI NÉMET FÉRFIAK ÉS NŐK MOZGÓSÍTÁSA A KÉNYSZERMUNKÁRA

Az újabb, csakis a németekre vonatkozó akcióval kapcsolatban a mai orosz levéltárak vaskos kötetre való iratokat tárolnak. Ezek közül több dokumentum alátámasztja, hogy a kárpátaljai németek/svábok körében is népirtás folyt. Még 1941-ben 13 244 kárpátaljai lakos vallotta magát németnek. A második világháború után 1946-ban ez a szám 2398 főre apadt – 10 846 német lakos tűnt el. Egy részük (1920 fő) feltehetően már

ДАЗО, -Ф. 4. -Оп. 1. спр. 112. арк. 1.

⁹⁴ 366. sz. (TSU./ 605-607.) ügyszer, eredeti forráshelye: АП РФ, 0125. -Оп. 34. п. 131. д. 21. Л. 40-43.

⁹⁵ 413. sz. (TSU./ 695-698.) ügyszer, eredeti forráshelye: Из мемуаров НИКИТЫ СЕРГЕЕВИЧА ХРУЩОВА. In: Вопросы истории, Москва, 1991, № 7-8., стр. 75, 88-89. p.

1944 őszén elköltözött, illetve a német családok jelentős része szlovák, ukrán vagy ruszin nemzetiségűnek vallotta magát, hogy így kerülje el a sztálini megtorlásokat. Az elhurcoltak közül sokan már az út során meghaltak, sokan pedig a lágerekben pusztultak el.

A magyarok és németek mozgósításának, lágerekbe irányításának főpróbáját Kárpátalján – mint az előbbiekben említettük – már korábban megtartották. A 0036. sz. rendelet végrehajtásának tapasztalataiból levonták a tanulságot, miszerint a hadigépezet felkészületlensége és emberi mulasztások miatt például a szolyvai gyűjtőtáborban éh- és fagyhalál, illetve járványos betegségek következtében ezrek haltak meg. Az iratokból az is kiderül, hogy a kényszerszolgákra hurcolt németek számára már humanusabb körülményeket biztosítottak.

A kárpátaljai németek internálásának elősegítésében leginkább Ivan Turjanica jeleskedett. A Zakarpatszka Ukrajina Néptanácsának elnökeként szignált köriratban⁹⁶ (1944. december 22.) a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának rendelkezésére hivatkozva felszólította a körzeti és helyi népbizottságok vezetőit, hogy aktívan vegyenek részt a német lakosság részleges mozgósításának megszervezésében. Az internálás ezúttal a 17–45 éves férfiakra és a 18–30 éves nőkre vonatkozott. 1944. december 22–25. között kellett megjelenniük a körzeti és helyhatósági népbizottságokon, ahol sor került regisztrációjukra. A mozgósított személyek 15 napra elegendő élelemmel, 200 kg-os csomaggal (meleg ruházattal, fehérneművel, ágyneművel, edény stb.) voltak kötelesek jelentkezni a kijelölt gyűjtőhelyeken. (Megjegyzendő: a 0036. sz. rendelet alapján internált magyaroknak és németeknek ezt nem tették lehetővé.) A jelentkezési kötelezettség elmulasztóit életvesztő büntetéssel fenyegették meg. A könnyörtelen mobilizációt az NKVD frontcsapatai, ezen belül a 88. és a 92. határőrezredek bonyolították le. A hozzátartozó nélkül maradt internáltak vagyonát elkobozták, és a rászorulóknak adták. A túlélők visszaemlékezései szerint a kárpátaljai németeket/svábokat a nova horlivkai (Donbász) szénkombinátba vitték rabszolgamunkára.

Az NKVD szigorú ellenőrzése alatt Kárpátalja közel 70 településén összesen 2375 német lakost vettek nyilvántartásba (sokan más nemzetiségűnek – ruszinnak, szlováknak – írták be magukat, vagy más faluban élő ismerősöknél rejtőztek el). A mozgósított német családokról szó-

⁹⁶ 267. sz. (TSU./ 452-453.) ügyszer, eredeti forráshelye: ПГБА, -Ф. 32885. -Он. 1.- Д. 243. Л.19.

ló kimutatást⁹⁷ Levitin ezredes, a 4. Ukrán Front hadtápterületét fedező NKVD-csapatok törzsparancsnokának helyettese állította össze.

Kimutatás Kárpátalja német lakosságának összetételéről

№	Közigazgatási egység (járás)	Települések száma	Német nemzetiségű lakosok	Férfiak: 16-30 év közöttiek	Férfiak: 30-40 év közöttiek	Férfiak: 40-50 év közöttiek	Nők: 16-30 év közöttiek	Nők: 30-40 év közöttiek	Nők: 40-50 év közöttiek	Gyerekek	Öregek
1.	Nagybereznai	2	25	-	-	-	4	2	1	17	1
2.	Perecsenyi	5	105	8	9	4	14	9	6	46	10
3.	Munkácsi	11	916	49	19	28	124	82	65	329	220
4.	Ungvári	2	9	-	1	-	1	2	-	4	1
5.	Beregszászi	4	12	1	1	-	5	1	1	3	7
6.	Szolyvai	16	403	35	24	25	56	29	24	146	64
7.	Ilosvai	10	264	34	16	19	24	17	23	99	32
8.	Nagyszőlősi	1	10	-	-	-	2	3	3	-	2
9.	Ökörmezői	1	9	2	-	-	2	-	-	4	1
10.	Husztí	6	335	45	22	17	64	32	18	115	22
11.	Técsői	6	119	5	7	9	8	12	11	41	26
12.	Rahói	5	161	17	17	13	13	19	14	39	29
Összesen:		¹ 70	² 2375	196	116	115	317	208	166	³ 842	415

Megjegyzések a táblázathoz: Levitin NKVD-ezredes, az eredeti kimutatás összeállítója három oszlop adatait hibásan adta össze: 69 helyett 70¹, 2376 helyett 2 375², 843 helyett 842³ a helyes adat.

Fagyjev december 5-i, Apollonov vezérezredesnek küldött jelentésében⁹⁸ (Szigorúan bizalmas, № 10/00514.) már 4305 főben jelölte meg a 93 kárpátaljai településen élő német lakosság számát; ebből 1876 fő volt

⁹⁷ 284. sz. (TSU./ 477-478.) üggyirat.

⁹⁸ 287. sz. (TSU./ 480-481.) üggyirat, eredeti forráshelye: ПГБА, -Ф. 32885. -Он. 1. -Д. 50. Л. 263.

16–50 év közötti. A jelentéshez fűzött megjegyzés szerint Kelet-Szlovákia felszabadított falvaiban nem találtak németeket, a 4. Ukrán Front által elfoglalt Magyarország településein azért késlekedik a németek számbavétele, mert ebben a térségben még harcok folynak.

A katonai tanács 00520. sz. rendeletének végrehajtásával kapcsolatban 1945. január 9-én Fagyjev vezérőrnagy és Boszjij ezredes, törzsparancsnok összefoglaló jelentést⁹⁹ küldött Petrov hadseregtábornoknak és Mehlisz vezérezredesnek a németek internálásáról, amelyben jelezték, hogy a megjelölt gyűjtőhelyeken 215 fő, 49 férfi és 166 nő jelent meg, akiket január 7-én a volóci vasútállomásra irányítottak. Ezenkívül 36 fő (10 férfi, 26 nő) nem jelent meg, felkutatásuk folyamatban van. Megkeresésükre a csehszlovák hadsereg ezredese, Grabovszkij átadott az NKVD-nek 4 főt. A volóci állomásról az SZSZKSZ keleti régióiba 166 nőt vasúton küldtek el.

HATÁROZAT A NÉMET ÉS MAGYAR CSALÁDOK KITELEPÍTÉSÉRŐL

Ivan Turjanica, Kárpát-Ukrajna Néptanácsának elnöke aktívan közreműködött a Szovjetunió Belügyminisztériuma 1946. január 15-én kiadott № 1034. rendeletének végrehajtásában is, amely a kárpátaljai német nemzetiségű lakosok tömeges kitelepítését irányozta elő. A rendelet többek között azokra terjedt ki, akik „*a német–magyar megszállás idején leginkább kompromittáltak magukat, többek között: a német nacionalista szervezet, a Volksbund tagjai és támogatói, az SS-tagok családtagjai, akik a visszavonuló német csapatokkal együtt Németországba menekültek, majd visszatértek otthonukba*”. Hasonló határozatokat adott ki a Turjanica vezette néptanács is. Ezek közül a № 3233. és a № 3234. 1945. augusztus 4-i keltezésű. Az előbbi megállapítja: „*... el kell végezni a német és azon személyek kitelepítését, akik a német–magyar haderővel menekültek el, majd pedig visszatértek Kárpát-Ukrajna területére*”. A másik a magyarokra vonatkozik: „*Ami Kárpát-Ukrajna területének a magyar megszállóktól való megtisztítását illeti, figyelembe véve a nép érdekeit és akaratát, elrendeli azon magyarok kitelepítését, akik Kárpát-Ukrajna ellenség általi megszállásakor érkeztek a területre.*”.

Mindkét rendeletet a helyi belügyi főosztálynak és a körzeti népbizottságoknak NKVD-irányítással kellett végrehajtania 1945 augusztusa

⁹⁹ 332. sz. (TSU./ 543-545.) üggyirat, eredeti forráshelye: ПГБА, -Ф. 32885. -Он. 1. -Д. 243. Л. 205-207.

folyamán. A német családok válogatott kitelepítése csupán fél év múlva, 1946 márciusában történt meg. Az SZSZKSZ Belügyminisztériumának 1946. január 15-i, № 1034., illetve 1946. február 24-én kelt № 1-2749. belső rendelete alapján Kárpátaljáról az első, 1969 fős csoportot Tyumeny megyébe deportálták. 1949-ben pótlólagosan 701 németet ugyancsak Tyumeny megyébe deportáltak, ahol erdőkitermelésre fogták őket.

Berija belügyi népbiztos *Különleges dossziéjának* tartalma – amelyben kiemelt iratként kezelte *A németeknek és más szovjetellenes elemeknek Kárpátalja területéről a Tyumenyi területre való áttelepítése cél-szerűségéről* címmel 1946. március 30-án Sztálinnak küldött jelentést – arról tanúskodik, hogy a kárpátaljai németek részleges deportálását állami szintű feladatként kezelték. Kárpát-Ukrajna Néptanácsának hathatós támogatásával az NKVD 2670 kárpátaljai németet családotul, erőszakkal telepített át a szibériai Tyumenyi területre. A Volksbund aktív vezetőit és támogatóit, valamint az SS-tagokat a SZMERS kémelhárítói kivégeztették.

Kizman Zoltán, a Kárpátaljai Német Szövetség elnökének közlése szerint¹⁰⁰ összesen több mint 3000 németet deportáltak Szibériába és Kazahsztánba. Például Szinyákról 181, Schönbornból 133, Alsógrabovnicából 128, Dubiból 109, Dracsinóból 86, Németkucsováról 78 főt hurcoltak el. Őket a tyumenyi területi Dubrovka, Poljanova, Lorba, Uszty-Irtis, Berjozova, Lugova, Szamarova és más falvakba telepítették, ahol embertelen körülmények közepette dolgoztak, és közülük sokan elpusztultak.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 1949. november 28-i határozatának értelmében „*a német, kalmük, ingus, csecsen, finn, litván és más nemzetiségűek örökös száműzetésben kell, hogy részesüljenek, lakhelyüket nem hagyhatják el, a törvényszegőket 20 évi kényszermunkára ítélik.*”

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa csak 1974-től engedélyezte a Kárpátaljáról kitelepített németek visszatérését eredeti lakhelyükre. Ekkor létszámuk már 4230 főre csökkent. A továbbiakban is társadalmi bizalmatlanság övezte őket. Mivel a náci bűnök miatt a magyarokhoz hasonlóan őket is kollektív bűnösnek nyilvánították, a németellenes gyűlöletkeltést a kommunista sajtókiadványok is gerjesztették. A németlakta településeken felszámolták az anyanyelvi oktatást; a kötelező idegen

¹⁰⁰ АЛІМАШІ, М. М. (szerk.): Відділ у справах національностей Закарпатської ОДА, Центр Культур Національних Меншин. Інформаційний бюлетень № 4., Ужгород, 2003. 18. p.

nyelvű tanprogramban számukra olasz, francia és angol nyelvű oktatás szerepelt, míg az ukránok és oroszok körében engedélyezték a német idegen nyelvként való oktatását. A németek csak szűk családi körben beszélhettek anyanyelvükön.

Az erősödő németellenes propaganda hatására egyre többen választották az emigrációt. Az 1970–1990 közötti években több száz kárpátaljai német települt át Ausztriába és Kelet-Németországba.

NKVD-RENDELET A KÜLÖNÖSEN VESZÉLYES ELLENSÉGES ELEMÉK KISZŰRÉSÉRŐL

Az előbbi fejezetekben a 0036. és 7161. sz. rendeletek végrehajtásával kapcsolatos, főleg a kárpátaljai magyar és német lakosságot ért kegyetlen megtorlásokkal és következményeivel foglalkoztam. Azonban a totalitárius rezsim egy újabb hadműveletet indított, amely a 4. Ukrán Front által őrzött területen belüli tisztogatás megszervezésére irányult. Sztálin támogatásával Berija belügyi népbiztos állította össze és küldte meg a frontok Katonai Tanácsainak az SZSZKSZ NKVD № 0016. 1945. január 11-én kelt rendeletét¹⁰¹, amelynek értelmében 1945 januárja-februárja során Kárpátalján, valamint a vele határos szlovákiai, magyarországi és lengyelországi térségekben elkezdődött az otthonukban tartózkodó polgárokkal szemben a harmadik „begyűjtési” hadművelet.

Mint már fentebb említettem, a 0016. sz. rendelet életbe léptetése előtti napokban Bljumin alezredes, az NKVD 92. sz. Kárpáti határőrezredének parancsnoka a korábbi NKVD-direktívákra reagálva, jelentést¹⁰² (iktatószáma: 00301. 1945.01.11.) küldött Fagyjev vezérőrnagynak, a 4. Ukrán Front hátszágának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnokának, hogy a „különösen ellenséges elemek” kiszűrésének hadműveleti bevetésére ezredét, ezen belül a századokat, tiszteket, szakaszvezetőket felkészítették, a szükséges katonai járműveket üzembe helyezték, és a letartóztatott személyek fogva tartására alkalmas objektumok őrzését megerősítették stb. A tájékoztató jelentést Bljumin alezredesen kívül Szmirnov őrnagy, az ezred törzsparancsnoka is kézjegyével látta el.

¹⁰¹ Kárpátalján a megyei rehabilitációs bizottság és Korszun Alekszij bizottsági szóvivő többszöri kérésére az NKVD rendelet (1945. 01. 16. N- 0016) feloldása 2012-ig nem történt meg, nem kutatható. Azonban a rendelet végrehajtásával kapcsolatos, az értekezletben is említett NKVD-jelentések titkosságát feloldották.

¹⁰² Lásd: 126. sz. ügyirat (ZUN/203-204), eredeti forráshelye: ПГБА, -Ф. 32885. -Оп. 1. Спр. 244. Арк. 17. Копія. Машинопис.

Az 1945 januárjától április 15-ig lebonyolított, több elfoglalt országot, illetve a front mögötti háterszágot is érintő akcióról Berija belügyi népbiztos szigorúan titkos beszámolót¹⁰³ (iktatószáma: N-438/b. 1945. április 17.) küldött a SZU legfelsőbb vezetőinek, köztük Sztálinnak, Molotovnak, az SZKP KB Politikai Bizottsága és a GKO tagjainak. A szovjet társadalomra különösen veszélyes ellenséges elemeket az NKVD vezetésével tömegesen tartóztatták le nemcsak Kárpátalján, hanem a vele határos szlovákiai, magyarországi, lengyelországi és más országok lakosságának körében megszervezett nagyszabású átvilágítások, ellenőrzések, razziák következtében. A jelentés adatai szerint az NKVD-egységek összesen 215 540 főt tartóztattak le. Ebből 8470 felderítő és diverziót folytató ügynök, terrorista, 123 166 fő a fasiszta szervezetek résztvevője, 31 190 fő minősítetten az ellenség katonája, tisztje, 3319 fő csendőr, rendőr, börtönőr, az adott ország igazságügyének és büntetés-végrehajtási intézményének vezetői, irodavezetők, ügyészségi és bírósági munkatársak, 2272 fő a nagyobb vállalatok, gazdasági egységek, közigazgatási hivatalok vezetője, különböző nyelvű kiadók, újságok, napi- és hetilapok munkatársai, 17 495 fő hazaáruló, a hódítókkal kollaboráló tisztségviselő, akik a fasiszta-német csapatokkal menekültek el, 29 628 egyéb ellenséges elem.

A fogva tartottak nemzetiségi megoszlása: 138 200 német, 38 660 lengyel, 3200 magyar, 1130 szlovák, 390 olasz, 27 880 a Szovjetunió állampolgára (orosz, ukrán, fehérorosz, litván, lett, kazah stb.).

A fogságba kerültek további sorsára vonatkozó adatok: a 225 540 kiszűrt főből 148 540 főt az NKVD táboraiba küldtek, további 62 000 fő az NKVD frontvonal mögötti börtöneiben, lágereiben vizsgálati fogságban volt. A letartóztatási akció közben a legközelebbi gyűjtőtáborig elindított gyalogmenetben 5000 fő meghalt.

A jelentéstevő többek között azt is megjegyzi, hogy a fogva tartott embereknek csak a fele alkalmas kényszersermunkára, a másik fele öreg, időszerű, fizikai munkára már nem fogható. A munkaképes állományból 25 ezer „átvilágított” főt a szovjet munkatáborokba vezényeltek, akik a szénbányászatban, a nehéziparban, a színesfém-kohászatban, különböző építkezéseken dolgoztak.

¹⁰³ Lásd: 29. sz. üggyirat (ZUN/83-85), eredeti forráshelye: ГАРФ, -Ф. 9401. - Оп. 2. Спр. 95. Арк. 263-255. Особлива папка. N-91-1. Копія. Машинопис.

Berija belügyi népbiztos 1945. április 18-i rendeletében¹⁰⁴ (iktatószám: N-00315, 1945. április 18.) fokozta a „csekista”, illetve a vörös terror végrehajtóinak akcióit, amelyek a teljesen megfélemlített polgári lakosság több rétegét célozták meg. A korábban kiadott 0036-os rendelet bővítette a letartóztatandók körét, amely a két világháború közötti időszak társadalmának minden rangú és rendű vezetője, ifjúsági (levente, cserkész) és pártaktivistája stb. ellen irányult. A 60 éven aluliakat az átszűrés után mukatáborba záratta. A börtönök is zsúfolásig megteltek az NKVD által elítélt gyanús személyekkel, a „gondolatrendőrség” szerint valamennyien szovjetellenes gondolkodásúak voltak. A rendelet azt is kimondta, hogy az NKVD 0061. sz. 1945. február 6-án kiadott direktívája alapján azokat a személyeket, akik terrorista és felforgató tevékenységben vettek részt, helyben likvidálják.

A rendelet felhívta az akcióban résztvevő egységek parancsnokainak a figyelmét, hogy „a felszabadított területek végleges megtisztítása érdekében” mielőbb fejezzék be a „szovjetellenes elemekkel kapcsolatos nyomozati eljárási ügyeket, állapítsák meg a büntetőjogi felelősségre vonás mértékét: golyó általi halál vagy különleges táborokban való elzárás formájában”. A kiegészítő parancs elrendelte valamennyi olyan német személy letartóztatását is, akik a fasiszta katonai adminisztráció törvényhozásában, a törvények végrehajtásában, német civil szervezetekben, pártokban stb. szerepet vállaltak, ők külön „filtrációs”, illetve „szűrő”-táborba kerültek.

Kárpátalján Szelivanovszkij altábornagy, az NKVD külön megbízottja személyesen irányította a települések „átfésülését”, a letartóztatásokat. Ezekben a hónapokban a magyar politikai és közigazgatási állami berendezkedés több száz hivatalnokát, polgármesterét, falusi bírót, iskolaigazgatókat, levanteoktatókat, az önkormányzatok tagjait, közigazgatási jegyzőket, tartományi és országgyűlési képviselőket zárták rács mögé. Krugljakov alezredes, Ungvár városparancsnoka visszaemlékezése szerint az NKVD-akció lényege az volt, hogy a „Zakarpatszka Ukrajna közhivatalnokait ideiglenesen elkülönítsék, valamennyiüket a Donyec-medencei szénbányákba küldjék”¹⁰⁵, hogy ezek az elemek ne zavarják a terület szovjetizálását.

¹⁰⁴ Lásd: 30. sz. ügyirat (ZUN/86-87), eredeti forráshelye: ГАРФ, -Ф. 9401. - Оп. 2. Спр. 95. Арк. 256-259. Копія. Машинопис.

¹⁰⁵ Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1945 рр.” Архівні документи і матеріали, 2012. і. м. 85. р.

1945. január 19. és február 17. között 2352 személy szerepelt a letartóztatottak listáján. Közülük 412 fő a SZMERS katonai elhárítás osztályára került, 13 főt kórházban kezeltek, 8 kiszabadult, 1 meghalt, a többiek az NKVD speciális hátországi táboraiba irányították.

Az NKVD hadifoglyokkal és internáltak ügyvitelével foglalkozó osztályvezetője, Mocsalov állambiztonsági őrnagy több jelentése foglalkozik a 0016. sz. rendelet kárpátaljai végrehajtásával. Például a szovjet gyűjtőtáborok parancsnokainak 1945. január 17-én megküldött útmutatásában¹⁰⁶ olvasható, hogy az említett rendelet alapján letartóztatott közhivatalnokokat a gyűjtőtáborokban a hadifoglyoktól elkülönítve, az internáltakkal együtt kezelték, külön nyilvántartást, űrlapot vezettek róluk. Egy másik feljegyzésében¹⁰⁷ megnevezi az útvonalat és a szambori 22. elosztó-továbbító tábor, ahová menetoszlopban juttatták el a letartóztatott közhivatalnokokat. A harmadik feljegyzésben¹⁰⁸ többek között az áll, hogy a rabokat Szelivanovszkij altábornagy, mint az SZSZKSZ NKVD megbízottja rendelkezése alapján a szambori táborból tehervagonokba zsúfolva, Mosztiszke városba szállítják. A következő jelentéséből¹⁰⁹ megtudjuk, hogy 1945. február 17-én a Lviv megyei Szambor állomásról elindult a 47429. számú szerelvény, amely 2159 letartóztatottat szállított a Donyeck megyei Mandrikino állomásra. A SZMERS katonai elhárítás osztályára került 412 letartóztatott nagy részét likvidálták, illetve egyeseket 25 évre ítélték.

VESZTESÉGLISTÁK ÉS ÖSSZESÍTŐ ADATOK A LÁGEREKBE HURCOLT KÁRPÁTALJAIÁKRÓL

A 4. Ukrán Front 0036. sz., 1944. november 13-án kelt rendeletét az NKVD-osztagok maradéktalanul végrehajtották, sőt túlteljesítették. A jelentésükben megadott 22 951 főnél jóval több magyar és német nemzetiségű személyt tartóztattak le és internáltak. Ezt megerősíti a Vörös Hadsereg Központi Politikai Főosztálya parancsnokának címzett hadije-

¹⁰⁶ Lásd: 130. sz. ügyirat (ZUN/113-114), eredeti forráshelye: Történelmi Dokumentumok Kollekcijának Központi Levéltára/ Центр Хранения Историческо-Документальных Коллекций (Moszkva) ЦХИДК - Ф. 425. - Оп. 1. Спр. 11. Арк. 57. Копія. Машинопис. A továbbiakban: ЦХИДК.

¹⁰⁷ Lásd: 137. sz. ügyirat (ZUN/214-215), eredeti forráshelye: ЦХИДК - Ф. 425. - Оп. 10. Спр. 11. Арк. 55-56. Копія. Машинопис.

¹⁰⁸ Lásd: 138. sz. ügyirat (ZUN/216-217), eredeti forráshelye: ЦХИДК - Ф. 425. - Оп. 1. Спр. 11. Арк. 59. Копія. Машинопис.

¹⁰⁹ Lásd: 155. sz. ügyirat (ZUN/233), eredeti forráshelye: ЦХИДК - Ф. 425. - Оп. 1. Спр. 9. Арк. 50. Копія. Машинопис.

lentésében (1945. július 10.) Pronyin altábornagy, a 4. Ukrán Front Politikai Főosztályának parancsnoka, aki Kárpátalja szovjetizálásának különböző politikai aspektusáról számolt be, többek között arról, hogy – saját becslése szerint – a szovjet hadsereg biztonsági szervei „*mintegy 30 ezer hadköteles magyart vontak ki és különítettek el*” az NKVD hadifogolytáboraiba. Véleménye szerint az akció után a helyi magyarság jelentős része negatívan viszonyult az oroszokhoz, hangot adtak elégedetlenségüknek is. Később a manifesztum-ellenes agitáció megnyilvánulásában is tapasztalta ezt. Ivan Turjanica, miután Hruscsov közbenjárását kérte a hadifogolytáborokba hurcolt 60 000 kárpátaljai polgár szabadon bocsátása ügyében, 1945 júliusában elrendelte a településeken nem tartózkodó hadifoglyok és internáltak összeírását. A népbizottságok helyi vezetői a magyarlakta településeken 30 194 nevet írtak össze, akik részben ismert, részben ismeretlen lágerekbe kerültek. Stark Tamás megállapítása: „*A táborvilágban elhunytak számáról pontos adat nem áll rendelkezésre. A mintegy hatszázezer, Magyarország háború alatti területéről származó fogoly egyharmada nem tért vissza szülőföldjére. Ha ugyanilyen arányú a Kárpátaljáról elhurcoltak vesztesége, akkor a szovjet lágerekben tizenhatezer kárpátaljai magyar veszett oda.*”¹¹⁰.

További adatok hiányában ettől teljesebb képet nem kaphatunk a veszteségekről, ám ha összevetjük az 1941. és 1946. évi népszámlálások adatait, akkor a magyarok és a németek vesztesége nagyobb. 1941-ben például 245 286, 1946-ban 134 558 a kárpátaljai magyarok száma, vagyis a csökkenés 110 728 fő, ami 45%-ot jelent. A németek száma 1941-ben 13 244, 1946-ban 2398 fő volt, a csökkenés 10 846 fő, vagyis 81%. Ettől nagyobb csökkenés a nácik által elhurcolt zsidók esetében mutatható ki: 1941-ben 78 272, 1946-ban 6998 fő volt a számuk. Csökkenés: 71 274 fő, tehát 91%.

¹¹⁰ STARK TAMÁS (2010): „*Budapest felé fordultak védelemért...*” In: *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Főszerkesztő: FEDINEC CSILLA, MIKOLA VEHEs. Argumentum MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete, Budapest, 251. p.

**Összesített kárpátaljai adatok az 1944–1946 között internált,
letartóztatott, hadifogságba hurcolt, elítélt és kivégzett
személyekről**

Nº	Az adatok forráshelyei	Magyar, német
1.	NKVD-jelentés (1944. december 17.)	22 951
2.	Turjanica-jelentés (1945. május 9.)	60 000
3.	Pronyin-jelentés (1945. július 10.)	30 000
4.	Néptanácsi körlevél alapján portabejárással összeírt, lakhelyükön nem tartózkodó katonaköteles férfiak (1945. július 1–7. között)	30 194
5.	S. Benedek András számításai szerint	25 000–28 000–30 000, ebből odahalt 8–9 ezer
6.	Kárpátaljai GULÁG-kutatók szerint	40 ezernél kevesebb
7.	Malec nemzetiség kutató szerint (2004)	70 000 magyar került hadifogságba, ebből 25 000 az internált magyar, 10 000 koncepciók perben elítélt
8.	Roman Oficinszkij ukrán történész szerint	25 000
9.	Stark Tamás történész számításai szerint	30 000–50 000, ebből az áldozatok száma 10 000–16 000
10.	Saját számításaim szerint	Kárpátalján 25–29 000, ebből 8–9 ezer az áldozatok száma. Figyelembe véve a kelet-magyarországi, kelet-szlovákiai, máramarosi, a jóvátételi, kitelepítési, szovjetellenes egyének letartóztatásával kapcsolatos levéltári adatokat, több mint 45 ezer főt (más adatok szerint 50 ezer főt) internáltak a Szovjetunió GUPVI-táboraiába. A politikai elítéltek a GULÁG-táborokba kerültek.

a/ A magyarok és németek tömeges elhurcolásának főbb okai:

- a magyarokkal, németekkel szemben alkalmazott diszkriminációs politika: a kárpátaljai magyarság mind a szovjet, mind a cseh terület-szerző törekvések útjában állt;
- a kényszermunkások iránti általános igény;
- a magyar etnikum gyengítése, megfélemlítése, ukránok és rusz-nok betelepítése;
- etnikai tisztogatás, a terület magyar jellegének megváltoztatására irányuló ukrán törekvés;

- a „bűnös nemzet” tagjaira alkalmazott kollektív büntetés elve;
- önkéntesek jelentkezése a helyreállítási munkálatokra;
- szovjetellenes, kémgyanús, fegyvert rejtegető terroristának, fasiszta személynek tekintett emberek feljelentése;
- b/ Kit mentettek fel az elhurcolás alól?:
 - aki önszántából más (szláv) nemzetiségűnek vallotta magát;
 - aki pravoszlávnak vagy görögkatolikusnak vallotta magát;
 - akik a szolvyvai gyűjtőtáborban és a szambori elosztótáborban minimális cseh vagy szlovák nyelvismeret birtokában beléptek a csehszlovák légióba;
 - akik görögkatolikus magyarként, minimális szláv nyelvismeret birtokában önkéntesként beléptek a Vörös Hadseregbe;
 - akik igazoltan baloldali érzelműek, kommunisták voltak, illetve beléptek a helyi pártszervezetbe.

Az eddigi dokumentumfeltárások, kutatóutak tanulsága, hogy a náciizmus áldozatairól sokat, a kommunizmus áldozatairól, elsősorban a sztálinisták által elhurcolt magyar állampolgárok, nők és férfiak tragikus sorsáról viszont még –Kárpát-medence szintjén – keveset tudunk. Mindkét terület szakirodalmá rámutat a két emberiségellenes ideológia, a náciizmus és a kommunizmus káros voltára. Mindkét totalitárius diktatúra áldozatainak száma a vizsgált térségben több ezerre, Európa szintjén pedig több millióra tehető. Ez a tanulmány is hozzá kíván járulni ahhoz az európai akcióhoz, hogy a történészek, illetve a holokauszt-tagadók, „málenkij robot”- és GUPVI–GULAG-tagadó csoportok is egyformán értékeljék¹¹¹ a náci és a kommunista diktatúra rémtetteit.

¹¹¹ DUPKA GYÖRGY: „Ne ítéljete el...” Zsidó népirtás, antiszemita üldözés Kárpátalján a náci és a kommunista eszmék nevében (1938-1991). Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2015., 23. p.

Vass Szabina

(Nagyszőlős)

MALENYKIJ ROBOT, AVAGY A SZOVJET RENDTEREMTÉSI MODELL MEGISMERTETÉSE A KÁRPÁTALJAI LAKOSSÁGGAL

A XX. század Kárpátalja területi hovatartozását tekintve egyike történelmünk legszínesebb és legellentmondásosabb korszakainak. Mint ismeretes, a századforduló a Magyar Királyság kötelékében köszöntött ránk, az I. világháború Magyarországra nézve szerencsétlen végkimenetele azonban nagy változásokat eredményezett a vidék sorsát illetően, s elmondhatjuk, hogy némi megszakítással ugyan, de immáron egy évszázada nyomja rá bélyegét mindennapjainkra. A kárpátaljai magyaroknak és ruszinoknak először a megalakuló Csehszlovák Köztársaság által számukra tett autonómia-ígéretben kellett csalódniuk, majd egy rövid magyar korszakot követően egy közel 50 éves periódus alkalmával megismerhették a szovjet rendszer valamennyi jellegzetességét. 1991-et követően pedig egy új állam, a független Ukrajna polgáraiként élhetjük meg az államépítés minden gyermekbetegségét.

A kárpátaljai magyarokat érintő számos változás között talán a legnagyobb, de mindenképpen a legtovább tartó és legvéresebb a szovjet rendszer kiépítésével volt kapcsolatban, amely során a vidék lakossága saját bőrén tapasztalhatta meg, mit is jelent a Szovjetunióban már jól ismert *etnikai tisztogatás* kifejezés. Ennek negatív következményeit a magyar közösség lélekszámának alakulásában ma is nyomon követhetjük.

A „málenyikij robot” egy lépése volt annak a folyamatnak, amelyet a szovjet hatalom már 1944 végétől megkezdett a kárpátaljai magyar

közösség „megsemmisítésére”, és az értelmiségnek, a volt tisztségviselőknek, a történelmi egyházak képviselőinek, a vagyonukból kiforgatott kulákoknak mint osztályellenségnek kikiáltott magyar gazdáknak koholt vádak alapján történő koncepciók perbe fogása által a következő évek történelmében mindennapos eseménnyé vált¹¹².

A „málenkij robot” történészi szempontból egyike vidékünk legpusztítóbb népiirtásainak, amely során a térség lakossága elég korán megtudhatta, milyen is a szovjet rendszer, miként vélekedik és rendelkezik a nemzeti kisebbségekről és a rendszer ellenségeiről vagy az annak beállított személyekről.

Az általánosan elfogadott, a kommunizmus építését célzó politika szerint az újonnan „csatlakozott” területet igyekeztek mind jobban betagozni a már meglévő államalakulatba, bevezetve a már megszilárdított rendszer sajátosságait. A folyamat egyik célja az újfajta embertípus, a „szovjet ember” (*homo sovjeticus*) megteremtése volt, aki mentes mindenféle nemzeti, vallási vagy bármilyen más „burzsoá” csökevényektől, amelyek csak hátráltatnák az általuk kitűzött célok megvalósításában¹¹³.

Terry Martin, a Harvard Egyetem professzorának megfogalmazásában a szovjet politika által a vidéken alkalmazott *etnikai tisztogatás* kifejezés a következő értelmet kaphatja: „*egy etnikailag meghatározott népcsoport erőszakos eltávolítása egy adott területről*”¹¹⁴. A Szovjetunió történelmében a II. világháború végére ez már egy bevett, széles körű tapasztalaton alapuló népességcsökkentési tevékenységnek számított, amelyhez a szükséges tapasztalatot a rendszernek egyaránt módjában állt magába szívni a belső (az Orosz Birodalom és az ekkorra már 20. születésnapján is túl levő Szovjetunió eseménytörténetéből) és a külső (szomszédos államok alkotta) környezetéből.

Ötletmerítéséhez, valamint saját módszereinek tökéletesítéséhez minden bizonnyal hozzájárultak az 1912–13-as évek balkáni háborús tisztogatásai, az 1913-as népességcsere-egyezmény, amelynek során 48 570 török és 46 764 bolgár kicseréléséről rendelkeztek a két ország (Bulgária és Törökország) 15 km széles határzónájában. Az I. világháború évei,

¹¹² Molnár D. Erzsébet. Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboráiban (1944–1953). Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem BTK 2015. [Elektronikus változat]. Hozzáférés módja: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/217124/dolgozat_Molnar_D_E.pdf

¹¹³ Ljuba Siselin. A volt Szovjetunió nemzeti politikája és a kárpátaljai magyarság. // Regio, 1992, 2. szám., 166–171. old.

¹¹⁴ Terry Martin. A szovjet etnikai tisztogatások gyökerei. The Journal of Modern History, 70. évf. 4. szám, 1998. december, 815. old.

illetve az azt követő korszak is hordozott magában mintául szolgáló, etnikai alapon történő negatív megkülönböztetéseket: 1915-ben a Török Birodalomból elűzték, legyilkolták, halálra éhezették az örményeket, Oroszországban kb. 800 ezer zsidót és németet kényszerítettek elköltözésre, az orosz határ mentén végig felszámolták a német származásúak gazdaságait. Pár évvel később (1922-ben) ismét Törökország állt elő a kisebbségi kérdés megoldását irányzó példával, amikor is közel egymillió görögöt fosztott meg otthonától. A két világháború között Kelet-Európában, különösen Lengyelországban folyt iszonyú méretű és brutális tisztogatás, valamint a hatmillió zsidó genocídiuma és a horvát usztasák szerbeket érintő üldözései. De kiemelhetjük, hogy az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) gyilkos és tisztogató ténykedése a volhíniai és kelet-galíciai lengyelekkel szemben is a szovjet kormány tétlensége vagy hallgatólagos egyetértése folytán valósulhatott meg.

1940-ben tovább folytatódtak az etnikumok ellen elkövetett atrocitások, amikor is 100 ezer román és 61 ezer bolgár kényszerült átköltözésre Dél-Dobrudzsa Bulgáriához csatolása folytán, vagy amikor az elfoglalt Makedóniából százezerszámra üzték ki a bolgárok a görögöket és a szerbeket. Szovjet részről ez az időszak az 1,2 millió német származású személynek az európai területről Szibériába és Közép-Ázsiába való deportálásáról emlékezetes, ezeket az eseményeket tovább „színesítette” 1943–1944-ben a krími tatár, kalmük, csecsen, ingus, balkar, karacsai és mesketian török lakosság Közép-Ázsiába való telepítése¹⁵.

A biztosabb végrehajtás, illetve az egyre határozottabbá váló célmegjelölés érdekében 1937-től kezdődően rendeletek szabályozták a nemzetiségek megsemmisítésére irányuló törekvéseket. Elsőként 1937. augusztus 11-én jelent meg az SZKP Politikai Bizottságának 00485. számú rendelete, amely minden lengyelt szabotálónak és kémnek nevezett, és a POV5 tagjainak megsemmisítését irányozta elő. E rendelet „továbbfejlesztéseként” 1938-ban már pusztán a nemzeti hovatartozás is elegendő ok volt a lengyelek letartóztatására. Az 1937-ben elfogadott, a lengyel kisebbséget sújtó dekrétumot követően az NKVD számos hasonló tartalmú rendelkezést adott ki. Ezek „nemzeti műveletek” néven híresültek el, megkülönböztetésként az egyéb, ún. „tömegműveletektől”, amelyekwt a „kulákok, bűnözők és egyéb szovjetellenes elemek” kiiktatására alkalmaztak. Az 1938. január 31. és április 15. között kibocsá-

¹⁵Fodor Mihályné. A szovjet etnikai tisztogatások története// Klió, 1999/2, 126-127. old.

tott rendeletek az alábbi etnikumokat határozták meg áttelepítendőnek: lengyelek, finnek, lettek, németek, észtek, görögök, irániak, karbiniak, kínaiak, románok, bolgárok és makedónok¹¹⁶. Ellenséget, gyanús elemet véltek felfedezni a legtöbb nemzeti kisebbségben, függetlenül tagjainak személyes magatartásától, az államhoz való hűségétől, s annak életében való szerepvállalásától. Ezeket figyelmen kívül hagyva a nemzetiségek mindegyike eleve gyanúsnak, kiemelt figyelmet érdemlőnek számított anyaországaikhoz fűződő kapcsolataik miatt. A hatalom bármiféle negatív szerepvállalás nélkül is a gyenge láncszemet, az ország egységének bomlasztóját, veszélyforrást látott bennük, amelyet sürgősszerűen meg kell figyelnie, s megfelelő alkalom esetén fel kell lépnie ellene. A második lépés tekintetében a 00447. sz. dekrétum rendelkezéseit jelölték meg irányadónak.

A nemzetiségi alapon véghezvitt tisztogatás igen jelentékeny részét képezte a „nagy terror” néven elhíresült szovjet likvidálási politikának. A közelmúltban kutathatóvá vált KGB-statisztikák adatai szerint 1938 júliusa és novembere között nemzetiségi elv alapján 335 513 emberre sújtott le az „igazságszolgáltatás” kegyelmet nem ismerő ökle, míg a kulákokra, szovjetellenes elemekre vonatkozó 00447. sz. dekrétum alapján 767 397 embert ítéltek el. Egy másik napvilágra került adat alapján 1936. október 1. és 1938. november 1. között összesen 1 565 041 személyt vettek őrizetbe politikai vádakkal. Ha ezt a hosszabb időszakot vesszük görcső alá, s mélységében is megvizsgáljuk az adatokat, akkor kiderül, hogy a letartóztatások 21,4 százalékát a „nemzetiségi műveletek” kategóriájában hajtották végre, míg további 49 százalékot tesz ki a szabadságuktól a 00447. sz. dekrétum alapján megfosztottak köre. A kivégzések számának tekintetében még ennél is jelentősebb arány jut az etnikai alapon véghezvittekre: 1937–1938-ban összesen 681 692 embert végeztek ki (nemzeti hovatartozás miatt 247 157 /36,3%/, „tömegműveletek” alapján 386 798 /56,7%/, személyt). Történt mindez akkor, amikor a politikai és nem politikai vádak alapján letartóztatottak száma mindössze 19%-ot tette ki. Ha még tovább bontjuk az adatokat, akkor kiderül, hogy a 00447. sz. dekrétum alapján szabadságuktól megfosztottaknak a 49,3 százalékát, a „nemzeti műveletek” során őrizetbe vetteknek pedig 73,7 százalékát végezték ki. Nemzeti hovatartozás alapján a legnagyobb veszteség a görögöket, finneket, észteket, lengyeleket érte, míg az af-

¹¹⁶Uo. 127-128. old.

gánokat és irániakat aránylag kis mértékben érintette a tisztogatás eme hulláma. A Szovjetunió összlakosságának számadatai alapján az állapítható meg, hogy az összes letartóztatások kb. 26 százaléka irányult valamilyen nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgár ellen, a kivégzettek kb. egyharmada közülük került ki. Történt mindez akkor, amikor a kisebbségek mindössze a lakosoknak 1,6 százalékát alkották¹¹⁷, következésképpen a megbüntetettek száma jelentősen túlreprezentált volt. Mindez jól szemlélteti a politikai hatalom velük szemben tanúsított hozzáállását, a jövőjüket illető hosszú távú céljait.

A fentiekből kiindulva megállapítható, hogy a Szovjetunió a második világháborút követő időszakra a társadalom „veszélyes” elemeinek eltüntetésével kapcsolatban már jelentős múltra tekint vissza, annak gyakorlati megvalósításában gazdag tapasztalattal rendelkezik, ismeri a hatékony végrehajtás minden apró mozzanatát, s annak felhasználására nem sajnálja a fáradságot és az erőforrásokat.

A jól bevált módszerekből merítve az új politikai hatalom a fentiekhez hasonló törvényszerűségeket érvényesítette a kárpátaljai magyarság ügyében is. Itt Ivan Turjanica, a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja megszervezőjének javaslatára alapozva indult be novemberben a szörnyű, embert próbáló, s emberéletek sokaságát követelő lelkiismeretlen gépezet. Az új hatalmi rendszer kiépülésén dolgozó, ennek folytán a vezetőség szemében bizonyos mértékig befolyásosnak számító politikus november 14-én „*a kárpátaljai nép bizalmát nem élvező személyek ideiglenes izolálása*”¹¹⁸ céljából indítvánnyal fordult a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsához, amely intézkedést az erre hivatott szerv ugyanezen a napon már jóvá is hagyta. A terv pontos és aprólékos kidolgozást követően a 0036. számú parancs formájában emelkedett törvényerőre.

A rendelet egyszerre fogalmazta meg a Kárpátalján állomásozó szovjet katonai tisztségviselők feladatait és írta le fehéren-feketén a világháború főbűnőseként és annak „utolsó csatlósaként” elkönyvelt, a Szovjetunióban zavaró és aggályt keltő kisebbségként létező magyar és német polgárok számára megtervezett jövőképet. A dekrétum a következőképpen rendelkezik: „... Össze kell írni mindazokat a 18–50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik jelenleg a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élnek, valamint a magyar

¹¹⁷Fodor Mihályné. A szovjet etnikai tisztogatások története// Klió, 1999/2, 126-127. old.

¹¹⁸Alekszej Korszun – Dupka György. „A malenykij robot” dokumentumokban, 11. old.

rendőrség és csendőrség hivatalnokait és alkalmazottait, akik a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén tartózkodnak. ... A felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élő német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket külön osztagokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogoly-gyűjtőhelyekre kell irányítani.”¹¹⁹

A gyűjtőhely szerepét az elhíresült szolvai fogolytábor töltötte be, amely a kárpátaljai magyarság XX. századi Golgotájaként vonult be a köztudatba. Nem véletlenül, hiszen fennállásának mintegy öt hónapja alatt sok ezer férfi fordult meg ott, akik közül csak a különösen erős szervezettel rendelkezők voltak képesek megbirkózni a hideg, a járványok és az embertelen bánásmód miatti nehézségekkel¹²⁰. „*A szolvai lágerben borzalmas volt a helyzet. (...) Majd tifuszbajárvány tört ki. Sokan megbetegedtek és elpusztultak. Különösen azok, akik le voltak gyengülve és más szervi betegségük is volt. A csupasz földön aludtunk. Felébredtünk, hát látjuk, hogy halott fekszik mellettünk. De ezeket a halottakat nem adták ki a hozzátartozójuknak. Itt, a lágerben temettük el őket. Hosszú ideig tartott a vesztégszár.*

Az emberek tömegesen pusztultak. Főleg a flekk- és a hastífusztól. A fertőtlenítetlen tüvel mellbe és hátba adott védőoltások keveseken segítettek. Viszont sok esetben okoztak gennyes gyulladásokat, daganatokat, ami szintén halálos kimenetű volt”¹²¹ – emlékezik vissza az általa látottakra Vajdaff G. Z.

A gyűjtőtábor szerencsés túlélői a Vereckei- és az Uzsoki-hágón át gyalogosan vágtak neki a Sztarij és Novij Szambor felé vezető útnak, ahol megpróbáltatásaik második helyszíne volt előkészítve. Sztarij Szambor elhíresült lágerében közel háromezer magyar és német férfi holtteste került tömegsírokba. Dupka György kutató szerint ez a galíciai kisváros olyan nekünk, magyaroknak, mint a lengyeleknek Katyn vagy a zsidók számára Auschwitz¹²². De az elhurcoltak szenvedése még itt

¹¹⁹ Alekszej Korszun – Dupka György. „A malenykij robot” dokumentumokban, 72-73. old.

¹²⁰ Dupka György. A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsahatározatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946). Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2012, 107. old.

¹²¹ Dupka György, Korszun Alekszej: A „malenykij robot” dokumentumokban. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1997, 46. old.

¹²² Sponták Szabina. A magyar és német áldozatokra emlékeztek a Sztarij Szambor-i lágertemetőben. // Kárpátalja.ma, 2015. 07. 30. [Elektronikus változat]. Hozzáférés módja: <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/a-magyar-es-nemet-aldozatokra-emlekeztek-a-sztarij-szambor-i-lagertemetoben/>

sem ért véget: várt még rájuk a marhavagonokban való embertelen út a Szovjetunió haláltáboraiiba, s az ott számukra kimért sors borzalmait.

A „málenkij robot” terve nem egyetlen pillanatban életre hívott alkotás, hanem hosszas tervezgetés, csiszolgatás eredménye. A gondolat magvát már 1943-ban megfogalmazták, s arra a világhatalmak is hallgatólagosan rábólintottak. Ezt támasztja alá V. Molotov szovjet külügyminiszter 1943. június 7-én Sir A. C. Kerr moszkvai brit nagykövethoz intézett levele, amelyben a következőket írja kormányának a magyar nemzettel szemben jogosnak ítélt terveiről: *„A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, melyet Magyarország Németországnak nyújtott ... a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben a magyar népnek is.”*¹²³

Hogy Molotov pontosan mekkora számot is értett a „kisebb vagy nagyobb” kifejezés alatt, azt jól szemlélteti, és a háromnaposnak meghirdetett munkaszolgálat valóságban hosszabb létét (ha nem is teljes időtartamát) is felfedi Fagyeev vezérőrnagynak, a 4. Ukrán Front NKVD-csapatparancsnokának és Boszjij ezredesnek Petrov hadsereg tábornokhoz, a 4. Ukrán Front csapatparancsnokához 1944. december 17-én intézett 00327. sz. jelentése, amelyben a rájuk bízott feladat hatékony, minden, a törvény által megfogalmazott hivatali területre kiterjedő teljesítményéről biztosítja felettesét, s képet ad az általuk táborokba zárt férfiak számáról is. A beszámoló szövege a következőképpen ismertette a fennálló helyzetet: *„A front katonai tanácsa 1944. november 13-i 0036. sz. határozatának teljesítése végett az NKVD csapatai az ellenség Kárpát-Ukrajna területén letartóztatott, a front hadtáptérületén rekedt tisztjeit és katonáit, valamint a letartóztatott magyar és német nemzetiiségű hadköteles személyeket, a magyar csendőrség és rendőrség csendőreit, rendőreit és hivatalnokait a hadifoglyok számára kijelölt gyűjtőhelyekre irányították, összesen 15 152 főt”*¹²⁴. A jelentés említi továbbá egy másik NKVD-műveletet, amely során az erdős területek és a települések átfésülésekor további 7407 embert vettek őrizetbe, s indítottak hadifogly-gyűjtőhelyekre. Az elfogottak számát tovább bővítette az a 292 német származású 18–50 év közötti férfi, akiket december 13–14-én

¹²³ V. Molotovnak, a Szovjetunió külügyi népbiztosának levele Sir A. C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykövethoz. Moszkva, 1943. június 7. // Juhász Gyula: Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978, 158-159. old.

¹²⁴ Dupka György. „Népünk temetője: Szolyva”: Kárpát-medencei magyarság kegyhelye. A szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944-1945. Ungvár, 2009, 35. old.

az NKVD-osztagok a Szolyva, Munkács, Ilosva, Nagyszőlős, Huszt és Rahó körzetében végrehajtott akciók során különítettek el.

Ezt a három fent említett adatot összesítve azt az eredményt kapjuk, hogy november 18-tól (az első gyalogos menetoszlop Munkácsról Szolyvára való megindításának napjától) december 16-ig az NKVD csapatai összesen 22 951 embert tartóztattak le és irányítottak gyűjtőtáborba. Mint a művelet irányítói jelezték, ez közel sem volt a végleges szám, hiszen a hadtápterület megtisztítása tovább folytatódott majd¹²⁵. A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a hivatalos adatok szerint több mint 20 000 fő tapasztalhatta meg a saját bőrén a szovjet rendszer minden „pozitívumát”: az éhséget, a járványokat, az embertelen bánásmódot. A szovjet rendteremtési modell mindössze egy hónap alatt ennyi családot volt képes térdre kényszeríteni. Az apák, férjek, testvérek elhurcolása által félelmet gerjesztve a lehetséges ellenállás csíráit is elfojtva mutatták meg, hogy milyen élet vár a Szovjetunió hűséges vagy éppen engedetlen polgáira, milyen jövőt kínál a kárpátjai magyarok számára.

Mind a túlélők állítása szerint, mind a témával foglalkozó szakirodalom ismeretanyaga alapján az a következtetés vonható le, hogy a Kárpátaljáról történő, a magyar és német lakosság arányához mért hatalmas elhurcolások hátterében két fő ok húzódott meg: egyrészt az oly gyakran alkalmazott etnikai tisztogatás megismertetésének terve e vidék népességével is, másfelől a lakosság megfélemlítésének, a példa statuálásnak a vágya¹²⁶. Az előbbihez, a kommunista rezsim számára zavaró, gyanús elemet jelentő magyar és német lakosság eltávolításához a sztálini rezsim számára megfelelő ideológiai alapot szolgáltatott a kollektív bűnöség elve. Az utóbbi, az általános félelem meghonosodása a polgárok körében, az ily módon való rendteremtés, a kisebbségek számának ekkora mértékű fogyása folytán elkerülhetetlenül teljes sikert aratott.

A „málenkij robot”-ot túlélte visszaemlékezők állítása szerint a szovjet hatalom szemében ők ellenségnek, bűnös nemzetnek számítottak, akik fölött az ítélkezésre magukat tartották jogosultnak. Ez a jogosultság nagyon is kapóra jött nekik, hiszen nem szabad megfedkezni arról, hogy a Szovjetunió hatalmas méretű emberveszteséget szenvedett a II. világháborúban, s ezáltal az ország újjáépítéséhez szükséges munkaerő-

¹²⁵Dupka György. „Népünk temetője: Szolyva”: Kárpát-medencei magyarság kegyhelye. A szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944-1945. Ungvár, 2009, 35. old.

¹²⁶Oficinszkij Roman. Etnikai tisztogatások. //Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.). Kárpátalja 1919-2009. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, 246. old

nek – mint azt a legtöbb helyen a munkaszolgálatra hívtak körében terjesztették – szűkében volt¹²⁷. Tapasztalataik alapján az új rezsim a vidékhez fűződő legelső, legfontosabbnak ítélt céljai között szerepelt a magyar közösség meggyengítésének terve. *„Hát azért vittek el csupán, mert magyarok voltunk”* – idézi fel a múlt eseményeit a beregszászi születésű Huszti Sándor. *„Csak a magyarokat vitték, se ruszint, se szlovákokot, se cigányt nem vittek, nekik nem kellett menni”* – állítja. Véleménye nem egyedi. A még megszólaltatható túlélők sora vallja, hogy a nemzeti hovatartozás döntött élet és halál, láger vagy szabadság között. *„Akinak megsúgták és úgy látta jónak, vagy élni akart, az beíratta magát ukránnak”*¹²⁸ – folytatja a sztálini lágerrek időse túlélője, Sanyi bácsi. *„... mikor azt mondták, ki minek érzi magát, haza is engedtek sokat, mert nem magyarnak érezte magát, hanem csehszlováknak”* – állítja Jana Pál fekete-pataki túlélő. Hasonlóképpen, magyarságában nevezi meg elhurcolásának okát Zsendely András szőlősgyulai lakos is, aki az előbbiekhöz hasonlóan saját szemével láthatta, miként különítik el a magyar férfiakat a más nemzetiségűektől, mekkora előnyökkel jár a nemzetmegtagadás: *„... bevittek Szőlősön a megyeházra, és ott pedig kiválasztottak: aki ruszin volt, cigány volt, azokat hazaküldték, a magyar nemzetiségűeket pedig... 18 évtől 60 évig be kellett menni és sorba állítottak, és másnap reggel katonaőrizzetbe Tiszaújlakra”*¹²⁹.

A fentiek ismeretében semmi kétség nem fér ahhoz, hogy a „malenkij robot”-nak elkeresztelt, valójában nem is olyan kicsi munkaszolgálat mögött a szilárd szovjetrendszer kiépítésének a szándéka húzódott meg. Hogy ez valójában népiirtás, a két nemzetiség felszámolására irányuló törekvés volt, amely során nem számított sem a család, sem a felmenők, mindössze a „milyen nemzetiségűnek tartja magát?” kérdésre adott válasz, jól szemlélteti Juhász F. M. ungvári lakos példája. Esetében egy egész családot választott ketté a nemzeti hovatartozás vállalása: *„1944. november 18-ának előestéjén a beregszászi járás falva-*

¹²⁷ Bognár Zsolt. Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra // Dr. Bognár Zsolt (szerk.). Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...”. Német és magyar polgári lakosok deportálása „Malenkij robot”-ra a sztálini lágerrekbe 1944/45-1955. Pécs, 2009, 23-25. old.

¹²⁸ Molnár D. Erzsébet. Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiiban (1944-1953). Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem BTK 2015. [Elektronikus változat]. Hozzáférés módja: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/217124/dolgozat_Molnar_D_E.pdf

¹²⁹ Uo.

iban (akkor Nagybaktán éltem) kihirdették, hogy a 18–50 éves férfiaknak Beregszászban kell gyülekezniük háromnapos közmunkára. Élelmet, fehérneműt vittünk magunkkal. Később pontosan ennek köszönhetően menekültünk meg. Vagyis annak, hogy az első időkben töltöttem be a 18. életévet, apám a 46-ikat taposta. Mindannyiunkat egy iskolában gyűjtötték össze. Amikor megkérdezték az emberektől, ruszin-e vagy magyar, apám ruszinnak vallotta magát és elengedték. Én még fiatal voltam és a velem folytatott beszélgetés során célzásokat tettek rá, én is tegyem azt, amit az apám. Akkor hazaengednek. Nekem azonban kellemetlen volt társaimmal szemben, nem akartam itt hagyni őket, és magyarnak vallottam magam. Gyakorlatilag önként egyeztem bele a „háromnapos” munkába, amely másfél évi kényszermunka lett számomra”¹³⁰.

1945 júliusában ismételtén Ivan Turjanica utasítására Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa körlevelet bocsátott ki, amely a körzeti bizottságok és a közigazgatásuk alá tartozó települések néptanácsi elnökeitől a községek férfilakosságának hollétét tartalmazó összeírás elkészítését követelte. Az ennek eredményeként elkészült jegyzék adatai szerint 1945 nyarán 28 098 kárpátaljai lakos raboskodott hadifogoly-, illetve munkatáborban. A felmérés alapján a szabadságuktól megfosztottak túlnyomó többsége a térség alföldi, magyarlakta részéből került ki. Az így összeállított névjegyzékben több helyen is pontatlanságok, hiányosságok fordulnak elő. A települések által elkészített összeírások számadatai közé sok esetben nem csak a civil deportáltak névsorát helyezték, de a fronton fogságba esett és a hadifogolyként a Szovjetunióba hurcolt egyéneket is ide sorolták¹³¹.

A kutatások jelenlegi állása szerint az elhurcoltak számát összességében mintegy 30–40 ezer főben állapíthatjuk meg, azaz ennyi magyar és német férfi járta meg a sztálini lágereket, ennyi lélekért szállt a hátrahagyott családok fohásza napról napra az ég felé. De nem mindenki imája került meghallgatásra. A haláltáborok lakóik kétharmada számára a megtervezett módon betöltötték szerepüket – temetőjükké váltak. A szovjet hatalmi politika feledhetetlen képet adott a két nemkívánatos

¹³⁰ Molnár D. Erzsébet. Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáborjaiban (1944–1953). Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem BTK 2015. [Elektronikus változat]. Hozzáférés módja: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/217124/dolgozat_Molnar_D_E.pdf

¹³¹ Dupka György. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében 1944–1946). Doktori (PhD) értekezés tézisei. [Elektronikus változat]. Hozzáférés módja: <http://mek.oszk.hu/13300/13340/13340.pdf>

nemzetiségnek az általuk alkalmazott rendteremtési modellről, bemutatva, mekkora értékkel bír új hazájukban az emberi élet.

De ezzel még mindig nem ért véget a szovjet rendszer népiirtásokon alapuló rendteremtési tevékenysége. A vidékünk és magyar népünk sorát megpecsételő elhurcolások és haláltáborok mindössze egy – habár számunkra vitathatatlanul a legfájdalmasabb – fejezetét, egy újabb lépcsőfokát alkották a szovjet tisztogatási gépezet tevékenységének, amelynek tapasztalataiból merítve dolgozhatták ki a hamarosan megkezdődő bulgáriai, romániai, jugoszláviai, magyarországi és csehszlovákiai németek internálása során alkalmazott technikát¹³². Ez a lehetőség jól beleillene abba a történelem során 1944-ig igazoltnak tekinthető ténybe, miszerint a Szovjetunió az általa végrehajtott tisztogatások során szerzett tapasztalatokat folyamatosan beépítette egyre tökéletesedő népiirtó politikájába.

Az NKVD és az állambiztonsági bizottság által az ők leghathatósabb megbüntetésének céljából kidolgozott, Sztálin által 1944. december 16-án aláírt 7161. sz. határozat rendelkezései tartalmilag nagy hasonlóságot mutatnak a vidékünkön kihirdetett intézkedésekkel. A dekrétum a következőképpen fogalmaz *„Mozgósítani és szovjetunióbeli munkára kell irányítani (internálni) az összes 17 és 45 év közötti munkaképes német férfit, a 18 és 30 év közötti munkaképes német nőket, akik a Vörös Hadsereg által felszabadított Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária, Csehszlovákia területén tartózkodnak... A mozgósítás irányításával az NKVD-t, ezen belül Berija elvtársat kell megbízni. Az NKVD-re kell bízni a gyűjtőtáborok megszervezését, a mozgósítottak befogadását, a menetoszlopok kialakítását, útnak indítását és útközben azok őrzésének biztosítását.”*¹³³.

Ez az intézkedés Kárpátalján hatalmas pusztításokat, a magyar közösség szempontjából pedig mindmáig tapasztalható károkat okozott. A mai Kárpátalja területének lakossága 1941-ben 852 546 fő volt, ezen belül a népesség több mint fele ukrán (ruszin) nemzetiségűnek vallotta magát (500 418 fő, a lakosság 58,1%-a). A magyarság a lakosság 28,77%-át képezte, ami számbelileg 245 286 főt jelentett¹³⁴.

¹³²Bakura Sándor, Dupka György, Kovács Elemér Kovács Erzsébet, Molnár D. Erzsébet, Tóth Zsuzsanna. „Otthon a könny is édes”. 1944–1955. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Intermix Kiadó, 2009, 10. old.

¹³³Uo., 11. old.

¹³⁴Dupka György. Halottaink. 1944-1959. A kárpátaljai szovjet népiirtás eddig ismert áldozatainak névsora.

Ez a negyedmillió szám csökkent le drasztikusan néhány esztendő alatt. Bár a „málenkij robot”-ról sokan hazatérhettek, az emberek szívében mélyen megtelepedett félelem nem akart szűnni. A „málenkij robot” tehát elérte kitűzött célját. A kárpátaljai magyarság számát több mint 100 ezer fővel vetette vissza, az életben maradottakban felerősítette a hazájuk elhagyása mellett szóló érveket. Az ellehetetlenített élethelyzet akkora veszteséget hozott a kárpátaljai magyaroknak, hogy még 70 év elteltével sem volt képes kiheverni. A szovjet rendteremtési modell ez esetben is bebizonyította gazdag tapasztalaton alapuló tökéletességét.

1. számú melléklet. A magyarság száma 1910-2001 között

Év	Összlakosság	Magyarok száma	Százalékarány
1910	597 062	262 555	43,97
1921	606 568	102 144	16,84
1930	725 357	109 472	15,09
1941	852 546	245 286	28,77
1946	755 900	134 558	17,80
1959	920 173	126 247 (149 000)*	13,72 (16,19)
1970	1 056 799	151 949 (166 000)*	14,38 (15,71)
1979	1 155 759	158 446 (171 000)*	13,71 (14,80)
1989	1 245 618	155 711 (163 000)*	12,50 (13,09)
2001	1 254 614	151 500 (156 600)	12,08 (12,48)

A magyarok száma Ukrajnában (2001)	48 457 000	156 600	0,32
---	------------	---------	------

Forrás: Dupka György. Halottaink. 1944–1959. A kárpátaljai szovjet népirtás eddig ismert áldozatainak névsora. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2014, 362. old.

Források:

1. Dupka György, Korszun Alekszej: A „málenkij robot” dokumentumokban. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1997, 161 old.
2. V. Molotovnak, a Szovjetunió külügyi népbiztosának levele Sir A. C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykövethez. Moszkva, 1943. június 7. // Juhász Gyula: Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978, 320 old.

Irodalomjegyzék:

1. Bakura Sándor, Dupka György, Kovács Elemér Kovács Erzsébet, Molnár D. Erzsébet, Tóth Zsuzsanna. „Otthon a könny is édes”. 1944–1955. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Intermix Kiadó, 2009, 106 old.
2. Bognár Zalán. Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra // Dr. Bognár Zalán (szerk.). Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...”. Német és magyar polgári lakosok deportálása „Malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45–1955. Pécs, 2009, 526 old.
3. Dupka György. „Népünk temetője: Szolyva”. Kárpát-medencei magyarság kegyhelye. A szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944–1945. Ungvár, 2009, 53 old.
4. Dupka György. A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946). Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2012, 378 old.
5. Dupka György. Halottaink. 1944–1959. A kárpátaljai szovjet népirtás eddig ismert áldozatainak névsora. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014, 367 old.
6. Dupka György. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben (A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében 1944–1946). Doktori (PhD) értekezés tézisei. [Elektronikus változat]. Hozzáférés módja: <http://mek.oszk.hu/13300/13340/13340.pdf>
7. Fodor Mihályné. A szovjet etnikai tisztogatások története // Klió, 1999/2, 123–132. old.
8. Ljuba Siselina. A volt Szovjetunió nemzeti politikája és a kárpátaljai magyarság. // Regio, 1992, 2. szám, 166–172. old.
9. Molnár D. Erzsébet. Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboráiban (1944–1953). Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem BTK 2015. [Elektronikus változat]. Hozzáférés módja: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/217124/dolgozat_Molnar_D_E.pdf
10. Oficinskij Roman. Etnikai tisztogatások. // Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.). Kárpátalja 1919–2009. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, 246 old.
11. Sponták Szabina. A magyar és német áldozatokra emlékeztek a Sztarij Szambor-i lágertemetőben. // Kárpátalja.ma, 2015. 07. 30. [Elektronikus változat]. Hozzáférés módja: <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/a-magyar-es-nemet-aldozatokra-emlekeztek-a-sztarij-szambor-i-lagertemetoben/>
12. Terry Martin. A szovjet etnikai tisztogatások gyökerei. The Journal of Modern History, 70. évf. 4. szám, 1998. december, 813–861. old.

Marcsák Gergely
(Kincseshomok)

A SZTÁLINI ELHURCOLÁSOK TÉMÁJA IRODALMUNKBAN

Fontos, hogy a sztálini deportálások tényét nemcsak történelmi, hanem irodalmi szempontból is bemutassuk, hiszen a téma irodalmi interpretációjának jellemzése annak köztudatban elfoglalt helyét is jól szemlélteti.

Kárpátalja magyar lakosságát sajátos identitás jellemzi, ami hosszú történelmi folyamatok során alakult ki. Világszemléletünk alakulásában az játszotta a legnagyobb szerepet, hogy közösségünk több sorsfordító jelentőségű traumát élt már át. A kárpátaljai magyarok sorsát a terület hovatartozására vonatkozó XX. századi embertelen politikai döntések pecsételték meg. A folyamatos változásokat és az ebből eredő állandó létbizonytalanságot jól példázza a terület hivatalos elnevezésének folytonos változása is. Erről Pilipkó Erzsébet indentitásról szóló munkájában így ír: „Az elmúlt majd’ nyolc évtized során többféleképpen nevezték: a Károlyi-kormány alatt Ruszka Krajnának, Trianont követően, a „cseh időben” Ruszinszónak, Podkarpatszka Rusznak, Ruténföldnek, Podkarpatyijának, a Volosin-féle ukrán bábállamban Karpatszka Ukrajnának, a Horthy-kormány idején Kárpátaljának, 1945 után hivatalosan Kárpátontúli területnek, a mindennapi szóhasználatban azonban továbbra is Kárpátalja maradt”¹³⁵.

Közösségünk és szűkebb pátriánk önálló története a trianoni döntéssel, Kárpátaljának a fiatal csehszlovák államhoz való csatolásával kezdődik. Az új intézményes keretek között fontos volt az irodalmi és

¹³⁵ Pilipkó Erzsébet. Identitás és hit III. A kárpátaljai magyar görög katolikusok identifikációs útjai. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2010, 102. o.

kulturális élet újrászervezése, aminek bizonyítéka többek között az az antológia-sorozat, amely Nyitrán látott napvilágot, és a *Szlovenszkói magyar írók antológiája* címet viseli. A kiadványban a szépirodalmi művek előtt tanulmányok is olvashatók, ezek rálátást adnak a kor társadalmi-kulturális problémáira. Krammer Jenő tanár, író tanulmányában a szlovenszkói magyar irodalom lélektani aspektusaival foglalkozik, és a ma is aktuálisnak tűnő jelenségekre hívja fel a figyelmet: „*a szlovenszkói magyar szellemi élet, tehát az irodalom is lélektani szempontból rendkívül bonyolult képlet: sokféle erő tör egymásra benne, s csak azok ki-egyenlítődése teremtheti meg az egészséges, alkotó jövőt. Európa és magyarság, állampolgárság és nemzetiség, város és falu sokszólamú vitája egyezkedik benne, keresi a közös nevezőt*”¹³⁶. Európa és magyarság, állampolgárság és nemzetiség – gondoljunk bele, talán más megközelítésben, de ezek a fogalmak ma is meghatározzák a közbeszédet.

A csehszlovák időszak után egy rövid fellelegzést követően Kárpátját 1945-ben csatolták hivatalosan is a Szovjetunióhoz. A sztálini kommunista vezetés véres bosszút állt a helyi magyar lakosságon, ennek következményeit máig a kárpátaljai magyarok legnagyobb tragédiájának és kollektív traumájának tekintjük. Az 1991-ben megjelent *Évgyűrűk* kiadványban szerepel Csátáry György egyik cikke, amelyben a szerző ezt írja: „*Ügymond három napi helyreállítási munkára hívták be a férflakosságot 18-tól 50 éves korig, amit később hadifogságra változtattak. A mit sem sejtő emberek tiltakozás nélkül fogadták a hírt, bevonultak. Embertelen körülmények és kegyetlen bánásmód fogadta őket már a szolvai, a szambori és a szánoki gyűjtőtáborokban. A megpróbáltatásokat sokan nem éltek túl*”¹³⁷. Mint a rendszerváltás utáni első e témában megjelent publikációk egyike, irányt mutat a kutatásban, megfogalmazza, hogy érdemes lenne az egykori táborok helyszínén, illetve a 4. Ukrán Front hadműveleti levéltárában vizsgálni. Ez azóta megtörtént, a legtöbb kutatást Dupka György végezte el, amelynek eredményei számos tényfeltáró kiadványban láttak már napvilágot. De vajon miként jelenik meg ez a közösségi trauma irodalmunkban?

¹³⁶ Krammer Jenő. A szlovenszkói magyar irodalom – lélektani szemszögből. In: Szlovenszkói magyar írók antológiája. Szerk.: Dallos István–Mártonvölgyi László. Löwy Antal és Fiai Nyomdája, Nyitra, 1937, 27. o.

¹³⁷ Csátáry György. Az 1944-es elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagainak tükrében. In: *Évgyűrűk* '90. Szerk.: Dupka György. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1991, 79. o.

Az 1943. május 15-én megjelent *Magyar Csillagban* Illyés Gyula, Márai Sándor, Veres Péter, Tamási Áron és más szerzők közös vallomást intéztek az olvasókhoz, amelynek fontos tétele a következő: „*irodalmunk történetéből is úgy ismeretes a magyar író, mint nemzetének lelkiismerete*”. A lelkiismeret pedig őszintén vall mindenről, ami körülvesz bennünket, ami a lelkünket nyomja – akár a kisebbségi léthelyzetben is.

„*Zengjünk hálát lelkes dalokkal*

a nagy Sztálinnak

és a Pártnak.

Egész boldogságunk ott csengjen a dalban!

Zengj hangosabban!”¹³⁸

(Bakó /Balla/ László: *Zengj hangosabban*, 1951)

Balla László kötetcímadó versének részletében érezhetően nem a lelkiismeret szólal meg, hanem a kor politikai elvárása. Nézzük, hogyan szól ezzel szemben Vári Fábián László *Jó, hogy az éjjel* című versében a közösség hangján, mélyen átélt történelmi tapasztalattal:

„*Mert félelemben neveltek minket,*

félve adta ránk anyánk az inget,

de már a gyermek is megtudhatja,

a rettevésnek ki volt az atyja,

szülte, dajkálta s hány a barátja.

A történelem majd kiokádja.”¹³⁹

Ilyen sorokra persze sokat kellett várni, a politikai szemléletváltásig. Az addig erőltetett optimizmus rossz hatással volt irodalmunkra, és a lágerélmény mint tabutéma a szépirodalomban nem fordult elő. A hallgatós és elhallgattatott túlélőkkel megszakadt az az emlékezet, ami a közösségi trauma fájdalmát a fiatal generációval érzékeltette volna.

A deportálások első említése szépirodalmi műben Kovács Vilmos *Holnap is élünk* című regényében fordul elő, amely irodalmi értéke mellett emiatt is vált híressé. Egy helyen bukkan elő a deportálások témája, mikor a főhős, Somogyi Gábor hazatér szülőfalujába pihenni, és húgával, a vidéki tanítónővel, akit Moszatnak nevez, beszélgetnek:

– *És milyenek a gyerekek?*

– *Milyenek? Rendesek.*

¹³⁸ Bakó László. *Zengj hangosabban! Versek*. Uzshorod: Kárpátontúli Kiadó, 1951

¹³⁹ Vári Fábián László. *Ereimben az idő*. Budapest: Magyar Napló Kiadó, 2015

– *Úgy értem, hogy tudsz-e nekik mást is adni, vagyis befogadnak-e mást is, mint a számtan vagy a vegytan. Szóval nincs-e bajod a szülői ráhatással?*

– *Nem értem pontosan, mire gondolsz.*

– *Nézd, Moszat, jól tudod, hogy annak idején a felnőtt férfiak megjárta a munkatáborokat. Azt akarom tudni, hogy ezeknek a gyerekeivel hogyan boldogulsz?*¹⁴⁰

A főhős szájába adott mondatok valóban óriási jelentőségűek. Emellett viszont az alkotó szorongattatását is tükrözik. Egyfajta írói bizonytalanság érződik ki belőlük. Amikor Somogyi Gábor „valami más” átadására, befogadására kérdez rá, valószínűleg nem a szovjet ideák szajkózását kéri számon testvérétől, a mondat második fele mégis a meghurcolt szülők esetleges ráhatását feltételezi. A szerző emellett tárgyilagosan ír, nem ítélezik, azt az olvasóra bízta. Talán az elhurcolások említésének mentésére egyfajta egyházkritikát is kimondat Moszattal, aki arra panaszkodik, hogy a szülők templomba járatták gyerekeiket, és az a tanítás szöges ellentétben áll az iskolai tananyaggal. Ám a választ a kérdésre a következőképpen kezdi, ami a deportálások ténye mellett szintén nagyon fontos kortűnet:

– *Gabikám, ezek a gyerekek már csak apáik elbeszéléseiből ismerik azokat az időket. Nem az ő élményük, a hatás sem az. És más idők járnak*¹⁴¹.

Ez az észrevétel, az igazság elhallgatásának következményei jól érzékelhetőek ma is. Irodalmunk az élmény, a hatás hiányában nem bővelkedik a sztálini elhurcolások témájára írott művekben. Pedig ez a történelmi időszak ihlette például Nagy Zoltán Mihály remekművét, *A sátán fattyát*.

A negyvenes években született versek, Fedák László, Vadnay András, Tar Géza, Huszti Béla szerzeményei, valamint a lágerfolklórnak is nevezett ismeretlen szerzőjű művek összessége különösebb költői értékkel nem bír, fontosságuk kortörténeti szempontból mégis felbecsülhetetlen. Balog Sándor versei és Mészáros Sándorné *Elrabolt éveim a Gulágon* című visszaemlékezései szintén nem találtak nagyobb visszhangra irodalmi berkekben. Pedig az előbb említett szerzők saját élményeikre támaszkodva alkottak.

¹⁴⁰ Kovács Vilmos. Holnap is élünk. Ungvár–Debrecen: Kárpáti Kiadó–Csokonai Kiadó, 1989, 109. o.

¹⁴¹ Uo.

Nem személyes lágerélmény, de a családi emlékezet ihlette például Czébel Lajos következő sorait:

*„Míg március-óhajtásom szállt,
apám szorgos gyalujából
szibériai hóforgács hullt,
zúdult sohasem fogyón az ólban,
szabad óráinak műhelyében
– már nem volt tehenünk –
hullott az ember-forgács-história”*¹⁴²

és így folytatja:

*„Akkor is negyvenhétben
Vorkutából döcögő talpfák lépcsőin
március megőrzött lángjának melegével
ereszkedett alá apám”*¹⁴³

(Czébel Lajos: Bujkáló március)

Talán nem túlzás azt mondani, hogy ezek a sorok megkapó költői képekkel, a gyermeki rácsodálkozás felnemesített apa-alakjával a szerző legőszintébb vallomásainak egyike.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a sztálini elhurcolások témaköre irodalmunk egy igen kevésbé kiaknázott területe, amelyben ennek ellenére sok lehetőség rejlik. Közösségünk történelme legtragikusabb eseményének irodalmi igényű feldolgozása segítené az elhallgatás szülte feledés és homály megszűnését, élő tragédiává téve egy olyan sérelmet, ami önazonosságunk részét képezi, és amit sosem szabadna elfelejtenünk.

¹⁴² Czébel Lajos. Fehérbe fogyó láng. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2013

¹⁴³ Uo.

Bimba Brigitta

(Bátyú)

ELHURCOLÁSOK BÁTYÚBAN

Kárpátalja hovatartozásának kérdése a XX. század első felétől jelentős szerepet játszott a szovjet és csehszlovák érdeklődésében. A húszéves csehszlovák uralmat követően rövid fellélegzés után Kárpátalja sorsa akkor pecsételődött meg újra, amikor 1941. június 26-án Magyarország hadat üzent a Szovjetuniónak¹⁴⁴, s ezáltal a régió felvonulási területté változott. A világháború éveitől kezdve, sőt az azt megelőző években már folytak titkos tárgyalások a szovjet és csehszlovák államfők között Kárpátalja további sorsáról. A szovjet hadvezetés nem tudott ellenállni annak a kísértésnek, hogy erőfölényét területi hódításokra, nagyhatalmi és birodalmi törekvéseinek kiteljesítésére használja fel. Hogy a háború utáni Európában vezető szerephez jusson, stratégiai pontok elfoglalására, birtoklására volt szüksége. Kárpátalja pedig a titkos szovjet tervekben ilyen stratégiai fontosságú területnek számított. Viszont a Szovjetunió nemzetközi megítélése szempontjából nem volt mindegy, hogy milyen jogcímen, milyen körülmények között veszi birtokba ezt a területet. Legbiztosabbnak a sokszor bevált régi recept látszott – a lakosság óhajára való hivatkozás. Ennek zökkenőmentes megvalósítása érdekében viszont el kellett foglalni és meg kellett tisztítani a területet az ellenállásra képes férfilakosságtól. A 4. Ukrán Front csapatai – amelyet külön erre a célra hoztak létre – 1944. szeptember 27-én érték el a Tatár-hágót, lépték át ezen a frontszakaszon a magyar határt, majd fokozatosan foglalták el a magyarlakta településeket¹⁴⁵.

¹⁴⁴ Móricz Kálmán. Kárpátalja sorsfordulói. 118. old.

¹⁴⁵ Uo. 123. old.

Bátyú községet 1944. október 28-án érték el a szovjetek. Elsőként két felderítő jött be a faluba a vasúton. Eleinte barátságosan viselkedtek, de ennivalót követeltek, ha kolbász nem volt, szalonnával nem érték be. Majd a Városparancsnokság 2. sz. parancsára hivatkozva elkezdtek az embereket összeszedni:

„1. Folyó évi november hó 14-től három napon belül jelentkezni kötelesek a legközelebbi városparancsnokságnál mindazok a katonák és tisztek, akik a magyar és német hadsereg kötelékébe tartoztak és a felszabadított Kárpátalja területén maradtak. Jelentkezni tartoznak német és magyar nemzetiségű hadköteles egyének is 18 évtől 50 éves korig.

2. Ezen határidőn belül kötelesek ugyancsak jelentkezni mindazok, akik a magyar megszállás alatt Kárpátalján a rendőrség vagy csendőrség szolgálatában álltak.

3. Jelentkezni csak a városparancsnokságnál lehet naponként reggel 9-től este 7-ig. A jelentkezés utolsó napja az 1944. évi november hó 16-ika.

4. Mindenki, aki a jelentkezésnek nem tesz eleget, le lesz tartóztatva és a haditörvényszék elé kerül”¹⁴⁶.

Annak érdekében, hogy az emberek összegyűjtését problémamentesen megvalósítsák, a szovjet hatóságok a félrevezetés számos eszközét alkalmazták. Parancsra, fenyegetésre eleinte nem is volt szükség, hiszen több faluban az emberek önkéntesen jelentkeztek a meghirdetett háromnapos közmunkára, azt gondolták, három nap semmi, még három hetet is kibírnak¹⁴⁷.

Bátyú, Bótrágy, Bakos, Szernye, Lónya, Szalóka községekből mintegy kétezren jelentkeztek a berobbantott hegyvidéki alagutak építésére. A regionális gyűjtőközpont Bátýuban, az egykori Lónyay-kastélyban működött, ahol Nagybakos, Újbátyú, Harangláb, Bótrágy, Hetyen, Csonkapapi, Beregsom, Nagylónya és Kislónya férfiai gyűjtötték össze: „Valaki itt volt Ungvárról is, aki beszélt a kastély erkélyéről és kérte, hogy az alagutat segítsenek újjáépíteni. Ezt dobszó hirdette a faluban, pár nappal előbb. Jelentkeztek is, mondván, induljon meg újra az élet. A már induló csoportban öt kommunista ember is volt. Példát akartak mutatni, és még a párttagsági könyvet is vitték magukkal. Amikor ezek észrevették, hogy becsapták őket és baj van, úgy megpróbálták felmutatni, de senki nem

¹⁴⁶ О. М. Корсун, Ю. Ю. Дупко. Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси 1944–1955 рр. 57–58. с.

¹⁴⁷ Fedinec Csilla, Vehes Mikola. Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. 249. old.

hallgatta meg őket. Édesanya, feleség és menyasszonyok kísérték mindnyájukat az Éger dűlőn át, ki a vasúti töltésig. Zokogással telve, mint-ha megérezték volna, ezekből egyesek soha nem térnek vissza. Bátyúból Barkaszóra menet itt megalusznak. Voltak, akik már innen levelet küldtek haza és volt, aki lemaradt...” (Márkus Ilona, Bátyú, 1990)¹⁴⁸.

Nyeste Béla bátyúi lakos emlékei szerint: *„Az oroszok bevonulása után a vasútra mentem dolgozni. Itt felmentés járt, engem sem vittek el 1944. november 18-án. November végén azonban a portánkon katona-ság telepedett le. Hajnalban két katona és két civil zörgetett az ajtón. Vagyis a civilek kint maradtak a kapunál. Összeszedték az utca férfijait: Demjén Zoltánt, Nyeste Ferencet, Szabó Józsefet. Köztük voltam én is. Előbb a Beck-kocsmába, majd a Lónyay-kastélyba vittek. Itt három napot töltöttünk, aztán vittek az állomásra. Útközben megszökhettünk volna, de nem volt hozzá eszünk... Beregszászig vonatoztunk, ott bezártak bennünket egy épületbe a posta mellett”¹⁴⁹.*

Miután kialakult egy-egy megfelelő létszámú csoport, azt rendszerint Barkaszón vagy Beregszászon át Munkácsnak, majd Szolyvának indították. Az első csoport november 19-én hagyta el Bátyút. A falu lakói döbbenetn nézték, hogy a háromnapos munkára jelentkező békés tömeget fegyveres katonák terelik. A vasúton és a malomban dolgozóknak eleinte felmentés járt, de az utolsó csoportokba már közülük is sokan kerültek. Azokat, akik szlováknak vagy ruszinnak vallották magukat, hazaengedték¹⁵⁰. Az elhurcolás alól további felmentést jelentett, ha valaki pravoszlávnak vagy görögkatolikusnak tüntette fel magát. Néhányan görög katolikus magyarként, minimális szláv nyelvtudással önként beléptek a Vörös Hadseregbe, vagy aki igazoltan baloldali érzelmű volt, kommunistának vallotta magát, és felvételt nyerhetett a helyi pártszervezetbe. Aki pedig minimális cseh vagy szlovák nyelvtudással rendelkezett, beléphetett a cseh légióba¹⁵¹.

A valóságot azonban még a kommunisták sem tudták, ugyanis a falu kommunista bírója, Baráté György a saját fiát is elküldte jelentkezni. Az utolsó csoportot december 2-án indították útnak, köztük volt dédnagyapám, Demjén Albert is, valamint Bota Árpád, akinek visszaemlékezései alapján bebizonyosodott, hogy előre meghatározott mennyiségű

¹⁴⁸ Dupka György. Élő történelem. 55–56. old.

¹⁴⁹ Bagu Balázs. Életutak. 25. old.

¹⁵⁰ Fedinec Csilla, Vehes Mikola. Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. 249. old.

¹⁵¹ Dupka György. A mi Golgotánk. 148. old.

emberanyagot kellett átadniuk: „Bátyúból minket vittek el utoljára. A dátumra pontosan nem emlékszem, de azt hiszem, november vége vagy december első napjaiban történhetett. Gyalog meneteltünk Munkácsig, hosszú sor feketéllett. Az éjszakát a munkácsi sörgyár udvarán, egy féleresz alatt töltöttük. Másnap reggel sorakozó, óránként létszámmellenőrzés. Késő este megérkeztünk Szolyvára. Mielőtt beteereltek volna a szögesdróttal körbevett táborba, újabb létszámmellenőrzést tartottak, amikor is kiderült, néhány ember hiányzik. A kísérő őrmester körbenézett, s észrevette, hogy nem messze férfiak vannak szekerekkel. Mint később megtudtuk, szlatinai ruszinok voltak, sőt árultak. Az őrmester odament hozzájuk és szó nélkül betuszkolta őket a sorba. Volt köztük, aki a pártkönyvét mutogatta, és magyarázta, hogy ő ruszin, de hiába. Az őrmester köteles volt darabszámmra átadni bennünket.” (Bota Árpád, Bátyú)¹⁵².

A lágerben több ezer ember volt összezsúfolva fűtetlen épületekben egymás hegyén-hátán, tisztálkodásra lehetőség nem volt, kivéve a jeges hóban, ha még nem volt összepiszkítva, ugyanis a szennyvízelvezetés is megoldatlan probléma volt. A foglyokat századokra osztották. Az írnokok állították össze előre a következő „etapra” – menetszakaszba – kijelöltek névsorát. Az indulás napja szigorúan titkos volt, azonban az írnok néhány szál cigarettáért cserébe szívesen elárulta, aminek következtében sokan rejtőzködtek a betegek és a ki nem jelölt századok tagjai között. Az indulás napján nem vették figyelembe az előre elkészített névsort, ilyenkor az örök válogatás nélkül bárkit beállítottak a sorba, legyen az akár beteg is, hogy a létszám meglegyen¹⁵³.

Az örök kegyetlenkedésére emlékszik vissza Csoma Endre, bátyúi elhurcolt fia: „Apámnak volt egy medvebőr kabátja, amit Szolyván az örök rögtön lehúztak róla, az aranyfogát kiütötték és hadifogoly lett belőle, pedig, mondom, sose volt magyar katona”¹⁵⁴.

Babfőzeléken és némi szárított halon kívül ételt alig kaptak, ezért nagy jelentősége volt az otthon maradottaktól a lágerbe bejuttatott csomagnak, amely sokszor életet mentett. A bátyúi asszonyok is télvíz idején gyalogosan vagy – sokak elmondása szerint – farönköket szállító tehervonat tetején ülve jutottak el Szolyvára. 1944 karácsonykor dédnagyanyám is elment a gyűjtőtáborhoz, ekkor látta a férjét utoljára.

¹⁵² Bagu Balázs. Életutak. 37. old.

¹⁵³ Uo. 148. old.

¹⁵⁴ Csoma Sándor, Bátyú, 2015. augusztus 20.

Az év végén ugyanis az erősebbeket gyalogmenetben, a gyengélkedőket bevagonírozva indították útnak a szambori elosztólágerbe. Baráté József visszaemlékezése alapján: *„Az út rettenetes volt, nemhogy élelmet, de vizet is ritkán adtak. Sokan a saját vizeletüket itták, mások a vagon oldalán nyalták a deret”*¹⁵⁵.

Az elhurcoltak itthon maradt hozzátartozói hónapokon át követelték családtagjaik hazabocsájtását. Erről tanúskodik többek között a bátyúi népbizottság jegyzőjének magyar nyelvű levele: *„Kijelentem, hogy a bátyúi járási bizottsághoz tartozó lakosság folyamatosan zaklat azzal, hogy írjak kérvényeket azokért az emberekért, akiket 1944 novemberében munkatáborokba vittek. Én érdeklődtem a városparancsnoknál, aki őket behívta. Azt mondták, semmilyen kérvényt nem szabad írni, mert azokat az embereket csak a háború végén engedik haza. Erre való tekintettel nem mertem írni semmilyen kérvényt a munkatáborok parancsnokainak.*

Szomorú tény, hogy a népbizottságban tartózkodó nőkkel nem lehet beszélni. Ők azt mondják, hogy a járás összes jegyzője már írt az övékéhez hasonló kérvényt, és hogy hazajövetelük csak tőlem függ.

*A járási bizottság minden nap a várakozó nők százaival van tele. Ezek az elhurcoltak hozzátartozói, akik, látván azt, hogy nem akarok kérvényt írni, kiabálnak és sírnak. Kérem ezt az ügyet mihamarabb tisztázni és engem erről tájékoztatni”*¹⁵⁶. Meglepő a levél hangvétele, látszik belőle, hogy a jegyző fél és bizonytalan, de nevéen nevezi a dolgokat.

Hasonló tartalmú levelek tucatjaira a járási vezetéstől és a katonai parancsnokságtól kitérő választ kaptak: *„Kárpát-Ukrajna Néptanácsa megvizsgálja és továbbítja a kérelmet”* vagy: *„A belágerezett polgári személyek már nem tartoznak a néptanács hatáskörébe”*¹⁵⁷.

Dupka György leírása szerint: *„Négy gócpontba vitték el az embereket: a legtöbben Szibériába kerültek, tehát az Urál két oldalára, mivel ott voltak a hadigyárak, rengeteg munkáskész kellett, második gócpont a Donyec-medence, szénbányászat, az én apám is ott volt, a harmadik Belorusszia, Minszk környéke, Boriszov, ahol rengetegen odahaltak, negyedik ilyen rész a Kaukázus, Grúzia stb., de amúgy vittek szanaszét, a távoli Kamcsatkáig mindenhová”*¹⁵⁸.

¹⁵⁵ Bagu Balázs. Életutak. 81. old.

¹⁵⁶ Bagu Balázs. Életutak. 15. old.

¹⁵⁷ Dupka György. A mi Golgotánk. 138. old.

¹⁵⁸ Dupka György, Ungvár, 2015. augusztus 15.

A bátyúiak 60%-a Boriszov (37), Orsa (31), Nevjanszk (16) munkatáboraiba került, ahol főként fakitermelésen, majd később gyárakban, építkezésen dolgoztatták őket, néhány deka kenyér, egy-egy kanál cukor, halleves és kása fejében. Nyeste Béla emlékei alapján: „*A boriszovi lágerben tizenöten haltak meg a 39 bátyúi közül: Baksa József, Baraté Béla, Kosztyu József, Dankó János, Demjén Endre, Dudás János, Márkus Béla, Márkus József, Oláh János, Orbán Gábor, Sebestyén István, Sütő András, Sütő Ferenc, Tóth Miklós, Tóth Vilmos...*”¹⁵⁹. Bagu Géza elmondása szerint: „*A nevjanszki táborban az utolsó halott Tóth József volt, s 1945 augusztusában csak 3-an jöttünk haza: jómagam, Demjén Vilmos és Sütő Miklós*”¹⁶⁰.

Akik túléltek 1945 tavaszát, azoknak esélyük volt arra, hogy élve hazajussanak. Mehlsiz vezérezredes, a 4. Ukrán Front NKVD-parancsnoka ugyanis – még mielőtt eldőlт volna Kárpátalja hovatartozása – elrendelte, hogy a hadseregcsoport területén lévő hadifogoly-gyűjtőtáborokból a „tévesen letartóztatottakat”, betegeket, legyengült internáltakat hazabocsássák. Így jutott haza dédnagyapám is a szambori gyűjtőtáborból. Mivel igen rosszul nézett ki, egy lengyel katona azt mondta neki, jelentse be a lágerparancsnokságon, hogy beteg és 50 éves, akkor hazaengedik, így töltötte együtt 1945 karácsonyát a család.

A bátyúi Tuba Endre visszaemlékezése szerint: „*1946-ban, január közepén a kárpátaljai illetőségű foglyokat magához hívatta egy nyomozótiszt. Felvette az adatainkat... Tízen lehattunk Kárpátaljáról... A kikérdezés után a tiszt megígérte, hamarosan hazamegyünk. Igazat mondott, már január 26-án felültünk a személyvonatra. Egy tiszt elkísért egészen Ungvárig...*”¹⁶¹. Bátyú községbe utolsóként, 1948. október 28-án Heé Tamás érkezett haza.

Az 1945. július 6-i egységes lista alapján 192 polgári személyt tartottak hadifogolytáborokban. Bagu Balázs helytörténész szerint ebből kb. 140 katonaköteles férfit irányítottak Szolyvára, onnan szovjet kényszermunkatáborokba. 140 civilből 102 fő tért haza, 38 áldozat jeltelen sírokon nyugszik.

A rendszerváltást követően szabadabbá vált a szó. Feszült politikai légkörben ugyan, de megkezdődött az elhurcoltak névsorainak össze-

¹⁵⁹ Bagu Balázs. Életutak. 26–27. old.

¹⁶⁰ Dupka György. Élő történelem. 57. old.

¹⁶¹ Bakura Sándor, Dupka György. „Otthon a könny is édes”. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. 23. old.

állítására településenkénti portabejárásokkal. Bátyúban Bagu Balázs és Barató Klára vállalták a feladatot. Klárika néni visszaemlékezése alapján: „A KMKSZ felkérésére Bagu Balázs bácsival kezdtük el a gyűjtést, házról házra jártunk, általában Balázs kérdezett, én pedig feljegyeztem a válaszokat; a kérdések mindig arról szóltak: hol szolgált, melyik lágerbe került, milyen bánásmódban részesült, milyen munkát kellett kifejteni, mikor került haza stb. Amit feljegyeztünk, Balázs elvitte Dupka Györgynek és összeszerkesztették az emlékkönyvet”¹⁶². 1989–93 között állították össze a falu mártírjainak és túlélőinek a névsorát. Az 1990. június 18-i adatok szerint még 32 túlélő volt a településen.

1989 novemberében a KMKSZ helyi szervezete kopjafát állított a helyi temetőben, 1992-ben pedig emlékművet avatott a templomkertben a sztálinizmus áldozatainak¹⁶³. A református templom kertjében a „*Boldogok, akik háborúságot szenvedtek az igazságért: mert ők a mennyeknek országa (Máté 5,10)*” felirattal három fekete márványtábla őrzi 83 mártír nevét, ebből 38 a sztálinizmus bátyúi áldozatait.

A magyar állam részéről a jóvátétel, részleges kárpótlás már megtörtént. Az életüktől és/vagy szabadságuktól politikai okokból megfosztottakat érintő törvény 1991-ben született meg. A károsultak választhatnak az egyösszegű egyszeri kárpótlás és a havonta folyósítandó halálíg tartó életjáradék között. A kényszermunkában vagy azóta meghaltak házastársai megkapták a túlélőknek járó kárpótlás felét¹⁶⁴. Ezt igazolja a bátyúi Nagy Józsefné visszaemlékezése: „A kárpótlást igényeltük a magyar államtól, de mivel nem élt a férjem, ezért ami járt volna összeg, csak a felét kaptam meg, a bátyám megkapta mind a két évre visszamenő, amit a lágerbe töltött, még ő maga vette fel”¹⁶⁵. Ezzel párhuzamosan több képviselői beadvány került benyújtásra az ukrán hatalmi szervekhez, azonban a rehabilitálás és kárpótlás ügye az ukrán törvényhozásban a mai napig megoldatlan probléma¹⁶⁶.

Meglátásom szerint múlhatatlan szükség erről a sorstragédiáról újra és újra beszélni. A mi feladatunk, a jövő generációjának pedig kötelessége, hogy a nemzeti emlékezetben tartsa őseink emlékét.

¹⁶² Barató Klára, Battyú, 2015. augusztus 18.

¹⁶³ Botlik József, Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. 58. old.

¹⁶⁴ Singer Zsuzsa. Nyomok a lelkekben. 14. old.

¹⁶⁵ Nagy Józsefné (Tekerman Erzsébet), Battyú, 2015. augusztus 21.

¹⁶⁶ Dupka György. „Népünk temetője: Szolyva”. 27. old.

FELHASZNÁLT FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

1. O. M. Корсун, Ю. Ю. Дупко. Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси 1944–1955 рр. Ужгород: «Карпати», 2012, 778 с.
2. Bakura Sándor, Dupka György. „Otthon a könny is édes”. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2009, 106 old.
3. Botlik József, Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993, 359 old.
4. Bagu Balázs. Életutak. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2004, 159 old.
5. Dupka György. A mi Golgotánk. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2012, 376 old.
6. Dupka György. Élő történelem. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993, 119 old.
7. Dupka György. „Népünk temetője: Szolyva”. A szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944–1945. Ungvár, KMMI, 2009, 53 old.
8. Fedinec Csilla, Vehes Mikola. Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. Argumentum Kiadó és Nyomda Kft., Budapest, 2010, 640 old.
9. Móricz Kálmán. Kárpátalja sorsfordulói. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001, 188 old.
10. Singer Zsuzsa. Nyomok a lelkekben. Ungvár, KMMI, 2010, 62 old.

ADATKÖZLŐK

- Barató Klára, Bányó, 2015. augusztus 18.
- Csoma Sándor, Bányó, 2015. augusztus 20.
- Dupka György, Ungvár, 2015. augusztus 15.
- Nagy Józsefné (Tekerman Erzsébet), Bányó 2015. augusztus 21.

MELLÉKLETEK

1. A Lónyay-kastély – a Bátyúban működő regionális gyűjtőközpont épülete

***2. Megemlékezés a „málenkij robot” 70. évfordulója alkalmából
(Bátyú, 2014 novembere)***

Bukhar

Bukharai hadifogoly- és munkatáborok tartózkodók névsorából

№	Név	Intézkedés	Idő	Állapot	Állapot
1	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
2	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
3	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
4	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
5	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
6	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
7	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
8	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
9	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
10	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
11	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
12	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
13	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
14	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
15	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
16	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
17	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
18	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
19	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
20	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
21	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
22	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
23	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
24	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
25	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
26	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
27	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
28	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
29	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés
30	Abdullajev Iskhak	Intézkedés	1925	Intézkedés	Intézkedés

3. Részlet a bátyúi illetőségű hadifogoly- és munkatáborokban tartózkodók névsorából (ukrán nyelven)

Mádi Bianka

(Verbőc)

UGOCSA-VIDÉKI NÉPCSOPORTOK DEPORTÁLÁSÁNAK ÉS INTERNÁLÁSÁNAK FOLYAMATA 1944–1955 KÖZÖTT

A kárpátaljai lakosságnak az évszázadok során megélt szenvedéseiben és drámáiban a szovjethatalom egy újabb fejezetet nyitott. A jelen előadás során elsősorban a zsidók deportálását és a magyar férflakosság „háromnapos munkára” történő internálását mutatjuk be 1944–1955 között Ugo-csa vármegyében. A deportálás, internálás és szeretteink elragadásának miértje már régen foglalkoztatta az embereket, s éppen ezért fontosnak véljük ezen időszak behatóbb vizsgálatát, mivel nincs olyan család, amely ne szenvedett volna szeretteinek hiányától vagy azok elvesztésétől.

ZSIDÓÉLET UGOCSÁBAN A DEPORTÁLÁSIG ÉS A DEPORTÁLÁS ALATT (1944–1945)

Mindenekelőtt fontos pontosítani, hogy valójában mit foglalnak magukba a deportálás, illetve a gettó szavak, amelyek az adott témán belül központi szerepet játszanak. A deportálás nem más, mint az állam által kijelölt tartózkodási helyre való kényszerítés. A fogalmat korábbi századok büntetőgyakorlatából is ismerjük, azonban főleg a hitleri Németországnak a II. világháború során az emberiség elleni bűncselekményeivel fonódik össze szorosan. Deportálásnak nevezzük a haladó gondolkodású emberek, zsidók és a nácik által alsóbbrendűeknek minősített ember-tömegek (cigányok, lengyelek stb.) millióinak koncentrációs táborokba hurcolását. Ezekben a megsemmisítő táborokban az oda hurcoltak – kö-

zöttük nagy számban gyermekek, nők és öregek – túlnyomó többségét hideg megfontoltsággal megölték¹⁶⁷.

A gettó a középkori városokban kizárólag zsidók által lakott, elzárt lakónegyed volt. A II. világháború idején így nevezték a zsidók részére városokon belül vagy azok szomszédságában kijelölt kényszerlakóhelyeket. A szó napjainkban zömmel hátrányos helyzetű kisebbségek által lakott városnegyed értelemben is használatos¹⁶⁸.

A mai Kárpátalja területén a gettókat többnyire a zsinagógák tözsomszédságában (néhány utca lezárásával) alakították ki, illetve a környéken működő téglagyárak egyikét használták erre a célra. Ez utóbbiakban már az első napokban nagyon rosszra fordult a zsidóság sorsa. Ezek a gyűjtőtábornak nyilvánított területek teljesen alkalmatlanok voltak nagy embertömegek elhelyezésére. Ezek használtak néhány az udvaron ásott és lepedővel elválasztott gödört latrinaként, fürdésről pedig szó sem lehetett. Bár a táborok és gettók élelmiszerellátásáért általában a helyi Zsidó Tanács volt felelős, aki nem tudott magával élelmet vinni, hamarosan éhezni kezdett. Munkácson 14 ezer embernek főzték fürdőkádban a levest, személyenként nem jutott több egy kanálnyi tartalmatlan lötytyél.

A gettókat legtöbbször palánkkal vették körül, amelyet idegen csendőrök és ismerős rendőrök őriztek. A rendőrök általában emberségesebbek voltak, megengedték, hogy a kerítéshez lopakodó árusok vagy barátok élelmet adjanak el vagy át az éhező zsidóknak. Az idegen csendőrök általában indokolatlan brutalitással léptek fel.

A kutatás alapját az Ugocsa vármegyében végbement deportálások sorozata képezi, ezért fontos, hogy a deportálást is e kereteken belül vázoljam fel. Mindemellett lényegesnek tartom azt, hogy betekintsünk Nagyszőlős, azaz az egykori vármegyeszékhely mindennapi zsidóéletébe; ebben a *Nagyszőlős a világ közepe* című kötet nyújtott segítséget számomra (a kiadvány számos visszaemlékezést közöl a deportálásokról, köztük az Izraelbe kitelepült Jichak Livnat és nővére, az Egyesült Államokban élő Hedy Pivko (szül. Weisz Hedvig), valamint barátaik – a ma Kanadában élő William Aykler (szül. Aykler Béla), az Izraelbe került Chaya Zelikovich (szül. Farkas Ilona), az ugyancsak Izraelben élő Irma Biedermann (szül. Holländer Irma), valamint az Egyesült Államokba vándorolt Judith Auerbacher, (szül. Rosner Judit) visszaemlékezéseit¹⁶⁹).

¹⁶⁷ <http://www.kislexikon.hu/deportalas.html>

¹⁶⁸ <http://www.hdke.hu/tudastar/enciklopedia/fogalom?page=3>

¹⁶⁹ http://karpatalja.blog.hu/2009/08/09/nagyszolos_a_vilag_kozepe

Az Ugocsa vármegye területén letelepedett zsidókról az első források a török kiűzése utáni időkből valók: 1698-ban Szatmár vármegyében hat árendás¹⁷⁰ családot írtak össze, Ugocsában pedig négyet.

A zsidók letelepedésének első szakaszát a török kiűzésétől a Lengyelország felosztását (1772) követő évekig számíthatjuk. Az összeírások a XVIII. század első feléig csupán néhány száz főt számlálnak. A bevándorlások első hulláma főleg Cseh- és Morvaország irányából az azt követő évtizedekben tetőzik¹⁷¹. Ugocsában 1944-ig 979 zsidó élt.

Az ország német megszállását követően a magyar tisztségviselőknek a gettósítás részleteit már 1944. április 4-re sikerült kidolgozni. A terv a gettósítás és begyűjtés több, egymást követő szakaszát irányozta elő a következőképpen:

1. *A falusi és kisvárosi zsidókat össze kell fogni, és átmenetileg zsinagógákban és hitközségi épületekben kell elhelyezni.*

2. *Miután értéktárgyaikat elszedték, a falvakban és kisvárosokban összegyűjtött zsidókat a szomszédos nagyobb városokba, rendszerint a megyeszékhelyen lévő gettóba kell átszállítani.*

3. *A városi zsidókat össze kell gyűjteni és külön kijelölt területre szállítani, amely gettóként szolgál – ezt teljesen el kell szigetelni a város többi részéről. Egyes városokban a gettót a zsidónegyedben kell létrehozni, másutt gyárakban, áruházakban, téglagyárakban vagy a szabad ég alatt.*

4. *A zsidókat megfelelő vasúti eszközökkel rendelkező központokban kell összegyűjteni, hogy gyorsan be lehessen vagonírozni és el lehessen szállítani őket.*

A már meglévő terv alapján Baký László belügyi államtitkár április 7-én szigorúan titkos rendeletet bocsátott ki a magyar zsidóság gettóba gyűjtéséről. Ez volt a 6163/1944. B. M. res. (titkos) rendelet, ami többek között kimondta, hogy az elszállítandó zsidók csak a rajtuk lévő ruházatot, legfeljebb két váltás fehérneműt és fejenként legalább 14 napi élelmet, továbbá legfeljebb 50 kg-os poggyászt vihetnek magukkal; pénzt, ékszereket, aranyat és más értéktárgyakat nem. A rendelet utasította a hatóságokat, hogy a „zsidók összeszedése” során begyűjtött értékeket a

¹⁷⁰ Árendás – azoknak az elnevezése, akik egyénileg vagy csoportosan (pl. valamely település) ingatlan javakat béreltek. Az árendasság fogalma a 17. sz. első harmadában alakult ki. Az árendás a tulajdonossal szerződéses (contractus) bérleti viszonyban állt.

¹⁷¹ http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/029NagyF_SZSZBMZS.PDF

„községi előjáróságok három napon belül a tisztogatási terület központjánban székelő Nemzeti Bank fiókjához tartoznak beszállítani”¹⁷².

Adolf Eichman¹⁷³ irányításával egy kétszáz válogatott SS-különítményt számláló Sonderkommandó (különleges csoport) érkezett Kárpátaljára, amely Munkácson rendezte be főhadiszállását. A hatósági végrehajtók a „zsidók deportálásának szükségszerűségét” a keresztény lakosság előtt azzal indokolták, hogy Kárpátalja közvetlen hadművelleti területté vált, és ezért meg kell szabadítani a „megbízhatatlan elemektől”¹⁷⁴.

Nagyszőlösön a gyászos események április 16-án kezdődtek, ekkor indították el a gettósítást a magyar csendőrök. A zsinagóga környékén, a Magyar Sor körüli 4–5 utcát magába foglaló lezárt gettóban az Ugocsa megyei hitközségekből ideszállított 12–24 ezer zsidót tartottak fogságban. Ekkor a vármegyéhez tartozott a Halmi járás 15 magyar települése is.

Az egykori 73 012 fő lakosságú Ugocsa vármegyéhez tartozó 47 településen 1941-ben 9451 izraelita vallású élt, a négyéves népszaporulatot is beleszámítva. Az „Ukrajna gyáskönyve” 10. kötetében összesített adatok szerint 1944-ben 4485 zsidó (ebből 8 munkaszolgálatos) lett a náci népirtás áldozata (akiket a nagyszőlősi gettóból deportáltak), 4978 főről nincs adat, a deportáltak 20–30%-a holokauszt-túlélő.

Az itteniek élelmezéséről a Zsidó Tanács tagjai, Guttmann Mór (Moshe), Würzburger Emil (Mendl), Friedmann Lipót (Lippe) és Eisenberger Márton (Mordechhay) gondoskodtak¹⁷⁵.

Nagyszőlős 1919-ig és a második világháború időszakában a történeti Magyarország Ugocsa vármegyéjének volt a központja, a köztes időben és azóta Kárpátalja Nagyszőlősi járásának székhelye.

A visszaemlékezések szerint „*Nagyszőlős kozmopolita városka volt. Ebben a mikrokozmoszban évszázadokon keresztül együtt éltek magyarok, ruszinok, zsidók. A különböző nyelvek és kultúrák jól megfértek egymás mellett és kiegészítették egymást. Mindenki megtartotta a saját szokását és vallását, mégis jól tudtak egymás mellett élni. Élték a város-*

¹⁷² Zsidósors Kárpátalján: a deportálástól az internálásig. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014, 134-135. o.

¹⁷³ Otto Adolf Eichmann (Solingen, Németország, 1906. március 19. – Ramla, Izrael, 1962. május 31.) német SS-főtiszt, SS-Obersturmbannführer (alezredes), a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt vezető tagja. A zsidódeportálások egyik fő szervezője, gyakran nevezik a Harmadik Birodalom fő hóhérijának. Argentínai bujkálása alatt izraeli ügynökök elrabolták és Izraelben bíróság elé állították: bűnösnek találták és 1962-ben kivégezték

¹⁷⁴ Dupka György. „Ne ítéljetelek el...!” Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2015, 181. o.

¹⁷⁵ Dupka György. „Ne ítéljetelek el...!” Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2015, 204-206. o..

ban magyarok, ruszinok, svábok, az 1920-as évektől csehek is. Reformátusok, katolikusok és görög katolikusok, a város egyharmada pedig zsidó volt. Ötezer zsidó, tizenötezer lakosból.

1944-ig, amikor a németek bejöttek, ugyanúgy éltünk, mint előtte. A szüleimnek már nem volt jövedelme, a meglévőből éltünk, a spájz tele volt, nem úgy, mint máskor, mert felkészültek a nehéz korszakra. De általában úgy éltünk, mint korábban.

Széder napján jöttek be a németek. Annak ellenére, hogy Szőlőszön 1944-ig nyomát sem éreztük, kezdtünk félni a helyiektől. Sosem tudtuk, ki nyilas, ki nem. Rövid időszak volt, amíg a lakást nem hagytuk el, mert hamarosan bevitték minket a gettóba.

A gettóban Moskovics Dezsőnél laktunk. Az utca egyik oldala a Magyar sor volt, a másik oldala a gettó. Aztán jött mindaz a szörnyűség, ami történt velünk. Ilyet elképzelni sem lehetett...

Amikor deportáltak minket, csak egy hátizsákot vihettünk magunkkal. 1944. június 6-án érkeztünk Auschwitzba. Ötös sorokban vittek ki bennünket az állomásra, és az utca közepén ültek négyen vagy öten írógéppel. Mindenkinek be kellett mondania a nevét.

Auschwitz-Birkenauban voltam január 18-ig, majd ezt követően a lágerélet legrettenetesebb időszaka kezdődött számomra. Hóban meneteltünk három napig Gleiwitzig, majd marhavagonokba zsúfoltak minket, és a körülbelül kétszáz kilométeres út kilenc napig tartott. Január 30-án érkeztünk meg Mauthausenbe. Apámmal véletlen találkoztam ott, őt is Auschwitzból evakuálták. Mauthausen Birkenaunál is rosszabb volt, de innen is továbbhajtottak minket gyalogmenetben Gunskirchenebe, a pokol legmélyebb bugyrába, ahol naponta százak pusztultak el az éhezés és a tifusz miatt. A hónom alá nyúltam és a kezem tele lett tetűvel.

Engem egy kórházba vittek... egy fenét, az nem kórház. Néhány száz ember és egy orvos. Több mint egy hétig, nem tudom pontosan meddig, eszméletlen voltam. Amikor visszamentem oda, ahol apámmal utoljára együtt voltunk, akkor tudtam meg, hogy még aznap, ahogy elvittek onnan, meghalt. Kivitték az udvarra, ahol a holttesteket beledobálták a gödörbe, leöntötték mésszel, aztán betemették.

Auschwitzban voltunk októberig. Utána Németországba küldtek, Alterburgba, Thüringenbe, de előtte tetováltak minket. Én az „A” sorozatba kerültem. Egy gyárban dolgoztunk.

Az amerikaiak szabadítottak fel. Elhelyeztek minket egy volt Hitler-jugend-házban. Felállítottak egy konyhát és főztek nekünk.

Visszamentem Szőlősrre, és vártam, ki jön vissza. Csak négy hétig maradtam ott, Nagyszőlős halott város lett. A zsidó üzletek mind zárva voltak, senki nem vette át és vezette tovább az üzleteket, pedig azt gondolták, ha elviszik a zsidókat, majd ők meggazdagodnak.

Amikor visszamentem Szőlősrre a háború után, rongyos, német katonaruhába öltözve, nagyon vékony voltam. Tizenöt éves. Én máig sajnálom, hogy hazamentem Szőlősrre. Sokáig szenvedtem miatta. Mindig úgy láttam a házakat, mintha csontvázkoponyák lennének. Nem engedtek be a saját házukba. Ukrán diákok laktak ott, és leplombázták az ajtót’’¹⁷⁶.

A témát kutató Dupka György így jellemezte a hazatérők helyzetét: *„A néhány száznyi hazatért hajdani haláltábori fogoly sehogy sem tudott beilleszkedni a sztálini-hruscsovi-brezsnyevi rendszer nemzeti tudatot és kultúrát, a hitet és a vallást elsorvasztó politikájába. Mintegy félszáznyi itt maradt kivételével elhagyták a várost, az országot.”* (Váradi-Sternberg, 1990, 10.). Az 1989-es utolsó szovjet népszámlálás szerint 2700 (0,2%), 2001-ben az első ukrainai népszámlálás szerint 2419 (0,19%) zsidó lakos élt Kárpátalján. A magyar és ruszin ajkú zsidók javarészt kitelepültek, a mai zsidó lakosság – zömmel az ország belső részeiből ideköltözött – orosz és ukrán ajkú. A jiddist töredékük vallja anyanyelvének. Többségük Ungváron és Munkácson, illetve Huszt környékén él¹⁷⁷.

A magyar hatóságok fellépése gyakran még Eichmann sokat látott embereit is meglepte. Az éhség, a zsúfoltság, a higiénia és a gyógyszerek szinte teljes hiánya a betegségek melegágyává tette a gyűjtőtáborokat. Hamarosan fertőző betegségek ütötték fel fejüket: megjelent a tífusz, a vérhas és a tüdőgyulladás. A hatóságok egyre inkább a nem zsidó lakosságra is áttérjedő járványok kitörésétől tartottak. A helyzet kezdett tarthatatlanná válni, és a helyi közigazgatás vezetői megoldásért ostromolták a felettes szerveket. Akik olvasták az április 7-én kelt rendeletet, sejthették, hogy mindez csak a kezdet, hiszen annak első sora így hangzott: *„A magyar kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól.”*¹⁷⁸.

¹⁷⁶Nagy Melinda. Nagyszőlős, a világ közepe. Aposztróf, 2009, 5-176. o.

¹⁷⁷Nagy Melinda. Nagyszőlős, a világ közepe. Aposztróf, 2009, 13. o.

¹⁷⁸Zsidósors Kárpátalján: a deportálástól az internálásig. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014, 11-12. o.

Az összegyűjtött zsidókat május 16–29. között négy transzportban deportálták. A helyi vezetők némelyike mindent megtett, hogy az összezsúfolt emberek nyomorán segítsen: báró Perényi Zsigmond, az országgyűlés főrendi házának elnöke élelmiszer-szállítmányokat juttatott a nagyszőlősi gettóba.

A háború előtti 100 000 fős kárpátaljai zsidóságból mindössze 8323-an éltek túl a szörnyűségeket¹⁷⁹. Gyerekek, nők, férfiak néztek szembe a halállal pusztán azért, mert nem választhattak: zsidónak, magyarnak, lengyelnek vagy németnek szülessenek-e?¹⁸⁰

INTERNÁLÁS VERBÓCÖN ÉS FEKETEPATAKON

Mielőtt szó esne e két településről, mindenekelőtt ismerkedjünk meg magával az internálás fogalmával. Az internálás során bírói ítélet nélkül helyezik rendőri vagy katonai felügyelet alá az internált személyt, majd a hatóság által kijelölt kényszerlakhelyre (táborba) költöztetik. Az internálással sújtott személy kijelölt lakhelyéről nem távozhat el, polgári foglalkozást nem folytathat, ingatlan vagyontát zár alá veszik vagy elkobozzák, ingó vagyonának pedig csak kis részét tarthatja meg. Az internálás hadiállapot esetén nemzetközileg használatos eljárás a külföldi (ellenséges) államok polgáraival szemben. A diktatórikus rendszerek a hatalom szempontjából politikailag megbízhatatlannak vagy veszélyesnek minősített polgáraikkal szemben alkalmazzák¹⁸¹, általános jelleggel kényszermunkavégzést jelent¹⁸².

A Vörös Hadsereg 1944. október 2-án érte el Kárpátalja első települését, a volóci járás Verbiás (Verbajzs) nevű községét. Azonban kisebb területvesztésektől eltekintve az 1. Magyar Hadsereg október közepéig képes volt az Árpád-vonal védelmére. Általános visszavonulása csak október 17-én kezdődött meg. Október 23-án a 4. Ukrán Front 17. különleges tüzéségi hadosztálya elfoglalta Técsőt, október 24-én Husztot és Nagyszőlőst. Szolyvát a 351. hadosztály 615. ezredének alakulatai foglalták el október 25-én. A következő napon kerül sor Munkács és Beregszász elfoglalására, amit a 4. Ukrán Front 138. tüzéségi hadosz-

¹⁷⁹ Uo. 24.o.

¹⁸⁰ Uo. 12.o.

¹⁸¹ Internálás. [Elektroikus forrás] – Hozzáférés módja: <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/kislexis.htm>

¹⁸² Kényszermunkavégzés. [Elektronikus forrás] – Hozzáférés módja: <http://idegen-szavak-szotara.hu/intern%C3%A1l%C3%A1s-jelent%C3%A9se>

tályának csapatai hajtottak végre. A hónap végén – október 27-én – a szovjet hadsereg Ungvárt is elfoglalta¹⁸³.

Az 1944. május 8-án megkötött szovjet-csehszlovák egyezmény értelmében a szovjet hadsereg parancsnoksága a hatalmat átadta a csehszlovák kormány londoni delegációjának. A tejhatalmú megbízott Frantisek Nemec volt, aki munkatársaival együtt 1944. október 28-án megérkezett Kárpátaljára, s a továbbiakban mindent elkövetett annak érdekében, hogy megakadályozza Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnához történő csatolását¹⁸⁴.

Nemec, a csehszlovák delegáció vezetője felhívta a falvak képviselő-testületeinek és a pártoknak a helyi vezetőit, hogy november 21-én Huszton tanácskozást tart, hogy megválasszák Kárpátalja központi irányító testületét, és felelessék a települések előjáróit a csehszlovák törvényre. Erre az eseményre már csak azért sem kerülhetett volna sor, mert a magyar férfilakosság nagyobb részét már elhurcolták. Az NKVD-s és belügyi csapatok 1944. november 13-án megkezdték Kárpátalja lakosságának „szűrését” és „izolálását” vagyis a nemkívánatos személyeket egyszerűen elhurcolták¹⁸⁵. A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának 0036. számú határozatával beindult a gyilkos gépezetét – a magyar férfiakat fegyveres kísérettel irányították a sztálini GULÁG-lágerekbe¹⁸⁶.

Az ominózus határozat a kárpátaljaiak ezreinek küszöbön álló letartóztatását és lágerbe hurcolását a következőkkel magyarázta: „... *Számtalan településen katonaköteles magyar és német nemzetiségű személyek élnek, akiket csakúgy, mint az ellenség katonáit is, le kell tartóztatni és fogolytáborba küldeni!*”¹⁸⁷.

A parancsot, amelynek értelmében a jelentkezés határideje november 16-a volt, magyar nyelvre is lefordították és minden településen kifüggesztették. A helyhatóságok vezetői a lakosság félrevezetésére a „háromnapos munkára” (hidak, utak javítására) való felhívást közölték, azzal a nyomatékkal, hogy a jelentkezőknek háromnapos ételmet és meleg

¹⁸³ Botlik József – Dupka György. Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991. Mandátum-Universum, 1991, 51. o.

¹⁸⁴ Botlik József – Dupka György. Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991. Mandátum-Universum, 1991, 51. o.

¹⁸⁵ Botlik József – Dupka György. Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991. Mandátum-Universum, 1991, 51-52. o.

¹⁸⁶ Dupka György. „Népünk temetője: Szolyva”. A szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944-1945. Ungvár, KMMI Füzetek VI., 2009, 5. o.

¹⁸⁷ Dupka György – Alekszej Korszun. A „málenkij robot” dokumentumokban. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1997, 15. o.

öltözéket kell magukhoz venni. A második jegyzékbe vételt november 18-ra hirdették meg, de a szökések megakadályozására a megelőző esztől minden településen kijárási tilalmat vezettek be. Ezt követően november 18–20. között zajlott le a magyarok elhurcolása a szolyvai gyűjtőtáborba¹⁸⁸.

A „málenkij robot” (háromnapos munka) a legóvatosabb becslések szerint is több mint 30 ezer magyar embert érintett¹⁸⁹.

INTERNÁLÁS VERBŐCÖN

Verbóc (1946-tól ukránul Verbovec) Feketepatak és Egres között fekszik, 15 km-re Nagyszőlőstől. A csehszlovák időben a falu neve Verbovec¹⁹⁰.

Elfoglalásának időpontja: 1944. október 26. Az 1945. július 1-jén összeállított helyhatósági (Verbőci Községi Népbizottság) lista alapján 128 helyi tartózkodott lágerekben. 59 fő bevonult a magyar hadseregbe, 69 katonaköteles férfit (1895–1926 között születettek) civilként Szolyvára internáltak. A magukat ukránnak/ruszinak valló férfiakat itt sem vitték el¹⁹¹.

Komáromi Antallal (született 1926 májusában), az internálások mára egyedüli verbőci túlélőjével 2015. október 3-án sikerült interjút készítenem.

„A falu elfoglalásakor csak annyit vettem észre, hogy két orosz katona végigsétált a falun. Majd nem sokkal ezután, novemberben dobszóval hirdették, hogy 18-tól 50 éves korig a magyar férfiaknak 3 napi munkára kell jelentkezniük. Én nemrégén töltöttem be a 18. életévemet, hát én is jelentkeztem. Szőlőstre kellett mennünk, életemben ekkor jártam először a tőlünk 15 kilométerre fekvő Szőlősen. Itt megaludtunk a megyeházán, addig, míg össze nem gyűltek az emberek, reggel pedig irány Beregszász, ekkorra már körülbelül ötszázan lehettünk. Itt a jelenlévők nevét írták befelé.

Beregszászban két napot töltöttünk, a padlón aludtunk, elvették az értéktárgyainkat, ha valaki jó minőségű bőr cipőt, kabátot vagy egyebet viselt, azt mind elvették. Az egyik bátyám lábán bőr csizma volt, mikor az orosz katona meglátta, levetette a lábáról, és a negyvennégyes lábára

¹⁸⁸Dupka György. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. Budapest, 2014, 9. o.

¹⁸⁹Botlik József – Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993, 149. o.

¹⁹⁰Botlik József – Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993, 183. o.

¹⁹¹Dupka György. A mi Golgotánk. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2014, 259. o.

hozott egy már szakadt negyvenkettes bakancsot. Alig tudta felhúzni, alá semmit nem tudott venni, a fagyos éjszakán mindkét lába lefagyott.

Beregszászból Munkácsra mentünk, az éjszakát az erdőben töltöttük, itt sok salánki megszökött. Másnap megérkeztünk Szolyvára, éreztem, hogy nincs minden rendben, és semmi sem úgy zajlott, ahogy ígérték. Szolyván nem tudtak magyarul, mi pedig kézzel-lábbal próbáltuk megértetni magunkat. A körülmények siralmasak voltak.

Egyik nap jött egy katona nő, azt mondta, szüksége van hat emberre. A lágeren kívüli területre vitt minket egy kis házba, ami tele volt halottakkal. Én nem tudtam, hogy temetkezni megyünk, hiszen ha tudom, nem jelentkezem. Mikor megláttam a halottakat, szívem szerint elszaladtam volna. Láttá arcomon a rémületet, erősködött, hogy nézzek be, de én nem akartam, és ekkor rádobott engem a halottakra. Összeszedtem magam, Isten segítségét kértem, felálltam és én is hordtam kifelé a halottakat. Pucoltam végét, vágtam fát is az erdőben, de a konyhán is segítettem, itt volt a legjobb. Enni alig adtak, húst szinte nem is láttunk.

Szolyváról Orelbe kerültem – ez volt az én lágerem –, vagonokban két napig utaztunk, egy vagonban annyi ember volt, amennyit bele tudtak tuszkolni. Mellékhelyiség nem volt, dolgunkat úgy végeztük, ahogy tudtuk.

Orelben másfél évig voltam, itt jobb volt, mint Szolyván. Ekkorra már rájöttem, hogy amit találok, azt mindent meg kell enni. Ha céklahéjat találtam, hát azt is megettem, volt, hogy a szakácsok kitétték a levest hűlni, én pedig elloptam a fazekat, úgy gondoltam, ha meghalok, legalább ne éhesen, de szerencsére nem derült ki, hogy én voltam.

Egy nap a katona odahívott magához és mondta, hogy hívjam még egy barátomat is. Hát szóltam az egyik paládi fiúnak. A katona kivitt minket a lágerből, mondta, hogy jön egy tehervonat Moszkvából, és másszunk fel rá, így is tettünk. Ezzel a vonattal Lembergig lejtöttünk, egy kopek sem volt nálunk, azonban egy kedves ember megengedte, hogy ingyen utazzunk a vonaton, amely Csapig lehozott minket, itt egy újabb vonatra szálltunk, majd leszálltam Szőlösön, itt újból átültem egy vonatra, amely már Feketepatakon állt meg. Úgy jöttem haza, hogy szöktem, és ebben a szökésben a katona segített minket.

A kerten sétáltam fel a házukba, édesanyám dolgozott, és amikor meglátott, nem hitt a szemének, igazából én sem hittem el, hogy hazatértem. Viszont a két bátyám, akikkel együtt mentem a háromnapos munkára, nem tért haza. Hazatérésemet és azt, hogy még ma is itt lehetek,

csakis Istennek köszönhetem, aki átsegített és megtartott ebben a nehéz időszakban. Nehéz idők voltak, nem kívánom senkinek. Még ma is álmodom a lágerrel, hogy ott vagyok, látom az embereket... Akkora mély nyomot hagyott bennem, hogy az ott történeteket nem tudom elfelejteni”¹⁹².

INTERNÁLÁS FEKETEPATAKON

Feketepatak (1946-tól ukránul Csornij Potyik) közigazgatásilag Verbőc-höz tartozik. A két község mára már teljesen összeépült. Feketepatak Nagyszőlőstől 16 km-re fekszik¹⁹³.

1944-ben a lakosok száma 688 fő volt. Elfoglalásának időpontja: 1944. október 24. Az 1945. július 1-jén összeállított egységes helyhatósági (Feketepataki Községi Népbizottság) lista alapján összesen 104 (1895–1926 között született) férfi hiányzott a településről. A túlélők felmérése szerint az 1944. november 13–18. közötti regisztrálás után 94 római katolikus és református vallású magyart Szolyvára, Sztarij Szamborba, a grúzi-ai Ocsemcsiribe és más munkatáborokba hurcoltak. 72 fő hazatért, 22 (LIMES: 30) fő meghalt a lágerekben.

Nagy Jenő (1926–2004) feketepataki, Ungvárra elszármazott túlélő naplót írt az átélt eseményekről. A ránk maradt naplóból néhány fontos eseményt kivéve szeretnék körképet alkotni a lezajlott szörnyű eseményekről.

„... 1944. november 15-én a kisbíró kidobolta, hogy minden férfi, tizennyolc évestől ötven éves korig azonnal jelentkezzen Nagyszőlősen a megyeházán személyazonossági igazolvánnyal. November 17-én délután egy szakasznyi géppisztolyos szovjet katona érkezett a faluba. Ezek még egyszer kidoboltatták: haladéktalanul jelenjünk meg, most már itt helyben, Feketepatakon, az iskola épületében háromnap munkára, tartalék élelemmel és fehérneművel. Kihirdették, hogy aki nem jelentkezik munkára, az ellensége a szovjet rendszernek, nem akarja a szovjet hadsereg győzelmét, és ha valaki megpróbál megszökni, akkor a családjának minden tagját felkoncolják. Mikor az iskola termébe összegyűltünk, már éreztük, hogy foglyok vagyunk.

Gyalog kellett átmenni Verbőcre, az egész falu jött utánunk. Itt szintén beteereltek az iskolába. Úgy álltunk ott hajnalig, mint a fűszálak.

¹⁹² Komáromi Antal (szül. 1926) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2015. október 3. Helyszín: Verbőc.

¹⁹³ Botlik József – Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ugvár-Budapest, 1993, 149-150. o.

Hajnali háromkor már sorakoztattak. Verbőcről, amikor elindultunk, egy darabig rendes úton hajszoltak bennünket, aztán mezei útra terelték a menetet. Mindenképp titokban akarták tartani, hogy visznek minket. Reggelre értünk be Nagyszőlősrre, a megyeházán gyűjtöttek össze. Már véce volt az egész terem, mert a véce nem tudta elnyelni azt a rengeteg ürüléket, piszokságot. Rettenetes bűz volt.

Nagyszőlősen történt meg az első névsorolvasás. Innen szünet nélkül hajtottak Beregszász felé. Az útnak indított menetoszlopból egyesek megkísérelték a szökést. Két falumbeli, például, egy óvatlan pillanatban lelépett.

Amikor Beregszászból elindultunk, meg sem álltunk Munkácsig. A következő éjszakát szabad ég alatt töltöttük. Egyre idegesebbek, egyre gyengébbek lettünk.

Megérkeztünk egy dombokkal körülvárt völgybe, amelynek peremét erdő szegélyezte...

Én és több száz sorstársam az egyik istállóban helyezkedtünk el. A rendes épületeket, a téglaházakat a parancsnokság tisztjei, az alkalmazottak foglalták el.

A szolymai lágerben sok ezren lehettünk, de állandóan hozták-vitték a deportáltakat... Szorongtunk, mint a hangya... egymás hegyén-hátán. Az etetésünkről nem gondoskodtak.

Itt Szolymán már a harmadik napon beosztottak a szanitécekhez. Egyik napon a holttesteket pakoltuk szekérre, a másik napon ástuk a gödröket, hantoltunk. Két lovas fogat hordta szünet nélkül a halottakat a láger melletti temetkezőhelyre. Egy gödörbe húsznál több holtat is beletuszkoltak. Naponta körülbelül száz-százhusz ember hullott el.

Volt, aki még nyöszörgött, meg is mozdult, amikor hánytuk befelé a földet. Ebbe a mindennapi látványba az ember úgy belefásult, hogy már semmi sem számított. Nem is volt ereje sajnálkozni, könnyezni. Gépiesen cselekedtünk. Mindenki éhezett. Nem tudtunk normálisan gondolkodni...

Az örök, a katonák nem mutattak sajnálatot. A parancsnokság félvállról vette a tömeges elhullást. Aki meghalt, azt csak leírták. Az otthon maradtakhoz ekkor már eljutott a hír, hogy milyen embertelen körülmények közé kerültünk. De ugyan kihez is fordultak volna segítségért?.. A hatóságok gyorsan igyekeztek eltüntetni a nyomokat. Ezért később egy nagy területet leaszfaltoztak, benzinállomást építettek a sírok egy részére.

... Miénk volt a második olyan csoport, amelyet Szolymáról nem Sztarij Szamborba, hanem Szanokba vittek. Már az első pillantásra meggyőződ-

hettünk arról, hogy a szanoki gyűjtőtábor rosszabb, mint a szolyvai... Nagyobb volt a zsúfoltság, bűdösebb és nehezebb a fekhely. Az eső egyenesen a rabokra csepegett. Az udvaron pedig lábszárig ért a latyak.

... Igyekezünk is innen mielőbb elmenekülni. A szanoki lágerben jó két hétnél többet nem húztunk le.

Egyszer a bejáratú kapu előtt csoportosulást pillantottam meg. Egyszer csak azt halljuk, hogy a tisztek egymás között a Kaukázusról beszélnek. Összeszedtük magunkat, tarisznyánkat. Tíz percen belül ott volt a kapu előtt velem együtt valamennyi feketepataki sorstársam. A vasútállomás felé vittek bennünket. Mikor kiértünk az állomásra, már várt bennünket az üres marhavagonsor. Egy ötven férőhelyes kocsiba közülünk százat zsúfoltak be.

Reggel, amikor a katonák szokás szerint ajtót nyitottak és bedobták a szuharit meg a vizet, a szokásos kérdésre, hogy „kaput jeszty?“, a foglyok azt válaszolták, hogy „da“, azaz van. Aztán a vlaszovisták segítségével kidobták a holttesteket az árokba.

Mikor végre a szerelvény becsörömpölt Ocsamcsirába, már 1945 áprilisának vége felé járt az idő. Az ocsamcsirai láger is olyan volt, mint a többi. A fogolylétszám ezer fő lehetett. A sorakozás itt is korán kezdődött. Itt az étkezés már rendszeres volt, csakhogy annyira zsírtalan, sovány és kevés. A helyzet odáig fajult, hogy táplálékunkat kénytelenek voltunk kecskebékával kiegészíteni.

Örömmámorban úszott az ocsamcsirai fogolytábor. Végre ennyi éhezés, szenvedés, megaláztatás és megpróbáltatás után mégiscsak hazamehetünk. Pár nap óta munkára se kellett kimenni. Elindult a menet. A vagonok már ott tátongtak a sínen.

Öt óra felé járt az idő, mikor a kerekek nyikorogva lassítottak és megállottak a tbiliszi állomás egyik mellékvágányán. Az emberek először nem mozdultak, csak hol egymásra, hol meg az örökre meredtek, és egyre azt hajtogatták, hogy mi haza akarunk menni, nem ide.

Vadonatúj, kékre festett munkaruhát osztottak ki nekünk. Azóta, hogy hazulról elhurcoltak minket, még soha nem éreztük magunkat olyan kényelemben, mint most. A reggeli ébredés után vettük észre, hogy nincsenek őrzőink. Aztán hírül adták mindenkinek, hogy immáron nem vagyunk foglyok többé.

1945 nyarán átteltek minket a Tbiliszi Vache nevezetű téglagyárba.

1946 május első napjaiban megjött az oly áhított, várva várt Messiás! Kihirdették a szabadulásunkat. Természetesen hangosan örülni nem

mertünk. Kisorakoztattak bennünket a szűk udvaron. Kihirdették, hogy senki semmit nem vihet magával, csak amit hozott. 1946. május 13-án indultunk el Grúzia fővárosából, Tbiliszből. Utunk eléggé viszontagságos és lassú volt. Kilenc napot töltöttünk Máramarosszigeten. A tizedik nap a Tisza hídján átkísértek bennünket. Az igazolványok, amelyekkel minket szabadon bocsátottak, sajnos Szigeten maradtak, ekkor a szlatinaiak úgy eltűntek, mint a kámfor. Én se sokat spekuláltam. Összegyűltünk és egyenesen az állomásra mentünk. Nemsokára megjött a vonat. Felszálltunk, így jutottunk el a nagyszülősi állomásra.

A nagyszülősi állomáson felszálltam a keskeny vágányú vasútvonalon vesztegelő kisvonatra, és elindultam a rabságból szabadultak közül egyedül, a most már bizonyosan haza vezető úton. Végül megérkeztünk a Csornij Potok-i állomásra.

1946. június 6-át írtak ezen a napon. Ez kissé több volt, mint a beígért három nap. A mi esetünkben pedig, a dogozók országában, ahol Sztálin hatalmasabb volt, mint maga a teremtető Isten, 565 nap számított háromnak.”

AZ INTERNÁLÁS IDEJE ALATT OTTHONMARADTAK MINDENNAPJAI

A visszaemlékezések által elképzelhetővé válik számunkra, hogy milyen körülmények között is éltek azok az emberek, akiknek egyetlen bűnük a származásuk volt. Azonban bennem mégis felmerül a kérdés, hogy mi volt azokkal, akik otthon maradtak? Hogy teltek azon családok mindennapjai, amelyek elvesztették a fenntartót, a férjet, az apát vagy a fiút? Hogy éltek át az internálást a gyerekek, akiktől elszakították édesapjukat?

A kutatás során felmerült kérdésekre Balogh Bellától sikerült választ kapni: „Arra tisztán emlékszem, amikor édesapámnak, Balogh Sándornak is jelentkeznie kellett a háromnapos munkára. Jana János a kertünk alatt dobolta, hogy ha édesapám ettől eddig nem jelentkezik a községhezán, akkor a saját udvarán lesz felkoncolva. Pedig ő már ötvenkét éves volt. Ezután édesapámat a többi emberrel együtt internálták. Mikor menni kellett, megcsókolt minket, és azt mondta édesanyámnak: „Isten veletek!”

A férfiak elhurcolását követően egy ideig, egy-két hétig nem vettünk észre nagy változást. Úgy tudtuk, három napra ragadják el tőlünk szeretteinket. Az első hónapok után a szegényebb családok, többek között a miénk is, nagy változáson mentek át. Édesanyám munkára fogott ben-

nünket, hiszen egyedül nem tudta eltartani a családot, minden segítség-re szüksége volt.

Az emberek keservesen éltek: puliszkát, krumplit, télen pedig különböző aszalványokat ettek. A földeket muszáj volt bevetni, hogy az embereknek télére legyen egy kis szemes takarmánya. Még maradt a faluban néhány idősebb férfi, később meg a fiatal fiúk is odanőttek, hogy segíteni tudtak. Egyes családokban a nőknek a gyermeknevelés mellett el kellett látniuk a családfő feladatát is.

Akik visszajöttek, azoktól tudtuk meg, hogy édesapám meghalt, nem akartuk elhinni, még évekig vártuk haza, de nem jött... A túlélők elmondták, hogy halálra verték, mert az egyik férfi kenyérlopással vádolta. Elmentünk Volodimir Volinyszkijba – a helység nevében nem vagyok teljesen biztos –, ahol édesapám el van temetve. Az emléktáblán valóban ott volt a neve.

Édesapám halálába nehéz volt beletörődni, én talán még ma sem törődtem bele, hiszen ötvenkét éves volt, nem kellett volna elmennie”¹⁹⁴.

¹⁹⁴ Balogh Bella (szül. 1940) adatközlő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2015. november 14. Helyszín: Feketepatak.